

K o n s e p t K i t a p

Latife Hanım

İPEK ÇALIŞLAR

DK
DOĞAN
KİTAP

Latife Hanım

LATİFE HANIM

Yazan: İpek Çalışlar

Yayın hakları: © Doğan Kitapçılık AŞ

I. baskı / ekim 2006 / ISBN 975-293-505-2

Bu kitabın I. baskısı 100 000 adet yapılmıştır.

Kapak tasarımı: Ayşe Çelem Design

Baskı: Altan Basım Ltd. / Yüzyıl Mahallesi

Matbaacılar Sitesi 222/A 34200 Bağcılar - İSTANBUL

Doğan Kitapçılık AŞ Hürriyet Medya Towers, 34212 Güneşli-İSTANBUL

Tel. (212) 449 60 06 - 677 07 39 Faks (212) 677 07 49

www.dogankitap.com.tr

Latife Hanım

İpek Çalışlar

İçindekiler

Önsöz	9
Tanışma	11
Latife'nin ailesi	17
İzmir ve işgal	21
Mustafa Kemal Paşa'dan evlenme teklifi.....	30
Evlilik öncesi bekleyiş	34
Nikâh kıyılıyor	40
Balayı ve Ankara'ya geliş	44
Latife'nin giysileri delik deşik.....	55
Latife milletvekili olmak istiyor	58
İzmir'de el bombalı suikast	62
Çankaya'ya ilk protokol	65
Kadın hareketi ve Latife	70
Evlilik çatırdıyor	74
Muhalefet günleri	78
Karşılıklı aşk var mıydı?	82
Joséphine ve Latife	88
Yalnız yıllar	93
Karalama kampanyası ve ölüm	106
Latife Hanım'ın ailesinden Mehmet Öke'nin açıklaması..	113
İsimler sözlüğü	123

Önsöz

Latife Hanım çocukluğumdan beri duvardaki bir fotoğraftan bana bakıp durmuştu. Mustafa Kemal Paşa'yla aralarındaki ilişkiyi hep merak etmiştim. Nedense, herkes Latife Hanım'a olumsuz yaklaşıyor, ondan Mustafa Kemal'in başına gelmiş bir kaza gibi söz ediyordu. Dönemi anlatan kitaplar ise dikkatli bir göz için farklı ipuçları veriyordu. Latife Hanım bilmecesini çözmeye karar verdim ve onu araştırma, yazma serüvenim tam iki yıl sürdü.

Ortaya çıkan gerçek şuydu:

Latife Hanım önemli bir kadındı. Çankaya'da Mustafa Kemal'in eşi olarak bulunduğu süre içinde özellikle kadınların görünür kılınması için kayda değer işler yapmış, yıllar sonra unutulmuş ve unutturulmuştu.

Yazdığım kitap, 2006 haziranında *Latife Hanım* adıyla okura sunuldu. Latife Hanım'ın hikâyesini okurlar çok sevdi. Yaz boyunca en çok okunan kitap oldu. Gölgede kalmış bir kişilik 80 yıl sonra yeniden hayata dönmüş, aramızda yaşamaya başlamıştı. Haksızlık ettiğimiz Latife Hanım'a gösterilen sevgi sanki ondan dilenmiş bir özür gibiydi.

Latife Hanım, dayandığı anlatılar, alıntılar ve belgelerle birlikte 520 sayfaydı. Doğal olarak geçmişe uzun bir yolculuk gerektiriyordu. Aynı yaşamöyküsünü bir başka konseptle kitaplaştırmak mümkün olabilir miydi?

Zamanla yarışanlar ve Latife Hanım gerçeğine hemen ulaşmak isteyenler için bilgisayarımın başına yeniden oturdum. On binlerce okura ulaşan kitabı bu kez yüz binlere ulaştırmaktı amaç. *Latife Hanım*'ın gördüğü sıcak ilgi bizi, onun hikâyesini daha da geniş bir okur kitlesiyle buluşturmaya özendiriyordu.

Latife Hanım bu çabayı hak ediyordu...

Elinizdeki kitabın öyküsü kısaca bu. Yeni bir anlayış yani yeni bir konseptle hazırlandığı için bu kitabı “konsept kitap” adıyla anmaya karar verdik.

Biri uzun, biri kısa iki Latife Hanım biyografisi var artık. Latife Hanım gerçeğini iki saatte öğrenmek isteyenler elinizde tuttuğunuz “konsept kitap”ı okuyacaklar. Ayrıntılarla, belgelerle, dipnotlarla desteklenmiş çalışmaları tercih edenler de ilk versiyonu, yani 520 sayfa olanı tercih edecekler.

Öyle ya da böyle Latife Hanım kendisini saklayan perdenin arkasından çıktı artık. Bütün gerçekliğiyle aramızda.

Tanışma

1919 yılının sonbaharıydı. İzmir'de 15 mayısta başlayan Yunan işgali, Türklere kötü günler yaşıtıyordu. Abluka altındaki Beyaz Köşk'ün önünde kapalı bir fayton durdu. İçinden zarif giyimli bir diplomat indi. Faytonda Fransız bayrağı asılıydı.

Evi gözetleyen Yunanlı asker hızla Beyaz Köşk'ün bahçe kapısına ilerledi. Omzunda tüfeğiyle tehditkâr bir biçimde diplomatın önünü kesti. Konsolos askere çıkıştı:

“Ben Fransız konsolosuyum. Muammer Bey'le briç oynamaya geldim.”

Nöbetçi Fransızca bilmiyordu, diplomat cebinden evrakını çıkarıp gösterdi.

Asker kenara çekildi. Beyaz Köşk'ün kapısı daha zil çalınmadan açıldı. İzmir'in ünlü tüccarı Uşakizade Muammer, dostunu kapıda karşıladı. Her zamanki gibi tiril tiril beyaz bir ceket giymişti. Kucaklaştılar. Konsolos, alışık adımlarla selamlığa geçerken valizleri gördü. “Hazırlanmışlar” dedi kendi kendine.

Uşakizade Muammer Bey, İzmir'in en nüfuzlu tüccarıydı. İşgal güçleri önde gelen Türkleri saflarına çekmek için büyük baskı yapıyorlardı. Son dertleşmelerinde “Beni belediye başkanı olmaya zorluyorlar; sürekli ölüm tehditleri alıyorum” demişti. İki si de masondu. Briç Kulübü'nde başlayan dostlukları işgal öncesine uzanırdı. Konsolos, Muammer'in Yunanlı işgalciler tarafından öldürülmesinden korkuyordu. Daha önce İzmirli Türk dostlarından bazılarının kaçışına yardım etmişti. İşler yolunda giderse, o gece Marsilya'ya hareket edecek gemiyle Muammer de ailesiyle İzmir'den ayrılacaktı. Uşakizadeler için hazırlattığı bilet ve pasaportları elindeki çantanın gizli gözünden çıkardı.

“Makbule Hanım gidecek mi? Ne karar verdiniz?”

“Hayır” dedi Muammer. “Annem, ‘Yaşımın icabıdır, burada kalırım’ diyor. Yolculuk onun için daha tehlikeli.”

“Pasaportlar hazır. İşte, Latife, Adeviye, İsmail, Ömer, Münci, Rukiye, Vecihe ve seninki... Büyükhanımınkini de getirdim. Belki fikir değiştirir, ne dersin?”

O sırada Adeviye ile Latife girdi içeriye.

Latife'nin suratı asıktı.

“Babaannem” dedi, “Gelemiyor bizimle. Onu burada bırakmak kolay değil.”

“Bizler onun yanındayız. Bir şey olursa en fazla üç günde İzmir’de olursunuz. Bu abluka ilelebet sürecek değil, direniş de yayılıyor... Kemal Paşa’ya çok güveniyor herkes. Askerî deha diyorlar onun için” sözleriyle yatıştırmaya çalıştı Latife’yi.

Briç masası bahçeye kuruldu. Her şey eskisi gibiydi. Dörtlüyü tamamlamak için İsmail ile Latife de oturdu masaya. Yüksek sesle konuşuyorlardı. Briç partisi gece bastırana kadar sürdü. Hizmetkârlar sağa sola koşuşturuyorlardı. Ev düzeni normal seyri içinde yürüyordu. Gece karanlığı çöktüğünde faytona nöbetçileri kollayarak bineceklerdi. Önce Latife çıktı evden. Ardından diğerleri. Muammer, Fransız dostuyla vedalaştı. Makbule Hanım arkalarından kristal sürahiyle bahçeye çıktı, sessizce, yaşlı morsalkımın dibine suyu boşalttı. Fayton aileye dar gelmişti. Münci ile Ömer’i valizlerin üzerine yatırdılar. Kızlar kucak kucağa oturdu. Limana geldiklerinde ortalık sessizdi. Fransız gemisi son yolcularını alıyordu. Pasaporttan geçtiler ve geminin güvertesinden İzmir’e son kez baktılar. Fransız konsolos, kaçakları yolladıktan sonra geceyi dostu Muammer’in evinde geçirdi.

Marsilya’dan dönüş

Marsilya’dan kalkan geminin güvertesinden denizin koyu maviliklerine dalıp gitti Latife. Yunan işgalinin sürdüğü İzmir’e üç yıl aradan sonra dönüyordu. Korkulan olmuş, babaannesesi Makbule Hanım hastalanmıştı. Kötü haber hemen ulaşmıştı Fransa’ya. Mu-

ammer Bey dönüş hazırlıklarına başlayınca, Latife itiraz etti.

“Baba, sizi öldürürler, siz kalın, İzmir’e ben döneceğim.”

Kafasına koyduğunu yapardı. Dönüş için gerekli evrakı yoktu. Fransız makamlarıyla ilişkiye geçildi. Muammer Bey’in nüfuzu bütün kapıları açıyordu. Latife’ye bir Fransız pasaportu hazırladılar. Güvenlik içinde gidebilmesi için üzerine bir de “özel korumadadır” diye not düştüler. Gemi İstanbul’a gidiyordu. Latife iki gün İstanbul’da kalıp yola devam edecekti. Yurtdışına çıkmadan önce Yunanlılara karşı yürütülen istihbarat işinde görev alan Latife, bu kez de İstanbul’dan verilecek bazı belgeleri İzmir’deki direnişçilere götürecekti.

Yunanlılar, bütün cephelerde yenik düşmekteydi. Fransa’da direnişin haberlerini takip eden Latife, bir gazeteden Mustafa Kemal Paşa’nın fotoğrafını kesmiş uğur getirsin diye boynundaki madalyona yerleştirmişti.

Latife, babaannesi Makbule Hanım için yola çıktığında, Mustafa Kemal Paşa da kilometrelerce uzakta, annesi Zübeyde Hanım’la Adapazarı’nda buluşuyordu. 17 haziran 1922 günü ana oğulun birbirlerine kavuşmasını büyük bir kalabalık gözyaşları içinde izledi. Mustafa Kemal Paşa, Çankaya’ya annesiyle döndü. Rastlantılar birkaç ay sonra bu dört insanı bir araya getirecekti.

Latife gemideyken her şeyi planlamıştı. İstanbul’a vardığında kendisine verilen adresteki direnişçilerden evrakları kolayca teslim aldı, valizini açmadan İzmir’e giden gemiye bindi. İstanbul’da her şey yolunda gitmişti. Bu kez hiç âdeti olmadığı halde çarşafa bürünmüş, üstünü başını aramasınlar diye tedbir almıştı. Pasaportunda Fransız yurttaşı olduğu yazılı olsa da o, işgal kuvvetlerinin çok yakından tanıdığı İzmirli bir ailenin kızıydı.

İzmir’e geldiği gün takvimler, 1922 yılının 17 haziranını gösteriyordu. Latife o gün yirmi üç yaşına basmıştı. Doğduğu kente girişi İstanbul’a girişi gibi kolay olmadı. Yunanlı görevliler Fransız pasaportuyla gelen bu Türk kızından casus diye şüphelendiler, üzerini aramak istediler. Latife itiraz etti. “Müslüman bir kadını

arayamazsınız” dedi. Bu dik kafalı kız onlarla mütehakkim bir edayla konuşuyor ve çarşafına el sürmelerine izin vermiyordu. Direnişçilere getirdiği belgeleri, iç çamaşırlarının içine yerleştirmişti. İşgal askerleri üstünü aratmayan çarşafı kızla başa çıkamadılar. Onu hücrelerden birine attılar.

“Uşakizade Latife gelmiş, hapiste tutuluyor” haberi kulaktan kulağa yayılmıştı. Şehirde gerginlik çıkmasından endişe eden işgal güçleri, üçüncü günün ardından Latife’yi hücreden çıkarmak zorunda kaldılar; Latife bir hafta geçmeden babaannesi Makbule Hanım’ın başucundaydı.

Ne var ki sorunlar bitmiyordu. Latife, işgalin hemen ardından İzmir’in önde gelen bir yetkilisine “Buraları düşman işgal etti ama, Mustafa Kemal memleketi kurtaracak, kurtulacağız” diye zehir zemberek bir mektup göndermiş, bu mektup da yolunu şaşırıp Yunanlıların eline geçmişti. Aynı mektup şimdi başına yeniden dert olmuştu. İşgal güçleri Latife’nin tehlikeli bir kız olduğunu bildikleri için, Beyaz Köşk’ün kapısına yeniden nöbetçi diktiler. Onu ev hapsinde tutmaya kararlıydılar.

Uşakizadelerin kapısında iki Yunanlı asker nöbet bekliyor, her saat başı Latife’yi kontrol ediyordu. O da askerleri atlatmak amacıyla sık sık çarşafa bürünüp, ütücü kadın kılığında evden kaçıyordu. İşgalden bunalan Latife, bir kız arkadaşına şöyle demişti: “Ne yapacağım biliyor musun? İzmir’i kurtaracak kumandanla evleneceğim.”

Afyonkarahisar’daki Yunan cephesinin düştüğü haberi, İzmir’e 26 ağustos 1922’de ulaştı.

İlk yaralı Yunanlı asker grubu şehre 1 eylülde geldi. Birkaç gün sonra da, İzmir büyük bir göç akımına uğradı. Çoluklu çocuklu aileler yanlarında hayvanları, yürüye yürüye şehre geliyorlardı. Hıristiyan azınlığın bir kısmı akraba ve tanıdıklar tarafından misafir ediliyor, yakınları olmayanlar ise sokakları dolduruyordu. Hepsi de var güçleriyle yabancı ülkelerin konsolos-

luklarından çıkış izni almaya çalışıyordu. Panik, şehrin yerli Ermenilerine ve Rumlarına da yayılmıştı.

7 eylül perşembe günü Yunan kuvvetleri komutanı Hacianesti bir grup subayla birlikte İzmir'i terk edince işgal idaresi de son buldu.

Latife o sabah erken kalktı, pencereden dışarı baktı. Heyecanla set set düzenlenmiş bahçeyi üstteki yola kadar tırmandı. Nöbetçiler ortadan kaybolmuştu. Latife artık özgürdü. Mustafa Kemal İzmir'e 10 eylülde geldi. Büyük haber anında yayıldı. Sevinçten çılgına dönen Latife bir grup kız arkadaşıyla birlikte muzaffer komutanı karşılamaya koşan İzmirliilerin arasına karıştı.

Latife 11 eylül günü, İzmir'in kurtuluşu için adadığı adakları yerine getirecekti. Faytonun önüne, arabacı mahalline geçip oturdu. Şehre giren askerlere hediyeler dağıtacak, bolca sigara, lokum, sargı bezi ve ilaç götürecekti.

Adaklarını dağıtıp faytonuna bindi yeniden. Evine geri döndüğünde, kuşatma altında olduğunu gördü.

"Yasak, giremezsin!" diyen bir ses yükseldi.

Uç aydır göz hapsinde tutulduğu için kapı dışarı çıkamadığı eve, bu kez de giremiyordu.

Şaşkınlık içinde hırpani adamların suratlarına baktı. Omuzlarında tüfekleri, göğüslerinde fişeklikleri vardı.

"Ama burası benim evim" diyebildi.

Latife, bir süreliğine ayrıldığı evinde, tutkuyla misafir etmek istediği komutanı bulmuştu.

Mustafa Kemal uzaklara bakarak sigarasını içiyordu. Yüzünü birden ona doğru çevirdi ve gelenin evin hanımı olduğunu anladı. Nezaketle ayağa kalktı, karşılamak için merdivenlerden aşağı inmeye başladı. Latife'yi selamlamak için kalpağını çıkartınca, eylül güneşi sarı saçlarının, mavi gözlerinin üzerine düştü. Latife, kendisine uzanmış eli fark etti.

"Hoş geldiniz Paşam öpeyim" diye sarıldı.

Mustafa Kemal, "Siz de evinize hoş geldiniz Küçükhanım" dedi. "Ben sizin elinizi öpeyim."

Latife ona durmadan teşekkür ediyordu. Mustafa Kemal kısa konuşmaları sırasında Latife'nin İzmir'e dönüş hikâyesini dinlemiş, boynundaki madalyonda kendi resmini taşıdığını öğrenmişti. Sohbet kısa sürdü ama, Mustafa Kemal Paşa, Latife'den ve onun coşkulu ruh halinden çok etkilenmişti.

Karargâh için ev uygundu.

Mustafa Kemal Paşa o gece sığacağı sığacağına Halide Edip'e (Adıvar) Latife Hanım isminde bir genç kadınla tanıştığını anlatırken, "Boynunda, benim resmim olan bir madalyon taşıyordu" demişti.

Latife ise karşılaşma anıyla ilgili hislerini ve Mustafa Kemal'e ilişkin duygularını sevgili amcası Halit Ziya'yla (Uşaklıgil) paylaşmış, ona "İki güzel mavi gözle karşılaştım" diye yazmıştı.

Karargâha gelen kız efsanesi

Herkes tarafından gerçek kabul edilen ilk karşılaşma öyküsüne göre, "Peçesiz, yüzü açık, şık giyimli bir genç kız Mustafa Kemal'in karargâhına gelir, ısrarla onunla görüşmek istediğini söyleyip, odasına girer ve onu evine davet eder." Gerçekte Latife'nin geldiği yer, yarım saat içinde karargâh haline getirilmiş olan kendi eviydi. Latife davet mektubunu da kendisinden istendiği için yazmıştı. Geri planda Mustafa Kemal'in devrin göreneklerine gösterdiği incelik vardı. "Karargâha gelen kız" anlatısının yıllarca sürmesine, belki de Latife'nin bağımsız tavırları neden olmuştu.

Latife'nin ailesi

İmparatorluğun ekonomik açıdan en canlı kenti olan İzmir'de nüfusun yarısı Türklerden, diğer yarısı Rumlardan, Ermenilerden, Yahudilerden ve Levantenlerden oluşmaktaydı. Herkesin mahallesi ayrıydı. Gelen yabancı seyyahlar Rumların çok kalabalık olduklarını gözlemişlerdi. Rumlar 1821'de Yunan devleti kurulana dek Osmanlı tebaasında yaşamış, devletleri kurulunca isteyen Yunan tebaasına geçmişti.

Ermeniler, yaşam biçimi ve gelenekleri açısından İzmirli Türklerle en yakın olan kesimdi. Türkçe'yi çok güzel konuşuyorlardı. Ermeniler, siyasî olaylara karışmadan sakin bir yaşam sürdürüyorlardı...

Daha çok Türklerle ve Ermenilerle ilişki içinde olan Yahudilerin de politikaya karışmadıkları ve yönetici sınıfla bir çatışmaya girmedikleri gözleniyordu.

Türklerle en az ilişkisi olan kesim Levantenler ve yabancılarıydı. Onlar konsoloslukları tarafından ve ağırlıklı olarak kendi yasalarıyla yönetiliyorlardı. Frenk Mahallesi diye anılan şık mahallelerinde keyifli bir hayat sürüyorlar, vergi de ödemiyorlardı.

İzmir, iç içe şehirler görünümündeydi.

1908 yılının İzmirinde 53 cami, 51 mescit, 35 kilise ile 17 havana vardı. Farklı inanç ve gelenekler nedeniyle, dinsel gruplara göre düzenlenmiş bir yapıda, herkes kendi mahallesinde yaşıyordu. Bazı mahallelerde duvarlar, gece karanlık basınca kapanan kapılar bile vardı.

Latife'nin annesi Adeviye, İzmir'in önde gelen varlıklı ailelerinden birinin kızıydı; özel hocalardan ders almış, Arapça ve Fransızca öğrenmişti. Latife'nin babası Muammer, üç kuşak ticaretle uğ-

raşmış Uşak kökenli zengin bir ailenin tek oğluydu. Adeviye ile Muammer'in tam on çocukları oldu, çocuklardan ilk dördü öldü. Hayatta kalan en büyük çocuk 1899 yılının 17 haziranında dünyaya gelen Latife'ydi. Ardından aileye iki oğlan çocuk daha katıldı, İsmail ile Ömer. Sonra da Vecihe, Rukiye ve Münci doğdu.

Aileye geleneksel olarak Batı'ya dönük ama Doğulu değerlere de saygılı bir yaşam tarzı hâkimdi. Abdülhamid'in saltanat dönemine rastlayan o yıllarda ihracatçılar arasında Türklere pek rastlanmıyordu. Muammer Bey, İngiltere'yle yaptığı ticaretle yetinmedi, bir süre sonra da Amerika'ya ulaştı. 1900 yılında Türk tüccarı sıfatıyla Tütün Borsası'nda ilk kez kendi adına bir sandalye elde etti. Türkiye'nin New York ve New Orleans pamuk borsalarındaki ilk üyesiydi.

Latife

Latife, mürebbiyeleri, aşçıları, hizmetçileri, bahçıvanları olan bir evde büyüdü. Onda, çekingenlikten hiçbir eser yoktu. Karşısındakinin dosdoğru gözlerine bakan bir çocuktu. Kız kardeşi Vecihe doğana kadar İsmail ile Ömer'in dünyası onun da dünyası oldu. Hakkını aramayı, ezilmemeyi öğrenmek için onlar gibi olmaya çabalıyordu. Bebekleriyle oynamaya pek fırsat bulamadı.

Muammer Bey, dış dünyayla iç içe yaşadığından çocuklarının çok sayıda yabancı dil konuşmasına önem veriyordu. Dünya dilinin İngilizce olacağını fark ettiği için, ilk çocuğu Latife'nin mürebbiyesini İngiltere'den getirtmişti. Kızını oğullarından ayırmadı. 4 yaşında İngilizce derslerine başlayan Latife hemen ardından da Fransızca'yla, Almanca'yla Latince'yle tanıştı. Latife kardeşleriyle birlikte her biri başka dil konuşan mürebbiyeler gözetiminde gelişip serpilirdi.

Muammer Bey bugünkü İzmir Türk Koleji'nin altında dağ evlerini andıran saçaklı bir binacık yaptırıp okula dönüştürdü.

Latife'nin Türkçesini, Farsçasını ve Arapçasını ilerletmesi için bir çözüm arandı. Latife bir süre İstanbul'da Sadık Dedesinin

kardeşi Hacı Halil Bey'in oğlu olan dönemin ünlü edebiyatçısı Halit Ziya'nın Yeşilköy'deki evinde kalacak ve eksiklerini kapatacaktı. Latife, İstanbul'a geldiğinde 14 yaşındaydı. Halit Ziya'nın edebiyattaki ustalığı onu çok etkiledi. Latife, Halit Ziya'dan Arapça dersleri, dönemin bir başka edebiyat ustası Tevfik Fikret'ten de Türkçe ve Farsça dersleri aldı.

Halit Ziya, Latife'nin Türkçesiyle, Fransızcasıyla, genel kültürüyle de yakından ilgilenmişti. Latife de, Halit Ziya'nın oğlu Vedad'a yoldaşlık etmişti.

Latife'nin İstanbul'da bulunduğu yıl, Amerikan Koleji'nin hazırlık bölümüne de bir süre devam ettiği biliniyor. Hep ev içinde yetiştirildiği için, gerçek bir okul görsün, havasını koklasın diye düşünölmüş olmalı.

Latife'yi Çerkez güzellerine benzetenler az değildi. Parlak cildi, siyah saçlarıyla Çerkez babaannesi Makbule Hanım'ı andırırdı. Boyu daha ziyade aile içinde Minik Hanım diye adlandırılan anneannesi Havva Refika Hanım'a çekmişti. 1,55 civarındaydı. Gözleriyle güler, gözleriyle öfkelenirdi. Türkçe'yi, kâh çok neşeli, kâh mağrur, müzikal bir tonlamayla konuşur "Ben buradayım" diyen duruşuyla öne çıkardı.

Latife'nin sanata, edebiyata ve müziğe özel bir yeteneği vardı. Büyükdedesi Salih Bey ona Londra'dan bir piyano getirtmişti. Ünlü Avusturyalı şair Rilke'nin yeğeni olan piyanist Anna Groszer-Rilke, Latife'ye üç sene piyano dersi verdi. Muammer Bey, 15 yaşına basan her kızına bir yardımcı veriyordu. Latife'yle de Kalyopi adında İzmirli bir Rum kadın ilgilenecek, bir ömür boyu onun yanında kalacaktı.

Dünyadaki gelişmeler Latife'yi yakından ilgilendiriyor, olan biten her şeyi izliyordu. Aile fertleri dönemin fikir akımlarından etkilendiler, Osmanlı İmparatorluğu'nda temsil edilen fikirlerin neredeyse tamamı ailede ilgi ve kabul görüyordu; Saray'da görev alanlar, Jön Türk hareketine ilgi gösterenler, İttihatçılarla yakın ilişki kuranlar, hatta sosyalistler vardı.

Çanakkale'de ölen mavi gözlü genç

Latife buluş çağına Birinci Dünya Savaşıyla birlikte girdi. Arından gelen Çanakkale Savaşı onun da yaşamını değiştirdi. O yıllarda beğendiği sarı saçlı, mavi gözlü bir genç Çanakkale Savaşı'na gitti ve geri dönmedi. İlk romantik duyguları, ölüm acısıyla noktalandı.

1917 yılında Türkiye'nin yanı başında büyük siyasî değişim yaşandı Çarlık Rusyası yıkıldı, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kuruldu.

Latife, okumaya, yazmaya, şiire, edebiyata meraklıydı. Kocaman bir kütüphanesi vardı. 1916 yılında Latife kadın meselesi üzerine okuyor, notlar çıkartıyordu. 1918 yılında Jön Türk hareketini kadınların sosyal köleliğine göz yumuyorlar diye uluorta eleştirmeye başlamıştı.

İyi bir binici olan Latife, güzel silah kullanır, ama ava gitmezdi, nefret ederdi. Zira kan görmekten hoşlanmazdı. Canlı ve hareketli bir genç kızdı.

İzmir ve işgal

İzmir, otelleriyle, gazinolarıyla Batı kentlerini andırırdı. Evler güzeldi, caddeler düzgün ve iyi aydınlatılmıştı. Kordon iki katlı valhalarıyla ünlüydü. Ancak kentin iç kesimlerindeki sokaklar, bir ot arabasının geçebileceği genişlikteydi.

1915 Ermeni tehciri İzmir'i etkilememişti. XX. yüzyıl başlarında İzmir'in 250 000 dolayındaki nüfusunun 55 000'ini Rumlar, 21 000'ini Yahudiler, 10 000'ini Ermeniler ve 50 000'ini yabancı uyruklular, geri kalanını da Müslüman Türkler oluşturuyordu.

Türk mahallesi kentin en yüksek yerine, eski Bizans kalesinin eteğine kuruluydu. Pek çok çeşmesi olan bu incecik yolların üstü hep çardaklarla kaplıydı.

Gazinolar, kulüpler, tiyatrolar ve müzik şehir için önemliydi. Opera, konser gibi etkinlikler sık sık tekrarlanır, mandolin ve gitar grupları sokaklarda Rum şarkıları çalardı. Sokak kafelerini geceleri şık giyimli insanlar doldurur, kente iyi bir kumpanya geldiğinde Opera'ya bilet bulunmaz, Kordon'un kahve gazinosunda varyete grupları hiç eksik olmazdı.

Doğu'nun küçük Parisi olarak anılan İzmir'de düzenli gösterilere kapısını açan ilk tiyatro 1775'te yapılmıştı. Daha sonra sayıları çoğalan tiyatrolar kentin önemli bir çekim merkeziydi. İzmir'i ziyaret eden yazar Gustave Flaubert de 1850 yılında izlediği iki oyunu gezi notlarında anlatmıştı.

İzmir'in kadınları

Kadınların hangi millete bağlı olduğu, yüzlerini saklama konusunda gösterdikleri çabadan anlaşılırdı. Rum ve Frenk kadınların yüzleri tamamen açıkken, Yahudi ve Ermeni kadınlar yüz-

lerinin ancak yarısını gösterirlerdi.

İzmir'in en şık giyinen kadınları Levantenler ile Rumlardı. Seyyahlar, kaçgöç geleneğinden XIX. yüzyılda kurtulan Rum kadınlarının güzelliğini anlata anlata bitiremiyorlar. Türk kadınlarının tesettür nedeniyle çarşaf giydikleri ya da mantolu ve peçeli gezdikleri, ancak zaman zaman modaya uymak için saçlarını kısacak kestirip değişik şalvar ve manto modelleri denedikleri anlaşılıyor.

Kadınlar, sokakta giydikleri ayakkabıların renkleriyle ayrılıyorlardı. Sarı renk Türklere, kırmızı Ermenilere, siyah Rumlara, mavi de Musevilere özeldi.

Canlı desende ipekli kumaştan giysilerle ve bileklerine kadar sarı deri botlarla gezen Türk kadınlar XIX. yüzyılın yarısından itibaren yüzlerini gitgide şeffaflaşan bir beyaz tülle örtmeye başlamışlardı. İzmirli Türk kadınlar anlaşıldığı kadarıyla giyim kuşam ve sokakta gezme konusunda istendiği gibi hareket etmiyor, mevcut duruma başkaldırıyorlardı.

Muammer Bey belediye başkanı

Muammer Bey'in İzmir Belediyesi'yle ilişkisi 1908 yılında başladı. Önce İzmir Belediye Meclisi'ne girdi. Başkanlığı olduğu İttihat ve Terakki Tilkilik Kulübü, belediye sorunlarını çözmek için Fedakârlar Meclisi adı altında bir komite oluşturmuştu. Merkez olarak Şehir Kulübü'nü kullanıyorlardı.

1909 yılında, Belediye Meclisi'nin boşalan sandalyeleri için Meşrutiyet'in ilk özgür seçimi yapıldı ve en çok oyu alan Uşakizade Muammer Bey kasası tamtakır İzmir Belediyesi'nin başkanlığını devraldı.

Muammer Bey işbaşına geçince, köklü değişiklikler yapmak için harekete geçti. Şehrin acil gereksinim duyduğu caddeler açılacak, umumî bahçeler oluşturulacak, aydınlatmanın yaygınlaştırılması için bir elektrik fabrikası kurulacak, tramvay hattı Korkaryalı'dan Narlıdere'ye uzatılacaktı. Yapılacak pek çok iş vardı,

ancak önce para bulmak gerekiyordu. Yeni belediye başkanı, İzmir Belediyesi'ni işler hale getirebilmek amacıyla 15 maddelik bir reform paketi hazırladı. Belediye gelirlerinin artırılmasına ilişkin önerilerin yanı sıra, yaşam biçimi açısından da şehri modernleştirecek başlıkların yer aldığı paket, Vilayet Meclisi'nden tırpanlanarak geçti. Kabul edilen kısmıyla işe başlandı.

Esnafın tartı ve ölçüleri denetleniyor, fırınların temizliği, ekmeklerin niteliği gözetiliyor, sokakların temizliğine özen gösteriliyordu. Bir millet bahçesi, kulüp, tiyatro ve kütüphane planlanıyor, basın, Belediye Heyeti'ni büyük ölçüde destekliyordu.

Valiliğe atanan Muhtar Paşa şehre geldiği andan itibaren belediyeyle çatışınca Muammer Bey'in başkanlığı kısa sürdü.

İzmir işgal ediliyor

İzmir'in 15 mayıs 1919'da işgalini *İstiklal Harbi* gazetesi şu satırlarla duyurdu.

Yunan askeri işgali dün sabah büyük bir katliamla birlikte başladı. Yedi buçukta İzmir Limanı'na giren nakliye gemilerinden ilk Yunan askerleri 8.40'ta karaya çıktı... İşgal günü limanda çok sayıda Türk öldürüldü, pek çoğu tutuklandı.

Latife'nin doğup büyüdüğü kent artık eskisi gibi değildi. Halide Edip anılarında, işgalin ilk haftasını anlatırken, kadınlara tecavüz edildiğini, denizin renginin pembeye dönüştüğünü söylüyor.

İzmir'in işgali Türklerin sabrını taşırmıştı. 16 mayıs günü Mustafa Kemal Şişli'de oturan annesine veda ettikten sonra 18 subayla birlikte Bandırma vapuruyla Samsun'a doğru yola çıktı. Bu bir direnişin habercisiydi.

24 mayısta da Sultanahmet Meydanı'nda Halide Edip, çok sayıda kadının da yer aldığı mitingde ünlü konuşmasını yaptı ve 100 000 İstanbullu işgale karşı direnmeye yemin etti. İşgal güçlerine karşı ayaklanma başlıyordu.

Yangına doğru...

1919 yılının sonbaharındaki tehlikeli kaçıışın ardından Uşakizade ailesi, Avrupa'nın dört bir yanına dağılmıştı. Muammer Bey ile Adeviye Hanım o sıralar çocuk felci geçirmekte olan küçük oğulları Münci'yle birlikte Fransa'nın İspanya sınırında bir sahil kenti olan Biarritz'e yerleştiler.

Latife'nin eğitimine ve kültürüne uygun bir kız okuluna gitmesine karar kılındı. Londra yakınlarında, Chislehurst'te Tudor Hall School adıyla bilinen okul her bakımdan uygun bulundu.

Akademik anlamda Tudor Hall, o günlerin tipik kız okullarından farklı olarak derinlemesine ve bol seçenekli bir eğitim olanağı sunuyordu. 11-18 yaş grubundaki kız öğrenciler için yatılı bölümü vardı. Kültür ve dil ağırlıklı okulda matematik, coğrafya, tarih, botanik, astronomi, kimya, edebiyat, Latince, Fransızca, resim, yazı dersi ve jimnastik okutuluyor, hemen her dersi değişik hocalar veriyordu. Özellikle dans ve piyano dersleri Latife'ye çok cazip gelmişti.

Zamanın önde gelen akademisyenleri ve müzisyenleri okula konferans vermeye geliyor; öğrenciler baskı altına alınmadan yeteneklerine göre eğitiliyordu. Sık sık münazaralar yapılıyordu. Seçilen konular da birbirinden ilginçti; sufrajetler (oy hakkı için kavga veren kadınlar); basın özgürlüğü, Manş Tüneli –1994 yılında açıldı– açılın mı açılmasın mı gibi başlıklar vardı. Kızlar sık sık Londra'ya resim galerilerini, müzeleri, Londra'nın önemli yerlerini gezmeye götürülüyordu. Kendileri tiyatro oyunlarını hazırlayıp şehrin yoksul semtlerindeki halka gösteriler yapıyorlardı.

Genç kızlık yıllarında Latife'nin gönül ilişkileri olmuş muydu?

İngiltere yıllarında karşısına hoşlandığı bir delikanlı çıkmıştı. Aile içinde anlatıldığına göre bu delikanlı sarı saçlı, mavi gözlü bir düktü.

Uşakizade ailesi Biarritz'de yaşıyordu, ama Paris'te de bir evleri vardı. Üniversite çağı gelen Latife'nin Paris'e gitmesi karar-

laştırıldı. Kendi kendisini idare edecek yaşa gelmişti. Latife birdenbire kendisini Paris'in pek çok sanat akımına öncülük eden ortamında buldu. Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Paris, başta Amerikalılar olmak üzere pek çok ülkeden entelektüelin akımına uğramıştı. Birbirinden önemli sergiler açılıyor, dünya kültürel olarak Paris'ten besleniyordu. Latife, tiyatrolara, operalara gidiyor, sergileri geziyor Paris'in kültürle iç içe havasını soluyordu. Müzikle ilgisini sürdürüyor, piyano çalmaya devam ediyordu.

Latife, Sorbonne Üniversitesi'ne yazıldı; çok sevdiği edebiyat yerine hukuk okumaya başladı.

Gelecek için planları vardı; avukat ya da eğitmeni olabilir; bir elçilikte çalışabilirdi. Kadınları çalışma yaşamından dışlayan koşullar bütün dünyada olduğu gibi kendi ülkesinde de değişmekteydi.

Uşakizade ailesi, Türkiye'de işgal kuvvetlerine karşı başlatılan direnişi dünya basınından ve Türkiye'deki yakınlarından gelen mektuplardan izliyordu. Umut verici haberler bütün aileyi mutlu ediyor, geri dönüş için hayaller kuruluyordu. Aile önemli günlerde ve okul tatillerinde bir araya geliyordu. Üç uzun yıl geçirdiler Avrupa'da. İlk geri dönen Latife oldu. Hastalanan babaannesinin bakıma ihtiyacı vardı.

İzmir'de işgalin ağırlığı sürüyordu. Latife'nin dönüşünden beri yaşadıkları bütün bir ömrü dolduracak kadar yoğundu. Hayal bile edemeyeceği şeyler gerçek olmuştu. Hapis günleri sona ermiş, İzmir kurtulmuş ve o karargâh arayan Mustafa Kemal Paşa'yla tanışmıştı. Uğurlu madalyonu boynundan hiç çıkarmıyor, Beyaz Köşk'ü Mustafa Kemal Paşa'ya karargâh olarak hazırlamanın telaşını yaşıyordu.

Büyük yangın, 13 eylül çarşamba günü öğle saatlerinde başladı. Alevler gökyüzüne yükseliyordu.

Yangından kaçan büyük bir kalabalık limanda kurtarılmayı beklerken büyük devletlerin donanmaları, çaresizliğin çığlıklarına na akşamüzeri konserleriyle yanıt veriyorlardı.

Yangın, Mustafa Kemal'in karargâhına doğru ilerliyordu. Yaverleri bir kamyon dolusu askerle birkaç otomobil getirdiler, Mustafa Kemal İzmirliilerin hediyesi olan açık arabasına bindi. Sadık Bey köşkü olarak anılan Uşakizadelerin evi karargâh olarak en güvenli yeri.

Latife kapıda karşıladı Mustafa Kemal ve arkadaşlarını.

Günlerden 14 Eylül'dü.

Mustafa Kemal, genç ev sahibesine, "Eviniz çok güzel Latife Hanım" dedi. "Her şeyi yerli yerine koymuşsunuz. Bana güzel bir karargâh sağladığınız için teşekkür ediyorum."

Aşçının marifeti ilk akşamdan belli olmuştu.

Denize bakan terasta Mustafa Kemal ile Latife bir ara yalnız kalmışlardı. Yangın bütün dehşetiyle sürüyordu. Mustafa Kemal, Latife'ye sordu:

"Bu yangın yerinde size ait emlak var mıydı?"

Latife, "Emlakimizin mühim bir kısmı yanan sahadadır" dedi ve heyecanla ekledi. "Paşam, isterse hepsi yansın. Yeter ki siz sağ olun. Bu mesut günleri gören insanlar için malın ne kıymeti olur? Memleket kurtuldu ya. İleride onları yeniden ve daha mükemmel bir surette yaptırırız."

Bu cevap Mustafa Kemal'in çok hoşuna gitti.

"Evet! Yansın ve yıkılsın" dedi. "Hepsinin telafisi mümkündür."

İzmir neden yanmıştı?

İzmir'i bugün söylendiği gibi gerçekten Rumlar mı yakmıştı? Kaybeden tarafın yakmış olması akla uygun gelse de yangının çıkışı üzerine yazılanlar çelişkili. 15 Eylül tarihli *New York Times* gazetesi İzmir'i Türklerin yaktığını öne sürmüştü. Yunanlıları suçlayan yayınların sayısı da az değildi. Dönemin ünlü gazetecisi ve o günlerde Beyaz Köşk'e konuk olan Falih Rıfkı Bey (Atay) yangından Nurettin Paşa'nın sorumlu olduğunu yazıyor.

İsmet Paşa yangın "nereden başladı, kim başlattı" bilmiyorum ifadesini kullanıyor ve şöyle diyor: "İzmir'e girdiğimiz günlerin

bende kalan en acı hatırası yangındır. Bu yangınların sebepleri büyük tarih hadiseleri içindeki sebeplerdir. Küçükler emir aldıklarını söylerler büyükler disiplin kalmadığını söylerler.”

Latife, konuklarını yerleştirdikten sonra köşkü karargâha bırakıp babaannesiyile birlikte evden ayrıldı. Karşıyaka'daki eve yerleşip Beyaz Köşk'ü uzaktan idare etmeyi denedi. Ancak işlerin düzgün yürümediğini öğrenince üçüncü günün sabahı evi kontrolle gitti; bütün düzen bozulmuş, ev yaşanmaz hale gelmişti. Adamlar getirtip evi temizlettirdi, evi uzaktan çekip çeviremeyeceğini anlayınca geri döndü ve Beyaz Köşk'ün bahçesindeki müştemilata yerleşti. Latife ilk günlerde, Mustafa Kemal'i rahatsız etmemek için gölgede kaldı, ama kendisine ihtiyaç duyulduğu an isteneni yaptı.

Misafirin sevdiği yemekleri öğrenmişti. Kurulan her sofraya Mustafa Kemal Paşa'nın sevdiği yemeklerle donatılıyordu. Bahçede yürümeye çıktığında bir uşak arkasında belirip sırtına bir ceket veriyor, serinlik basınca penceresi mutlaka kapatılıyordu. Odasına bırakılan gazetelerde yayımlanmış fotoğraflarının çevresine çiçekler çiziliyor, başucundaki vazoya her gün kokulu çiçekler konuyordu.

İzmir günlerine ilişkin bilinmeyen bir gerçek de Mustafa Kemal'in rahatsızlanmasıydı. Çağırılan doktor, Kemal Paşa'nın kalp spazmı geçirdiğini söyleyip içki ve sigara konusunda ciddi kısıtlamalar getirmişti. Latife doktorun tavsiyelerini hemen uygulamaya koyuldu; ortadaki içki şişelerini kaldırdı, yemek ve ev düzenini değiştirdi. Kemal Paşa'nın başucuna geceleri sadece iki tek sigara bırakılıyordu.

Mustafa Kemal, isteklerine karşı gelinmesine hiç alışıktı değil, kısıtlamalara itiraz etti, sinirlendi. Ama tepkisini Latife'nin önünde hiç açığa vurmadı. Kendisine hizmet edenlere bu derece söz geçiren bu genç kızı yakından tanımak istedi. Uzun uzun konuşular. Mustafa Kemal Latife'den etkilenmişti.

Millî Mücadele Beyaz Köşk'ten yürütülüyordu. Bahçedeki evler de karargâha ayrılmış, İzmir'e gelen komutanlar karargâha

yerleşmişlerdi. İsmet Paşa, Başvekil Rauf Bey (Orbay), Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşek) ve Müdafaai Hukuk Grubu Başkanı Ali Fuat (Cebesoy) da Uşakizadelerde kalıyordu.

Komutanlar da neferler de gördükleri misafirperverlikten çok memnundu... O günlere ilişkin anılarda evde kalanlar Latife'yi öve öve bitiremiyorlar.

Diplomasi günleri başlamıştı, bu yüzden ciddi bir çevirmene ihtiyaç doğmuştu. Latife görüşmeye gelen yabancı gazeteciler ile Mustafa Kemal arasında çevirmenlik yapıyor, onun notlarını alıyor, birikimi ve aklıyla ona yardımcı oluyordu.

Beyaz Köşk'te unutulmaz gece

18 eylül gecesi, Latife İzmir zaferini kutlamak için İsmet Paşa'yı Halide Edip'i ve bir grup gazeteciyi evine davet etti. Evin verandasına çıkan merdivenler ile veranda birbirine geçmiş sarmaşıklar, yaseminler, morsalkımlar ve güllerle kaplıydı. Bu karmaşa denizin mavi sularına bakan bahçeyi daha da çekici kılıyor, Uşakizadelerin köşkü olağanüstü bir gece yaşıyordu. Konukları ev sahibi olarak karşılayan Latife, Beyaz Köşk'ün verandasında gelenlere hoş geldiniz derken, meraklı gözlerle hazırlıklıydı.

Halide Edip'i, Göztepe'deki eve Mustafa Kemal götürmüştü. Halide Edip Mustafa Kemal'in o andaki ruh halini tarif ederken, "Bu sert askerin sesinde, nihayet yuva kurmak için hazırlandığını ifade eden bir şeyler vardı" yorumunu yapıyor ve şöyle diyor: "Mustafa Kemal Paşa onun aklını başından almıştı, kendisinin de Latife Hanım'a âşık olduğu âşikârdı. İki arasında iki insanın birbirine cezbolmasından kaynaklanan bu güçlü akım geceyi şenlendiren hadiseydi. Yoksa sıkıcı ve donuk bir gece olacaktı."

Latife'nin kaleme aldığı nota

Latife, artık yalnız ev sahibi değildi, çevirmen ve sekreter olarak da Kemal Paşa'nın ihtiyacı olan hizmetleri üstlenerek onun

yaverleri arasına katılmıştı. Tanışmalarından kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Latife'ye "Latif" diye hitap etmeyi alışkanlık haline getirmişti. Onu "yaver" diye çağırıldığı da oluyordu.

İzmir Limanı'ndaki 64 parça düşman gemisi sınırları bozuyordu. Mustafa Kemal, Hariciye Nazırı Yusuf Kemal Bey'e "İngiliz Donanma Komutanlığı'na bir nota yazın. 24 saat zarfında İzmir Limanı'nı terk etsinler. Artık onların burada hikmeti vücutları yoktur. Biz zaferi kazanmışız ve bir hâkimiyetin verdiği huzurla burada duruyoruz. O donanmanın burada hiç lüzumu yok. Terk etmemekte ısrar ederlerse batırırım o tekneleri" dedi.

Bu nota bir türlü yazılıp gelememi. Diplomasinin incelikleri Yusuf Kemal Bey'i temkinli davranmaya zorluyordu. Gecikmelere sinirlenen Mustafa Kemal:

"Ne oluyor, yazılmadı mı bu dört satırlık yazı" diye söyleniyordu.

Mustafa Kemal'in gerginliğini fark eden Latife:

"Paşam, müsaade buyurursanız ben yazıvereyim" dedi.

"İngilizce yazılacak buyurun yazın!"

Latife, onun istediği notayı yazmıştı.

"Harika tam istediğim gibi yazılmış. Yusuf Kemal Bey, sizin böyle uğraşp uğraşp da yazamadığınız notayı Hanımefendi iki dakikada yazdılar, kendisine teşekkür ettim, siz de istirahat edin..." dedi. Sonra Latife'ye döndü.

"Hanımefendi bu notayı hangi kalemle yazdınız?"

Latife elindeki üzeri işlemeli altın kalemi gösterince, "Verin bana o kalemi" deyip, kalemi Latife'nin elinden aldı ve dudaklarına götürüp öptü.

Latife, Kemal Paşa'nın öptüğü altın işlemeli dolmakalemi ömrünün sonuna kadar saklayacaktı.

Mustafa Kemal Paşa'dan evlenme teklifi

Mustafa Kemal ile Latife, ılık İzmir gecelerinde birbirlerini keşfettiler. Konuşup tartışıkça daha çok haz aldılar. Latife cazip bir genç kadındı, zekiydi, hayat doluydu, güzel konuşuyor, derin düşünüyor, fikirlerini korkusuzca savunuyordu. Yüzyıllardır kadınları köleleştiren gelenekleri yıkmak, erkeklerin kölesi olmaktan kurtarmak için çalışmaya kararlıydı. Fikirleriyle çeliyordu Mustafa Kemal'in kalbini.

Mustafa Kemal de ona Türkiye için hedeflerini anlatıyor, ortadan kaldırmaya kararlı olduğu batıl inançlardan, önyargılardan ve cehaletten söz ediyordu. Genç kız onu kendinden geçerek dinliyordu. Aşk kapıdaydı.

Mustafa Kemal'in biyografisini kaleme alan Patrick Kinross "... düşünceleri, öğütleri ve akılcı konuşmasıyla Mustafa Kemal'in zihnini kamçılıyordu. İşte, çevresindeki erkeklerin çoğundan daha iyi konuşabileceği bir kadın. Uyanık bir erkek kafasıyla çekici bir kadın vücudunu kendisinde birleştirmişti," diye anlatıyor o günleri.

Sonunda Mustafa Kemal kararını verdi. Türkiye'yi değiştirme yolculuğuna Latife gibi bir kadınla çıkması pek çok şeyi kolaylaştırabilirdi. Her tanıyan onu kendisine yakıştıırıyordu. İsmet, Kâzım, Rauf, Ali Fuat, Salih, Ahmet Emin, Ruşen kıza bayılmışlardı. Engel elbette vardı. Fikriye vardı, onu uzaklaştırabilirdi. Ankara'nın ağır koşulları vardı. Bunu da Latife halledebilirdi. Savaş can çekişiyordu. Barış kapıdaydı. Latife'yle hayatını birleştirmeye dair engelleri kafasında çözünce kararı uygulamak üzere harekete geçti. Körfez'e karşı baş başa yemek yedikleri bir gece ona "Hemen evlenelim" teklifinde bulundu. Dışarı çıkacaklar ve oradan geçen ilk müftüye nikâhlarını kıydıracaklardı. La-

tife, bu teklife “Kesinlikle olmaz” dedi.

Babası Biarritz’den dönmeden böyle bir şey mümkün değildi. Ailesinin onayını almadan evlenmeyi düşünemezdi. Latife Mustafa Kemal’e “Hayır” demişti, ama bu, daha çok zamanlamayla ilgili bir “hayır” gibi duruyordu. Bütün sıcaklığıyla evin içindeki varlığını hissettiriyor, her sabah bahçeden kopardığı bir pembe gülü Mustafa Kemal’in başucuna bırakmaya devam ediyordu. Kız kardeşi Vecihe İlmen’in anlatımlarına göre, İzmir’de kaldığı 15 gün içinde Mustafa Kemal Paşa Latife’ye üç kez evlenme teklif etmişti.

Lirik evlenme teklifi

Bir sabah Mustafa Kemal evden çıkarken kendisini geçiren Latife’ye beklenmedik bir ricada bulundu.

“Latifçğim bugün odamı siz toplayabilir misiniz?”

“Elbette Paşam” diye cevap verdi Latife.

Mustafa Kemal’in yatak odasına girince “Allah Allah” diye mırıldandı. Yatak yapılmış, her şey yerli yerine konmuştu.

“Acaba niye odamı topla” demişti. Yerli yerinde olmayan tek bir şey vardı o da Mustafa Kemal’in duvardaki resmiydi. Neden-se yatağın üzerine bırakılmıştı. Her sabah bahçeden koparıp onun başucuna bıraktığı gül de çerçevenin üzerinde duruyordu. Latife resmi, aklına bir şey gelmeden yeniden duvara astı. Unutulduğunu sanmıştı.

Belki o gece, belki de ertesi gece, Latife ile Mustafa Kemal baş başa sofraya oturduklarında, Mustafa Kemal, “Latif, o gün odamı toplarken dikkatinizi çeken bir şey olmadı mı?” diye sordu. Latife bu soruya ilk anda cevap verememişti.

“Yatağın üzerinde bir resim vardı, alıp duvara astım” dedi.

Mustafa Kemal, başladığı oyunu sürdürmeye kararlıydı.

“Lütfen odaya gidip, o duvara astığınız resmi getirir misiniz.”

Muzip bir hali vardı. Latife de bir anlam veremedi, ama hemen gitti ve resmi çivisinden çıkartıp getirdi.

“Lütfen arkasına bakar mısınız?” dedi Mustafa Kemal.

Latife'nin sabah ona bıraktığı gül de resmin kenarına iliştilmişti. Resmin arkasında Kemal Paşa'nın evlenme teklifi yazılıydı.

Mustafa Kemal, Latife'ye gerekçelerini de sıralamıştı.

Latife, evlenme teklifi almış bir genç kızdan çok, ilişkilerinin evlilik biçiminde sürmesinin gerçekçi olacağını düşünen bir ruh hali içindeydi Mustafa Kemal'e "evet" derken.

"Bizim birlikteliğimiz en çok kafalarımızın birlikteliğinden doğdu" diyecekti bir yabancı gazeteciye.

İlk ayrılış

"Dün akşam sana söylemeyi unuttum. Gidiyorum" dedi bir sabah Mustafa Kemal, Latife'ye.

"Sizi yol boyu öyle merak edeceğim ki! Ankara'ya dönüşünüzde de bu merakım hiç eksilmeyecek sanırım. Sizinle birlikte Ankara'ya gelmeyi ne kadar isterdim Paşa Hazretleri, kabil olsa, beni de yanınıza alsanız. Ankara'ya gelmeme izin veriniz..."

Mustafa Kemal razı olmamıştı.

"Hayır burada kalın! Bekleyin! Biz evvela gidelim, sonradan lüzum görürsem sizi de yanıma aldırırım" cevabını verdi.

Latife'nin hemen Ankara'ya gitmesi mümkün değildi, Ankara'da Fikriye vardı.

Fikriye Mustafa Kemal'in üvey babası Ragıp Bey'in kardeşi Miralay Hüsamettin Bey'in kızıydı. Mora'nın Yenişehir bölgesinde 1897 (bazı kaynaklara göre de 1887) yılında doğmuştu. Fotoğraflarından da bildiğimiz gibi endamı yerinde, hülyalı bakışları olan zarif ve güzel bir kadındı.

Mustafa Kemal Anadolu'ya geçtikten sonra yakın akrabaları onu Millî Mücadele'nin önderine yardımcı olması için Ankara'ya göndermişlerdi. Tehlikeli bir yolculuğun ardından kasım 1920'de Ankara'ya gelen Fikriye, Çankaya'nın hanımefendisi konumundaydı. İki kadının aynı anda orada olması büyük bir skandala neden olabilirdi.

Mustafa Kemal İtilaf Devletleri'nin önerisi olan Mudanya Kon-

feransı'nı kabul ettiğini bildirdikten sonra, 29 Eylül gecesi İzmir'den ayrıldı.

Latife çok mutsuzdu; yaşamını Mustafa Kemal'le mi yoksa kendi başına mı kuracağı konusunda tereddüt içindeydi.

Latife'nin annesi ve kız kardeşleri Muammer Bey'den önce döndüler. Latife heyecanla babasının gelmesini, Mustafa Kemal'le beraberliklerini onaylamasını bekliyordu. Kafası karıştı. Sonunda evet dediği yazılı evlenme teklifi duvarda asılı kalmıştı. Mustafa Kemal kanadında da bir sessizlik hüküm sürmekteydi.

Evlilik öncesi bekleyiş

Latife habersiz kaldıkça kendi kendini yiyordu, ama Çankaya'da konuşulanları duymuş olsa boşuna dertlendiğini anlayacaktı. Zira, Mustafa Kemal her fırsatta, ondan, bilgisinden, kültüründen, derinliğinden söz ediyordu.

Bir gün Çankaya'da arkadaşlarına açık açık sordu, "Ne düşünüyorsunuz Latife hakkında?" diye. İsmet Paşa'nın yanıtı netti:

"Ben her bakımdan Latife Hanım'dan yanayım. Birincisi kültürlü bir kadın. Sadece kolej okumuş, bitirmiş değil, çağımızın önemli kitaplarını okumuş, anlamış bir genç kızımız. Dünyayı ve memleketimizi tanıyor. Bildiği yabancı diller, gelecek yıllarda daha da gelişecek diplomatik münasebetlerimizde paşamıza daha da yararlı olacak. İzmir'in soylu ve zengin bir ailesinin kızı... Görebildiğim kadar size de tapıyor Paşam! Güzel, seven, bilgili, soylu bir genç kız için bilmem ki başka ne söylenebilir?"

Bunun üzerine Mustafa Kemal "Görüyorum ki, bilgi, soy ve güzellik üzerine hepiniz birleşmişsiniz" dedi. "Ben, Latife'yi fazla güzel bulmadığım için kendisiyle evlenmeyi düşünüyorum. Bir ressamın portresinde bile bir anlam, bir derinlik varsa onu tutuyoruz. Latife'de bir anlam, bir derinlik sezmekteyim. Eğer sonradan değişmezse –bugünkü çerçeve içinde– evlenme için ideal bir portre."

Mustafa Kemal'in her akşam sofrada lafı döndürüp dolaştırıp İzmir'deki kıza getirmesi annesinin dikkatinden kaçmadı. "Görsen anne..." diyordu. "Sen de beğeneceksin. Çok anlayışlı kız".

Zübeyde Hanım, oğlunun evlenmek istediğini fark etmişti. "Ben şu Latife'yi muhakkak görmeliyim" dedi.

Fikriye Münih'e gidiyor

Mustafa Kemal Latife'yle evlenmeye karar verdiğinde Fikriye tüberküloz geçiriyordu. Gazi duruma uygun bir formül bulmuştu. Fikriye, Münih'te ayarlanan sanatoryuma gidecekti. Fikriye sanatoryuma yatmaya razıydı, ancak önce Mustafa Kemal'le Bursa'ya gitmek istiyordu. Fikriye de İzmir'deki kızın farkındaydı.

Latife'nin Fikriye'den haberi var mıydı? Mustafa Kemal'le ilgili her şeyi ince ince takip ettiğine göre Fikriye'yi de mutlaka biliyordu. Ancak Fikriye, Mustafa Kemal'in uzaktan akrabası olduğu için onlarınki ilan edilmemiş bir beraberlikti. Evlenme teklifi alan kadın olarak bir önceki ilişkinin sona erdiğini düşünmüş olmalı. Ancak haberleşmedeki aksaklıkları hep Fikriye'ye yoruyor ve Mustafa Kemal Paşa'yı kaybettiğini düşünüyordu.

Mustafa Kemal, Latife'nin büyük bir keder içinde olduğunu öğrenince çok üzülmüştü. Genç kadını merak ve endişeden kurtarmak için ona hediyeler hazırlattı. En sevdiği atı Sakarya ile birkaç teneke balı iki  neferle İzmir'e yolladı. Salih Bozok'a da Latife Hanım'ı memnun edecek bir mektup yazıp göndermesini söyledi.

O günlerin en önemli siyasi olayı 1 kısımda saltanatın kaldırılışıydı. Bu karar Vahdeddin'e Yıldız Sarayı'nda Refet Paşa tarafından tebliğ edildi. Saltanat ve egemenlik makamının Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğu ilan edildi. Halifelik ayrı bir kurum olarak bir süre daha devam edecekti. Vahdeddin 17 kısımda Malta'ya kaçınca, Abdülmecid Efendi'ye halifelik makamına seçildiği bildirildi.

Mustafa Kemal önemli kararlara inzasını atarken Latife'yle de nikâh kıymaya hazırlanıyordu.

Muammer Bey, evliliğe itiraz ediyor

Latife'nin ailesi alevlenen evlilik meselesine tereddütle bakıyordu. Gelişmeleri Fransa'dayken ğrenen Muammer Bey kara kara düşünüyordu. Latife mektuplarında babasının Mustafa Ke-

mal'e büyük hayranlık duyduğunu, evlerinin karargâh olarak kullanılmasından çok mutlu olduğunu yazıyordu.

Bir komutan olarak Mustafa Kemal Paşa'ya hayranlığı gerçekten de büyüktü.

İleri görüşlü bir işadamı olan Muammer Bey Latife'nin yıllardır savaştan bir komutanla mutlu olamayacağına inanıyordu. Tereddütlerini açık açık iletmiş, Latife de "Çok seviyorum" diyerek kararlı olduğunu belli etmişti.

Zaten artık Zübeyde Hanım da yola çıkmış geliyordu.

Muammer Bey'in Fransa'dan dönüşü Zübeyde Hanım'ın İzmir'e gelişyle aynı tarihlere denk düşecekti.

Zübeyde Hanım görücü geliyor

Mustafa Kemal annesini istasyondan uğurlarken, Salih Bozok'a şöyle demişti:

"Salih annemin hastalığı çok vahimleşti. Korkarım ki, yolda kendisine bir hal olmasın. Son isteğini yerine getirmek için engel olmak istemedim."

Zübeyde Hanım trende yol boyu Salih'le Latife'yi konuştu.

"Vardır bir Lütfiye İzmir'de. Benim oğlum beğenmiş o kızcağızı... Gidip bir bakayım nasıl bir kızdır, oğluma yakışır mı yakışmaz mı? Sen ne biçersin bu işe anlat hele..." diyordu.

Zübeyde Hanım oğluna eş olacak kızı görmek ve tanımak için gidiyordu İzmir'e.

Zübeyde Hanım, İzmir'e beyaz çarşafıyla geldi, peçesizdi. Evlatlıkları Abdürrahim ile Fatma, Ali Çavuş ve Mustafa, Yaver Salih, eşi Pakize ve doktoru Yüzbaşı Asım'la birlikteydi. Fransa'dan babaannesinin hastalığı nedeniyle apar topar dönen Latife, şimdi de Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanım'ı sağlığına kavuşturma planları yapıyordu.

Latife Zübeyde Hanım'ı karşılamaya gelmişti. Onları yaver Salih tanıştırdı. "Bak anacığım, bu kızcağızdır Latife" deyince, "Kızımız çok güzelmiş Salih oğlum" diye karşılık verdi.

Latife, “Şımartıyorsunuz beni Hanımefendi Hazretleri, elinizi opeyim” diyebilirdi.

Zübeyde Hanım, Latife’yi baştan aşağı iyice süzdükten sonra, “Maşallah, resimlerinden daha güzelmişsin yavrum” demişti.

Zübeyde Hanım kendisine hazırlanan köşkü sevmiştir. Eve tekerlekli sandalye getirten Latife, bütün eşikleri de kaldırtmıştı. Zübeyde Hanım, tekerlekli sandalyesini kolayca evin içinde dolaştırılabilmesi için eşiklerin kaldırılmasından çok hoşnut kalmıştı.

Rumeli şivesiyle tatlı tatlı konuşuyor, herkesi güldürüyordu. Köşkün uşakları, aşçıları, hizmetçileri canla başla işlerini yapıyor, Zübeyde Hanım’ı memnun etmeye çalışıyorlardı.

Latife, Zübeyde Hanım’ı birkaç gün olsun rahat ettirmek, acılarını azaltmak için kendisini paralıyordu. Yakılar yakıtıyor, ilacını bir hemşire titizliğiyle veriyor, iğnelerini takip ediyordu.

İki kadın birbirine hiç benzemiyordu. Zübeyde Hanım Mustafa’nın gelin adayını dikkatle izliyor, ona atasözleriyle süslü öğütler veriyordu. Oğlunun çocukluk günleri, karakteri ve asker olarak geçirdiği hayat üzerine Latife’yle uzun uzun sohbet ediyor, tanıdığı bildiği Mustafa’ya Latife’ye anlatarak Latife’yi evlilik günlerine hazırlamaya çalışıyordu. Zübeyde Hanım’ın Muammer Bey’le de çok iyi anlaşmaları uzun ve keyifli sohbetler yaptıkları anlatılıyor.

Günler önce yola çıkarılan Mustafa Kemal’in sevgili atı Sakarya Latife’yi çok mutlu etti. Üç ayağı sekili bu Arap atını, Mustafa Kemal, Milli Mücadele sırasında çok sevmiş, yanından ayırmamıştı.

Mustafa Kemal: Evleniyorum

Zübeyde Hanım’ın İzmir’e gittiği günlerde Kemal Paşa’nın evlenmek üzere olduğu Ankara’nın en çok konuşulan dedikodusuydu.

Milli Mücadele Ankarası’nın unutulmaz isimlerinden Sefir İbrahim Abilov, 4 Ocak 1923 cuma günü yeni yıla giriş nedeniyle

Cebeci'deki Azerbaycan Elçiliği'nde 20-25 kişilik bir ziyafet veriyordu. Mustafa Kemal o gece kurulan ziyafet masasında "Evleniyorum!" dedi.

"İzmir Fatihî'nin kalbini fetheden bu bahtiyar kim?" sorusunu da şöyle yanıtladı.

"Pek öyle ahım şahım değil. Fakat öyle zeki ve samimi konuşuyor ki... İnsanın kafasından geçeni biliyor!"

Sonra da ekledi: "Ben zaten evlenmek için evlenmek istemiyorum. Vatanımızda yeni bir aile hayatı yaratmak için önce kendim örnek olmalıyım. Kadın öyle umacı gibi kalır mı?"

Kendisini ziyaret eden İngiliz yazar Grace Ellison'la görüştüğü sırada, söz kadınlara geldiğinde Mustafa Kemal, "Gelecek yıl bu zaman kadın özgür olacaktır. Yüzünü açacak ve erkekler arasına karışacaktır" demişti. Bunun üzerine Grace Ellison Mustafa Kemal'e, "arkadaşlarının, onun bir prensesle evlenmesinden korktuklarını" söylemişti.

"Bu hiçbir zaman gerçekleşmeyecek" diye söze başlayan Kemal Paşa şöyle devam etmişti: "Ben kendi halkımdan, okumuş bir kadını seçmiş bulunuyorum, tüm işlerimde 'gerçek ortağım' olabilecek karakterde bir kadın. Karakterinin sadece yarısı ve yaşamının sadece yarısı için oluşan bir birleşmeden mutluluk beklenebilir. Ben demokrasinin yanında yer aldım..."

Mustafa Kemal ile Latife, Zübeyde Hanım'ın ölümünden önce nişanlandılar. Törensiz, yüzüksüz ve damatsız bir nişan töreniydi İzmir'de yapılan. Mustafa Kemal Batı Anadolu'da gezideydi. O günlerde telefonla uzak mesafe konuşmaları yapılamadığına göre, telgraf marifetiyle nişanlanmış olmalı. Zübeyde Hanım'ı nikâha kadar hasta yatağında bekletmek yerine uzaktan kıyılan bir nişanı tercih etmişlerdi.

Zübeyde Hanım Latife'yi sevmiştir

Zübeyde Hanım gerçekten de oğluna kimseleri layık göremeyen annelerdendi. Latife'yi çok beğenip benimsediğini söyleyen-

ler de var, onun bu evliliğe karşı çıktığını anlatanlar da...

Zübeyde Hanım'ın kendisine bu denli şefkatle yaklaşan Latife'yi sevmemesi bence pek mümkün değil, ama yakın çevresindekilere zaman zaman kuşkularından söz etmiş olmalı. Zübeyde Hanım'ın o günlerde ölüm döşeginde olduğunu ve çok acı çektiğini unutmamak gerek.

Zaten, Türk Tarih Kurumu Başkanı Halaçoğlu da, Latife Hanım'ın evrakları arasında Zübeyde Hanım'ın kendisine ilişkin tutumunu ilk kez açığa çıkaracak belgeler bulunduğunu söylüyor.

Burada vurgulanması gereken belki de şu; Latife ile Mustafa Kemal Paşa Zübeyde Hanım'ın sağlığında nişanlanmışlardı. Zübeyde Hanım söylendiği gibi isteksiz olsa herhalde son günlerinde onu üzecek bir nişana kalkışmazlardı.

Zübeyde Hanım'ın ölümü

Zübeyde Hanım 15 ocak 1923 akşamı öldü.

Düzenlenen cenaze törenine neredeyse bütün İzmir katıldı. Siyah bir manto giyen, siyah peçe örten Latife, cenaze yürüyüşünde bulunmak istedi. Ailesinin ve din adamlarının itirazı üzerine bir faytonla cenazeyi arkadan izlemekle yetinmek zorunda kaldı. İslam'da kadın cenazeye katılamaz demişlerdi.

Latife ilk gece İzmir'in tanınmış otuz üç hafızını çağırarak sabaha kadar hatim indirtmiş, üç gün üst üste dua, kırkında da mevlit okutmuştu. Ayrıca 52. gece de fakirlere aşure dağıtılıp, hatimler indirilmişti.

Kayınvalidesinin gönlünden geçenleri fazlasıyla yerine getiren Latife Mustafa Kemal'den bir teşekkür telgrafı aldı.

Nikâh kıyılıyor

Mustafa Kemal, Karşıyaka'ya 27 ocak sabahı geldi. Lozan Görüşmeleri'nde Türkiye'yi temsil eden İsmet Paşa dışında bütün komutanlar İzmir'deydi. Cenazesinde bulunamadığı annesine o gün veda edecek, ardından kendisini bekleyen bir başka kadına, Latife'ye gidecekti.

Mustafa Kemal trenden istasyona adımını atar atmaz İzmirli-lerin sevgi gösterileriyle karşılandı. Büyük bir kalabalık eşliğinde Zübeyde Hanım'ın mezarına gitti. Mezar başındaki konuşması çok içten ve duygular yüklüydü.

Mustafa Kemal, Zübeyde Hanım'ın mezarından ayrılırken Vali Abdülhalik Bey'e "Programda ne var şimdi?" diye sordu. "Emrinizi bekliyoruz efendim" cevabını alınca, "Öyleyse Latife Hanımların evine gidelim" dedi.

Aile ile tanışan Mustafa Kemal, hastalığı sırasında annesine gösterilen ilgi ve bakım için teşekkür etti.

Kahveler içildi. Mustafa Kemal, Muammer Bey'e "İzin verirseniz, kızıma söylemek istediğim bir şey var" dedi ve Latife'yi elinden tutup götürdü.

Salonda bulunanlar bu sözün ne anlama geldiğini biliyorlardı. "Hemen hazırlan" dedi "Müftüyü çağırıyorum."

Hücum emrini andıran evlenme kararına, "Paşam iki saatte nasıl olur!" diye itiraz etti Latife.

"Emir emirdir" diye ısrar ediyor, "Mecbursun!" diyordu.

Ama Latife, "İki üç dostumuzu çağırmalıyım" demiş, dediğinden de geri dönmemişti.

Bunun üzerine Mustafa Kemal, Muammer Bey'in yanına gitti. "Çok asi bir kızınız var Muammer Bey!" dedi.

Latife'nin direnişini karşısında çaresiz boyun eğmişti.
 "Hadi sana iki gün izin" diyerek işi tatlıya bağladı.

Mustafa Kemal nikâhı bir gün öne alıyor...

29 ocak sabahı, Asım Gündüz, Mareşal Fevzi Çakmak ile Karabekir Paşa'yı alarak otomobile Beyaz Köşk'e gitti. Vali Abdülhalik Bey ile Kâzım Paşa (Özalp) daha önce gelmişlerdi. "Latife Hanım da aramızda olduğu halde bir saat kadar salonda oturduk, konuştuk... Fakat ortalıkta bir fevkaladeliliğin olduğu da muhakkaktı. O sırada kapı çalındı, müftü gelmişti" diyor Asım Paşa.

Uşakzade ailesi de 29 ocak pazartesi günü evde İzmir'in kurtuluşu için komutanlar ile yakın tanıdıklarının çağrılı olduğu bir davet veriyordu. Latife'nin Mustafa Kemal'den zar zor aldığı iki günlük süre salı günü bitiyordu. Ancak Mustafa Kemal bir emrivakiyle, evdeki daveti mahirane bir biçimde evlilik törenine dönüştürdü. Ziyaretçilerin hepsi gelmiş, Latife de mutfakta yemeğin hazırlanmasıyla ilgileniyordu. Mustafa Kemal Paşa mutfağa geldi ve bir el işaretiyle onu çağırdı. Dudaklarında bir gülümsemeyle, "Bu daveti düğüne dönüştürmemize bir itirazın var mı?" diye sordu. Latife ona babasıyla konuşup konuşmadığını sordu. O da "Konuşacağız" dedi. Muammer Bey, "Size uygunsuz bizim için de uygundur" deyince nikah merasimi başladı.

Latife'nin başına örttüğü eşarp mordu. Eldivenleri de... Elinde bir beyaz gül tutuyordu. Vücudunun hatlarını belli etmeyen tuvaleti koyu griydi. Mustafa Kemal'in arzusu üzerine hafif makyaj yapmıştı.

Mustafa Kemal koyu mavi, üç parçalı takım elbise, aynı renkte içinde kırmızı desenler olan bir kravat takmıştı. Ceketinin küçük cebine keten bir mendil ilâştirilmişti. Gri astragan bir kalpak takmıştı.

Masaya altı kişi oturdular. Latife'nin şahitleri Başyaver Salih Bey ile İzmir Valisi Abdülhalik Bey, Mustafa Kemal'in şahitleri ise Fevzi (Çakmak) ve Kâzım (Karabekir) paşalardı. 40 kişilik bir

davetli topluluğu bu tarihi nikâhı izliyordu.

Mustafa Kemal, “Eğer genç olsaydım bu töreni başka türlü yapmak isterdim. Latife Hanım’ı bir ata bindirip koşturur kaçırır alırdım ama şimdi bunu yapacak kadar genç olmadığımı anlıyorum” dedi ve müftüye sordu:

“Efendi Hazretleri! Biz Latife Hanım’la evlenmeye karar verdik. Lütfen siz lazım gelen muamelesini yapar mısınız?”

Müftü, geline kaç para mihri muaccel ödeyeceğini sordu.

Mustafa Kemal, “On dirhem gümüş” deyiverdi.

Müftü uzun dualarla vakit geçirmeye başlayınca Mustafa Kemal sıkıldı. Arkadaşlarına döndü.

“İnşallah zaman olur, nikâhı Vali Bey kıyar” dedi.

Nikâh, 29 ocak 1923 saat 17.00’de kıyıldı.

Modern bir nikâh

Nikâh alışılmış gün olan perşembe yerine pazartesi günü kıyıldı. Dinî nikâhta kadın, velisi aracılığıyla temsil edilir, gelin nikâh masasına oturmazdı. Latife ise masadaydı ve kendisine evliliği kabul edip etmediği sorulmuştu.

Nikâh, 10 dirhem gibi sembolik bir para üzerinden kıyılmıştı. Kadın için bir malî güvence olarak kabul edilen mihri muaccel erkeğin nikâh töreninde eşine verdiği veya vermeyi kabul ettiği mal ve paraydı. Bu bedelin düşük tutulması kadın ile erkek arasında eşitlik gözetildiği biçiminde yorumlanmıştı.

Evliliğin bir ilginç yanı daha vardı. Nikâh yüzüğü alınmamıştı. Lozan’da evlilik haberini duyan delegeler, başta İsmet İnönü, hep birlikte yeni çifte “bir okul çocuğu heyecanıyla” armağan olarak bir nikâh yüzüğü almaya karar vermişlerdi. Yüzüğü İsmet Paşa getirecekti.

30 ocak günü *Vakit* gazetesinde evlilik haberi “İzmir’de Pek Kutlu Bir Evlenme” başlığıyla verilmiş, haberde Latife’yi tanıtan şu satırlar da yer almıştı:

Latife Hanımefendi pek müstesna meziyetlere sahiptir. Avrupa'nın her tarafını gezmiş, görmüş, anlayarak tanımıştır. Fransız, İngiliz, Alman dillerini gayet iyi bilmektedir. Musikide de büyük bilgisi vardır. Türkçeyi pek iyi yazar. Latife Hanımefendi'yi tanıyanlar, zekâsı, azim ve iradesi hakkında pek takdirkâr lisan kullanmakta, pek ateşli bir vatanperver olduğunu söylemektedirler.

Millî Mücadele'nin ardından Türkiye'nin Batı'yla mı yoksa Doğu'yla mı birleşeceği dünyada büyük bir merak konusuydu.

İzmir'de kıyılan nikâhı izleyen Batı basını yeni evli çiftin birlikte çekilen fotoğraflarını çok önemsemişti. Gelinin Avrupa'da eğitim görmüş olması, kadın haklarından söz edişi, gazetecilere Mustafa Kemal'in yanında poz verışı, yüzünü Batı'ya dönen Türkiye'nin fotoğrafı olarak kabul edilmişti. Üstelik tam da Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı günlerde kıyılan nikâh dış dünyaya, "bizde işler yolunda, bakın önderimiz dünya evine giriyor, yolumuza devam ediyoruz" mesajını veriyordu.

Nikâhın zamanlaması bu anlamda çok zekiceydi.

Balayı ve Ankara'ya geliş

Mustafa Kemal ile Latife küçük bir balayı gezisi planlamışlardı. Yakın çevreyi dolaşıp geri döneceklerdi. Balıkesir'e doğru yola çıktılar. Savaşta yakılıp yıkılan bölgelerde dolaştılar.

Küçük tur 10 şubatta tamamlandı. Yeni evliler, bir hafta da İzmir'de kaldılar. Latife bu bir haftalık süre içinde Çankaya'ya götüreceği eşyaları toplayıp veda ziyaretleri yaptı. Mustafa Kemal de çok önem verdiği İktisat Kongresi'nin açılış hazırlıklarıyla ilgilendi. Kongre 17 şubat cumartesi günü 1100 kadar delegenin katılımıyla toplandı. Türkiye İktisat Kongresi'nde kadınlar ile erkekler toplu halde bir arada bulundular.

Böylesine önemli bir toplantıya kadınların hem delege hem de izleyici olarak katılması dikkat çekiciydi. İlk gün Latife de kongreyi izleyen kadınlar arasındaydı. Mustafa Kemal kadının kamusal alanda temsiline önem veriyordu. Kongreye bu kadar çok kadının katılması da bu çabanın ürünüydü.

Ankara

Latife güzel mi diye Ankara'da herkes merak ediyordu. Mustafa Kemal Paşa çok yakışıklı bir erkekti, acaba Latife onun yanına yakışacak mıydı? Latife, güzelliğiyle öne çıkan biri değildi, güzelliği dikkatli bakıldığında kendini belli ederdi. Yüz hatları düzgün, kahverengi-siyah karışımı gözleri parlaktı.

O günlerde çıkan yabancı gazeteler de Latife'den söz ederken sık sık Kemal'in güzel karısı tanımını kullanmışlardı.

Mustafa Kemal ise Latife'yi fazla güzel bulmadığını bir iki yerde tekrarlamıştı. Ancak İzmir'de Uşakizadelerin evinde kalırken ona "Sen Latife değil, Latif'sin çocuk. Sana bundan böyle Latif di-

yeceğim” dediği biliniyor. Latif, güzel ve hoş anlamında kullanılan bir sözcük.

Gerçekten de Latife fotoğraflarından daha güzeldi. Tanışık konuşanlar ondan hemen etkileniyorlardı. Karizmatik olduğu tartışılmazdı. Meçhul gelini karşılamaya gelenler onu çok merak ediyorlardı.

Sabahın erken saatinde Ankara Garı yeni evli çifti, çiçeklerle bekliyordu. Trenden, önce Mustafa Kemal indi arkasından Latife. Alkışlar yükseldi. Mustafa Kemal bekâr gitmiş, evli dönmüştü.

İstasyondakiler çevresine pırl pırl bakan Latife’yi görmek için birbirlerini eziyorlardı.

Yoklar diyarı

Merasim uzun sürmedi. Çankaya’nın yolu tutuldu. Latife’nin baba evinden bu ilk ayrılışı değildi, ama Ankara’ya ilk geliyordu. Ankara’nın bir yoklar diyarı olduğunu öğrenmişti. O sıralarda Ankara, Anadolu yaylasında bir çift tepeden başka bir şey değildi. Kışın çıplak ve ağaçsız bir bataklık haline gelen bu boz ova, akşamüzerleri kırmızı ve erguvanî bir ışıkla aydınlanırdı. Eski ve yeni Ankarahlılara bunca yoksulluk ve hiçlik duygusu içinde umut veren de sanki bu ışıktı. O günlerin Ankara gecelerini anlatanlar hep karanlık bir kasabadan söz ediyorlar.

Neyse ki Latife gündüz gözüyle gelmişti Çankaya’ya. Şubatın 20’siydi ve hava buz gibi soğuktu. Yerler buz tutmuştu. Çankaya, istasyona otomobille 20 dakika mesafedeydi. Tek tük bağ evlerinin önünden geçtiler. Birkaç cılız iğde ve armut ağacı dışında alabildiğine bir bozkır uzanıyordu önlerinde.

Çankaya’ya giden yol da bozuktu. Otomobilin içinde sarsıla sarsıla tırmandılar. Sonunda, zirveye birkaç metre mesafede, bir kayanın girintilerine yerleşmiş kartal yuvasını andıran taş ev göründü. Pencere kepenklerinin insana gülümseyen kırmızı boyası, Latife’ye tedirginliklerini unutturdu. Sert rüzgârlara açık bu ev,

çevresine inat tam bir sükûnet hissi yayıyordu.

Evin çevresinde Karadenizli korumalar millî kıyafetleri içinde siyah elbiseleri, fişeklik kemerleri, başlarında çatkıları bekliyordular. Mustafa Kemal'in emir subayı ile evin hizmetini yürütenler büyük bir heyecanla yeni çifti karşıladılar.

Mustafa Kemal, Latife'yi yeni evine bırakıp Bakanlar Kurulu toplantısına başkanlık etmek üzere meclise gitti.

Ankara ağacı, suyu, barınacak evi olmayan bir köydü. Samanpazarı içinde ne barakası ne de satılık eşyası bulunan bir pazardı. Meydanlıkta köylüler kağnı arabalarını kenara çekmiş, mandalarıyla birlikte yerlere serilip yatıyorlardı. İç sokaklar tek bir arabanın bile geçemeyeceği kadar dardı. Eski Ankara Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'ndeki Ortaçağ şehirlerini andırıyordu. Tepeler üzerine kurulmuş teneke veya ahşap evlere insanlar, keçiler gibi tırmanarak çıkıyorlardı.

Herkes çok yoksuldu. Ankara denilen yer, insana boşluk ve çöl hissi veren büyücek bir kasabaydı. Tarihinin en büyük yangın felaketini 1917'de yaşamış, Hisarönü'nden Bent Deresi'ndeki Tabakhane'ye kadar yapı ustası ya da kuyumcu Ermenilerin de oturduğu çok geniş bir yerleşim bölgesi yanıp kül olmuştu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında çıkan yangının sonunda nüfusu kimine göre 20 000'e kimine göre de 30 000'e inmişti. Kalenin etekleri hâlâ kapkaraydı. Yıkık dökük kerpiç evler zikzaklı yokuşlara yan yana sıralanmıştı.

Yeni meclisin üyeleri birer ikişer Ankara'ya geliyorlardı, ama kalacak yer bulmak bir sorundu. Hepsi de aileleriyle birlikte yerleşebilecekleri bir ev ya da kulübe peşindeydiler. En revaçta olan da bağ evleriydi. Tek konaklama yeri olan Ulus'taki Taşhan'ın odaları milletvekilleri için yatakhaneye dönüştürülmüştü. Bakalların önünde mebus kuyrukları oluşuyordu.

Kadınların yokluğu hep kendini hissettirirdi. Latife "kadınsız" bir Ankara'ya gelin gelmişti.

Çankaya’da ilk günler...

Mustafa Kemal, meclisten dönünce Latife’ye “Yemeğe bazı arkadaşları çağırdım. İstersen sen de in” dedi. “Fakat sıkılırsın sanıyorum. Ben sofrayı erken toplamaya çalışırım” diye sürdürdü sözlerini. İlk gece yalnız bırakılmak Latife’yi incitmişti. Yolda aldığı notları bir deftere geçirdi, yapacağı işleri not etti. Aşağıdan kahkaha sesleri geliyordu. Konu demek ki sadece Lozan’la sınırlı değildi... Yeni yayımlanmış bir felsefe kitabını okuyarak Mustafa Kemal’i bekledi. Ertesi sabah Mustafa Kemal istasyon binasındaki ofisine gitmek üzere evden ayrılınca büyük temizlik başladı. Paspastan lambaya kadar her şey elden geçti, kilimler yıkandı, kapı tokmakları parlatıldı. Fikriye’nin ayrılışıyla birlikte Çankaya’daki evi emir erleri çekip çevirmeye başlamış, bu yüzden pek bir düzen kalmamıştı. Akşama doğru köşk tanınmıyacak bir görünüme büründü.

Ege’nin en büyük deve kervanına sahip olan Uşakizade ailesi, evin büyük kızı için Çankaya’ya gönderilmek üzere yedi deve yükü çeyiz hazırlamıştı. Gümüşler, antikalar, altın şamdanlar, porselenler, el işlemesi örtüler, halılar, oturma ve yatak odası takımları.

Birkaç gün içinde Latife’nin çeyiziyle Çankaya, orta halli bir komutan evinden iddialı bir mekâna dönüştü. Çankaya’daki evi Latife, kendi zevkine göre yeniden düzenlemişti.

Yatak odasını yaverlere kapattı

Latife Ankara’ya geldikten sonra yaverlik konusuna iyice ısınmıştı. Bir gün Mustafa Kemal’e “Bana yaver diyorsunuz, ama bir kılıcım bile yok” diye serzenişte bulundu. Mustafa Kemal birkaç gün geçmemişti ki, “Buyurun sizin” diyerek Latife’ye minicik bir kutu uzattı. Kutunun içinde kadın yaverine yakışacak, altın pırlanta karışımı minicik bir kılıç vardı. Mustafa Kemal, Latife’nin bu şikâyetine ince bir jestle karşılık vermişti.

Gerilla düzeninden yerleşik düzene geçiliyordu. Latife büyük

bir kumandanın karısı olarak koskoca karargâhın ortasındaydı. Yaverler gelen evraki yatak odasına götürebiliyorlardı. Köşktekilerin çoğu askerdi. Genç kadın erkek kalabalığının içinde yaşıyordu. Yaverler, emir erleri, hatta konuklar, hep erkekti.

Mustafa Kemal'in yaverleriyle ilişkileri çok eski yıllara dayanıyordu. Aynı kavganın içinde yer almışlar, cephede birlikte olmuşlar, idealleri için ölümü göze almışlardı. Aralarında ast üst ilişkisi sürerken dostlukları da eksilmeden devam etmiş ve birbirleriyle âdeta bütünleşmişlerdi. Bu çok özel ortak geçmişle hiç alakası olmayan bir başkasının işi zordu. Hele bu başkası bir kadın ise ve Mustafa Kemal'le evli ise durumu iyice zordu. Henüz barış anlaşması imzalanmamıştı. Her an bir kıvılcımla savaşın yeniden başlayabileceği fikri herkesin aklının bir köşesinde dururken Latife'nin yatak odalarını özel kılma eylemi çok da kolay olmadı.

1 martta meclise gidiyor

Latife 20 şubatta geldiği Çankaya Köşkü'nde çok yoğun üç hafta geçirdi, yeni insanlar tanıdı. Fethi Bey'i ve özellikle de Galibe'yi (Okyar) çok sevmişti. Artık Ankara'da hem yaşıtı hem de kafa dengi bir arkadaşı vardı. Evleri de çok yakındı.

Şubat ayının son günüydü. Mustafa Kemal Latife'ye ertesi gün mecliste okuyacağı nutku dikte ettiriyordu. Meclisin dördüncü toplantı senesini açacaktı. Latife ona aklına gelen uygun kelimeyi teklif ediyor, birlikte çalışıyorlardı. Üç saatin sonunda yazı bitmişti.

Konuşmada Latife'yi çok heyecanlandıran, eğitim ve öğretimin birleştirilmesi fikri de vardı. Latife üzerinde birlikte çalıştıkları nutku canlı olarak dinlemek için meclise gitmek istiyordu. Mustafa Kemal'e bu isteğini söyleyince, onun da aklına yattı. Kadın dinleyiciler de gelmeliydi meclise.

"Önderlik etmiş olursun" dedi karısına. Latife çok sevindi.

Mustafa Kemal işleri sürüncemede bırakmayı sevmezdi.

"Hemen yarın başlayalım. Seni meclise Yaver Mahmut getirir. Kordiplomatik locasında birlikte oturursunuz."

Latife, dolabından en uygun kıyafeti bulup giydi. Türkiye'nin kadınlarına örnek olacak, dünyaya da önemli bir mesaj verilecekti. Arabanın hazır olduğunu bildirdiler. Pırl pırl parlatılmış Benz marka otomobille Çankaya'dan hareket ettiler. Havada bahar kokusu vardı. Ulus'taki Büyük Millet Meclisi binasına geldiler.

Latife, kordiplomatik locasına girdiği an büyük bir sessizlik oldu. Ak sarıklar, kırmızı fesler, koyu kalpaklar locaya giren Latife'ye döndü. Fransız Büyükelçisi Mengin ile Sovyet Büyükelçisi Aralov ayağa kalktı. Türkiye için tarihî bir andı. Mustafa Kemal eşini meclise davet ederek bir işaret veriyordu. Sessizlik az sonra yerini mırıldanmalara bıraktı. Yan gözle Latife'ye bakmayı sürdürüyorlardı.

Başkan vekillerinden biri yoklamayı yaptı ve oturumu açtı. Mustafa Kemal yan kapılardan birinden girdi, kürsüye doğru yürürken büyük bir alkış koptu. Salonun her tarafı dökülüyordu, ama her yana sinen o canlılık meclise bambaşka bir hava veriyordu.

Mustafa Kemal, bir gece önce yazdıkları nutka pek az göz atarak konuşmaya başladı. Geçen sene içinde gerçekleştirilenleri ve 1923 yılı içinde gerçekleştirilecek hedefleri tek tek ayrıntılarıyla anlattı.

Latife, locadan kocasını izliyordu. Herkes sessizlik içindeydi. Mustafa Kemal, frak giymiş, başına da kürklü kalpağını takmıştı. Latife çok mutluydu. Meclise dinleyici olarak gelen ilk Türk kadınıydı.

Mustafa Kemal nutkunu bitirince meclisteki çalışma odasına geçti.

Paşam gerçek bir ihtilal meclisi

Latife de ayağa kalkan Mahmut'la birlikte yerinden kalktı, elçiler yeniden kendisini selamladılar. Mustafa Kemal'in odasında Ruşen Eşref, Hamdullah Suphi ve Latife'ye davetiye gönderen Şeyh Servet vardı. Gazi ayağa kalktı ve Latife'ye yanında yer gösterdi.

Latife durumu çok iyi kavramıştı.

“Çok heyecanlandım Paşam” dedi, “Meclis gerçek bir ihtilal meclisi.”

Ruşen Eşref, “Meclisi büyülediniz Hanımefendi Hazretleri” diyerek Latife’ye iltifat etti.

Şeyh Servet, Latife’ye bu günü kıyamete kadar unutmayacağını söylerken Hamdullah Suphi de şöyle dedi:

“Sizin şahsınızda bugün Türk kadını bir ihtilal yaptı. Siz locanızda bir ihtilal bayrağı gibi bizi heyecanlandırıyordunuz.”

Latife herkese uygun karşılıklar veriyor, tanıştırıldığı elçilerle Fransızca konuşuyordu. Nezaket içinde yanıtlarını verirken Paşa’nın yüzüne bakıyor, herhangi bir söz vereceği zaman danışıyor, sonra kararını bildiriyordu. İki saat boyunca oda doldu, boşaldı. Latife törenlere alışık bir kadın olarak herkesle tek tek ilgilendi ve herkesi kendisine hayran bıraktı. Mustafa Kemal de başkalarıyla konuşurken bile gözünün bir ucuyla Latife’yi izliyordu. Pek memnun olduğu her halinden anlaşılıyordu.

Dünya basını Çankaya’da

Şubat ve mart aylarında dünya basınının temsilcileri Çankaya’ya kabul edildi. Özellikle şubat ayının son günlerinde verilen bir davet çok ses getirdi. “Bayan Kemal Amerikalı ziyaretçiyi büyüledi”; “Güzel gelin, yabancı erkek gazetecilere çay ikram etti”; “O bir kadın hakları savunucusu”; “Kemal ve eşi Türk kadınının özgürlüğünü istiyor” başlıklarıyla önde gelen gazetelerin birinci sayfalarında haber oldu. Latife’nin çay ikramı, “Beş yüzyıllık gelenegi çatlatan, yeni Türk hükümetinin varlığına modern bir atmosfer ekleyen” olay olarak değerlendirilmişti. Hepsi de Latife’nin kendinden emin, kültürlü duruşundan, kadın meselesine ve dünya sorunlarına hâkim havasından etkilenmişti. Latife’nin, Mustafa Kemal’in eşi olarak yapacağı çalışmalarını anlatırken eğitim ve siyaset alanında Mustafa Kemal’le birlikte aktif olarak çalışacağını söylemesi büyük yankı uyandırmıştı. Latife’nin erkek

gazetecilere çay ikramı Büyük Taarruz'da kazanılan zafer kadar önemsenmişti. Çankaya'da karşılına çıkan Doğu-Batı sentezi gazetecilerin ilgisini çekiyordu.

Berthe Georges-Gaulis: "Bu sizin ilk yenilginiz!"

Çankaya ve Latife'ye dair izlenimlerini yazan bir ziyaretçi de Millî Mücadele'yi gazeteci olarak izleyen Berthe Georges-Gaulis'ti. Mustafa Kemal'den her zaman itibar gören bu Fransız kadın, *Le Temps* muhabiri olan eşiyle birlikte Türkiye'ye 1896 yılında gelmiş, onun ölümü üzerine gazeteciliğe başlamış ve Millî Mücadele'yi izlemişti. 1922 yılında Çankaya'nın bahçesindeki evlerden birinde konuk edilen Georges-Gaulis Mustafa Kemal'le zaman zaman yazışuyordu.

Berthe Georges-Gaulis 1923 yılının 11 martında yeniden Ankara'daydı. O günü daha sonra *La Nouvelle Turquie* adlı kitabında şöyle anlatacaktı:

Dünyanın neresinde olursa olsun henüz evliliğe alışmamış bütün evli erkeklere mahsus o tarifi zor mahcubiyet hali onun üstüne de sinmişti. Bu nedenle ağızımdan dökülen ilk sözcüklerimle ona takıldım: imparatorluk ya da cumhuriyet kuranların evliliğe dair tutumlarına ilişkin yaptığımız uzun tartışmaları hatırlatarak "Nerede kaldı bizim ilkelerimiz?" dedim.

O da gülüyordu. "O size izah eder" dedi.

Hemen ilave ettim: "Bu sizin ilk yenilginiz."

Kabul etti ve şöyle dedi: "Yakında sebeplerini anlarsınız."

Gençliğinin verdiği, ne olursa olsun sarsılmayan o güzelim cesaretiyle, cazip ve kararlı Latife Hanım'ın kendinden ve başkalarından en ufak bir kuşkusu yoktu. Paris'in tanınmış bir terzisinde hazırlanmış son derece sade fakat şık, Doğulu güzelliğiyle tam bir uyum içinde olan tuvaletiyle ilerledi.

Fransızca'yı bir Fransız gibi, dilimizin en küçük ayrıntılarına bile hâkim bir şekilde konuşuyordu. Canlı, çok neşeli ve her vesileyle attığı

genç kakhahalarıyla, hemen ciddi konulara geçtiğimiz için bizi kınadı. Görünüşe göre sözünü geçirmeye alışık ve kudretinden de emindi. Güzel başını gururla kaldırarak bana şöyle dedi: “Ben kocamın yaveriyim.”

Hazırcevaplığının, ışıklar saçan gülüşünün ve mutluluğun verdiği gururun altında son derece ince ve esnek bir zekânın oyunları gizliydi. Sahip olduğu özelliklerle bir virtüöz ustalığıyla oynuyordu. Ayrıca çalışkanlığı ve derin gözlem kabiliyeti ortadaydı... Onun nihai barışa ulaşılmadan kesinlikle evlenmeme kararını ve dolayısıyla şu meşhur prensiplerini tepetaklak eden şeyin ne olduğunu şimdi anlıyordum.

Mustafa Kemal gibi bir adamı baştan çıkarmak ve elinde tutabilmek için gereken vasıflara sahip olduğunu düşündüm. Yani hem çok kadm, hem çok yoldaş, çalışma, yolculuk, iş arkadaşı, sevgili ve becerikli bir arkadaş. Mustafa Kemal’in önüne geçilmez enerjisine şiddetle karşı durmayan, onu kendi enerjisini kabullenmeye iten bir arkadaş. Bu iki insandan hangisi diğerini alt edecekti? Muhakkak ki birinden biri kaçınılmaz olarak diğerinin karşısında boyun eğecekti. Etraflarındaki hiç kimsenin kestiremediği, ancak herkesin merak ettiği şey buydu.

Latife’nin kendini korumak için yeterince silahı vardı. Ancak, bugüne kadar her türlü tahakkümü reddetmiş, biçim ve yapı olarak sürekli değişen, olağanüstü pırlıtlı o zekânın sürekli cazibesi altındaydı. Kim kazanacaktı?

Adana yollarında

Mustafa Kemal Paşa ile Latife, 13 günlük bir yurt gezisi için bavullarını topladılar.

Adana’ya geldiklerinde damlarda ve pencerelerde çok sayıda kadın olduğunu gördüler. Kadınlar zılgıt çekerken, erkekler de alkışlarıyla tempo tutuyordu. Biriken kalabalık mareşal üniforması içindeki Mustafa Kemal’i kucaklayıp öptü. Tabii Latife’yi de.

O günün gazetelerinde Adana müftüsünün ilginç bir açıklaması yayımlanmıştı.

Müftü, Mustafa Kemal’in eşiyle birlikte geziye çıkmasının İs-

lam dinine aykırı olmadığını, eşinin giyiminin normal olduğunu, bu giyimle görülmesinin şeriata uygun bulunduğunu bildiriyordu. Latife uzun bir tayyör giymiş, başına yüzünü açıkta bırakan zarif bir yemeni örtmüştü.

Refikasının meziyetlerinden memnun

Alkış tufanı ile karşılandıkları Konya’da, Mustafa Kemal belediyezi ziyaret ederken, Latife kadın temsilcilerle ayrı bir salonda çay içti. Konya Kız Muallim Mektebi’nde verilen müsamerede kızlar sahnede idi. Mustafa Kemal’in yolculuk sırasında karısıyla sık sık övündüğü, gazeteci İsmail Habib’in gözünden kaçmamıştı. İsmail Habib o günü şöyle anlatıyor:

Latife Hanım Avrupalı büyük isimlere istinaden kadınlık hakkında güzel sözler söylüyordu. “Kant demiş ki: Kadının en büyük süsü faziletidir. Dekart (Deckartes) demiş ki...” Seyahatte refikasının meziyetlerini meydana çıkaracak fırsatlar zuhurundan çok memnun kaldığına müteaddit defalar şahit olmuştuk. Herhangi bir vesile ile mesela Byron’dan bir şiir okusana Latife, manasını anlamıyoruz ama ahengi hoşça gidiyor der, ve tannan bir sesle ezbere okunan şiirden sonra ilave eder: Bir de Hugo’dan oku da bari manasını da anlayalım.

Bir gün Yunan esirleriyle konuşmasına dahi refikası tercümanlık yapınca “Bizim hanım nasılmış” der gibi gözlerinin ögünüşlü ışıqlarıyla bize bakmıştı.

Önce Mersin’e gidildi, ardından Tarsus’a. Tarsus’ta karşılamaya gelenler arasında çok sayıda kadın göze çarpıyordu. Siyah beyaz kareli zarlariyla (bir çeşit çarşaf) kadınlar daha çok Latife Hanım’ı görmeye gelmişlerdi. Dursun Bülbüloğlu o günü kızı Fazilet’e anlatırken şöyle diyecekti: “Latife Hanım’ı görmeye gittik hep birlikte. Çok merak ediyorduk. Neyse ki yüzü kapalı değildi. Rus başı yapmıştı.”

Latife ile Mustafa Kemal Tarsus sokaklarında gezinirken

üzerlerine pencerelerden gülsuyu ve çiçekler serpildi. Gezi boyunca halk Latife'ye çok sıcak davrandı.

İsmail Habib'in yazdıklarından gezinin oldukça neşeli geçtiği anlaşılıyor. Gezi boyunca Paşa'nın nutuklarıyla ilgili olarak sık sık Latife'yle fikir alışverişinde buldukları, aralarında iddialaşıp tatlı tatlı tartıştıkları gözlenmişti. Latife, Mustafa Kemal'in her sözüne kafa sallamak yerine kendine has üslubuyla fikirlerini savunuyordu.

Latife'nin eşini eleştirirken muzip bir yol tuttuğu İsmail Habib'in notlarından da anlaşılıyor.

Latife'nin giysileri delik deşik

Mustafa Kemal ile Latife yurt gezisinden 25 martta döndüler. Ankara'ya geldiklerinde onları olağanüstü günler bekliyordu. 28 martta mecliste İkinci Grup diye anılan muhaliflerin lideri olarak bilinen Ali Şükrü kayboldu. Olan biten Latife'yi de germişti.

Henüz iki aylık evliydim.

Ali Şükrü Bey hâlâ bulunamamıştı.

Mecliste sert tartışmalar oluyordu. Eleştiri oklarının hedefi meclisin önderi olarak Mustafa Kemal'di.

Ali Şükrü Bey'in kaybolduğu akşam Karaoğlan Çarşısı'ndaki Kuyulu Kahve'de oturduğu, daha sonra Osman Ağa'nın müfrezesinden Mustafa Kaptan'la kol kola yürüdükleri görülmüştü. Ayrıca Şükrü Bey'in kaybolduğu gece Osman Ağa'nın evinden çığlıklar duyulmuş, ertesi gün de evin kapısına eşya nakli bahanesiyle bir araba getirilmişti.

Topal Osman Giresunluydu. Mustafa Kemal 1919 mayısında Samsun'a geldiğinde, Pontus Rumlarını ezmek üzere Millî Mücadele'nin emrine girmiş, gönüllü alayları oluşturmuştu. Karadeniz yöresinde acımasızlığıyla ün yaparak 5 000 kişilik silahlı gücüyle öne çıkmış, yarbaylığa kadar yükselmişti. Ama cahil ve ümmiydi.

Cinayete kurban giden 39 yaşındaki Ali Şükrü Bey, Trabzonluydu. İkinci Grup'un temsilcisi olarak mecliste bulunuyordu. İhtisasını Amerika'da yapan Ali Şükrü Bey, mükemmel İngilizce bilen, bilgili bir aydıydı.

Meclis yenilenecek

Ali Şükrü'nün kaybolması üzerine gelişen olaylar zinciri içinde Mustafa Kemal çareyi meclisi yenilemekte arayacaktı.

1 nisan 1923 günü meclisin yenilenmesine karar verildi.

Ali Şükrü Bey'in kaybolması Ankara'da şok etkisi yaratmıştı. Her taraf didik didik aranıyordu. Beşinci günün sonunda, 2 nisan'da, sineklerin uçtuğu bir toprak kümesinin altında Ali Şükrü'nün cesedi bulundu. Ali Şükrü güçlü kuvvetli bir adamdı, Topal Osman ise cılız... Olay sırasında direndiği, sekiz on kişinin boynuna çadır ipi geçirmesi sonucu boğulduğu anlaşılıyordu. Ceset, Çankaya'ya çok yakın bir yere, Topal Osman'ın Papazın Bağı diye bilinen yazlık evinin bahçesine gömülmüştü.

Osman Ağa ve Mustafa Kaptan için tutuklama kararı verildi.

Köşk her an saldırıya uğrayabilir

Çankaya'da resmî muhafız kıtası kurulmadan önce Mustafa Kemal Topal Osman ve çetesi tarafından korunuyordu. Bu görevi devralmak üzere düzenli bir muhafız taburu kurulmuş, başına da İsmail Hakkı (Tekçe) getirilmişti. Topal Osman'ın çetesine artık ihtiyaç kalmamıştı, ama bunu onlara bir türlü kimse cesaret edip de söyleyemiyordu. Sonunda korkulan olmuş Topal Osman çetesi Mustafa Kemal'i hedef almıştı.

Topal Osman çetesi Çankaya'yı kuşattı. Latife'nin kız kardeşi Vecihe de oradaydı. Vecihe İlmen yıllar sonra yakın akrabalarına o gün yaşadıklarını anlatmıştı. Bu anlatım Topal Osman olayının bilinmeyen bir yönünü gün ışığına çıkartıyor.

"Millî Mücadele'nin lideri tehdit altındaydı. Kısa bir tartışma yaşandı. Önemli olan Mustafa Kemal Paşa'nın yaşamıydı. Ona bir şey olursa zaten hiçbirimiz hayatta kalamazdık. Dışarıdakilerle pazarlık başladı. Âdet olduğu üzere 'Kadınlar ve çocuklar önden çıksın' dediler. Plan şuydu. Mustafa Kemal Paşa kılık değiştirerek kadınlar ve çocuklarla birlikte dışarı çıkacaktı. Fakat evin içinde de birilerinin kalması gerekiyordu. Latife muhafızlarla birlikte evde kalmaktan yanaydı. 'Ben onları oyalarım' diyordu. Mustafa Kemal Paşa önce şiddetle itiraz etti. Ancak Latife'nin inadını bilirdi. Bir çarçaf buldum getirdim. Mustafa Kemal

çarşafı giydi benimle birlikte dışarı çıktı.

Latife de bu arada onun kalpağını kafasına takmıştı. Erlerden birine 'Mutfaktaki portakal sandıklarını getir' dedi. Sandıkları pencerelerin önüne dizdiler. Evde ışıklar yanıyor ve bahçeden bakıldığında içerdekiler fark ediliyordu. Boyunun kısalığı dışardan fark edilmemeliydi. Latife, portakal sandıkları üzerinde bir ileri bir geri yürüyor, dışarıdan gelen habercilerle iletilen mesajları evde Mustafa Kemal varmış gibi alıp cevap veriyordu. Ölüm tehdidi altında çeteyi oyalamayı sürdürüyordu. O sırada Mustafa Kemal, Topal Osman'a karşı yürütülecek harekâtı planlıyordu. Sonunda Topal Osman'ın adamları eve kurşun yağdırmaya başladılar. Ardından eve girdiler. Mustafa Kemal'in gittiğini anlayınca çılgına dönüp ne buldularsa parçaladılar. Onların aradığı Mustafa Kemal'di. Ama ellerinden kaçırmışlardı. O sırada Topal Osman çetesi muhafız taburu tarafından sarıldı."

Osman Ağa ve altı yardımcısı öldürüldü.

Topal Osman gömüldüğü mezardan çıkartılıp meclisin kapısına topoğundan asılmış, bütün dünyanın dikkatle izlediği Türkiye Büyük Millet Meclisi dünya önünde bir yara almış, Çankaya'daki huzurlu ortam kesintiye uğramıştı.

Latife ölümün eşiğinden dönmüştü. Bu ilkti, ama son olmayacaktı.

Latife milletvekili olmak istiyor

Lozan görüşmeleri sonunda imzalanacak barış anlaşması her şeyden önemliydi. Meclisten yenileme kararı çıkmıştı, seçime gidilecekti. Yeni rejimin kadınlara oy hakkı konusunda bir karar vermesi gerekiyordu. Latife, Adana gezisinin ardından kadınların siyasî hakları için Mustafa Kemal'e baskı yapmaya başlamıştı. Latife, bir doğu ilinden, Ağrı'dan aday olmayı hedefliyordu.

Latife, İngiltere'de okurken kadınların seçme ve seçilme hakkını 1918'de elde ettiklerini, aynı yıl Avam Kamarası'na ilk kadın milletvekilinin girdiğini biliyordu. Finlandiya, Norveç, Sovyetler Birliği, Almanya, Avusturya, İsveç, Letonya, Polonya, Estonya, Hollanda, Belçika, İsveç, Amerika, Arnavutluk, Çekoslovakya, Ermenistan, Azerbaycan, Burma, Moğolistan, Tacikistan, Yeni Zelanda ve Amerika Birleşik Devletleri'nde kadınlar oy kullanıyor, milletvekili olabiliyordu. 50 yıldır süren kadın mücadelesi ürün vermeye başlamıştı. Türkiye'de de kadınlar yeni rejimle birlikte siyasî hak istegini yüksek sesle dile getirmekteydiler. Nezihe Muhiddin öncülüğünde bir grup kadın siyasî hak talebiyle ortaya çıkmıştı. Kadınların kurtuluşuna dair net fikirleri olan Latife, Çankaya'da bulunduğu süre içinde bir kadın hakları savunucusu olarak davrandı, fikrini soran yabancı gazetecilere görüşlerini açıkça dile getirdi.

Batı basını da Mustafa Kemal'in evlendiği kadından sufrajet –seçme seçilme hakkını savunan kadınlar böyle anılıyordu– ve kadın hakları savunucusu olarak söz ediyordu.

18 nisan 1923 günü *Vakit* gazetesi kadınların siyasî hakları konusunda bir anket başlattı.

Anket ilgi görünce *Vakit* gazetesi “Kadınlardan mebus namzedi kim olabilir?” sorusunu ekledi. Gelen yanıtlar içinde namzet olarak Latife'nin de adı geçiyordu.

Kadın çevresindeki siyasî canlılık 30 mayıs 1923'te zirvesine ulaştı. Nezihe Muhiddin'in başını çektiği on üç kadın siyasî hakların elde edilmesi için mücadeleye başladıklarını duyurdular. 15 gün sonra da "Kadınlar Halk Fırkası" adı altında bir siyasî parti kurmaya karar verdiklerini açıkladılar.

Sandıktan Latife'ye oy

Seçimler, haziranda yapıldı. Kadınlar dışlanmıştı. Ama erkek seçmen, bazı illerde Latife'nin de aralarında olduğu öncü kadınlara aday olmadıkları halde oy vermişti.

İzmir, Konya, Malatya ve Diyarbakır'dan gelen sonuçlar şaşırıcıydı. Latife, Halide Edip, Mevhibe Hanım, Nezihe Muhiddin, Kara Fatma, Müfide Ferit, Aliye Fehmi'ye de oy verenler olmuştu.

Seçmen Meclis'ten daha duyarlıydı.

1923 yılı sonuna dek Kadınlar Halk Fırkası'na devletten bir yanıt gelmedi. Onlar da faaliyetlerini Türk Kadınlar Birliği adı altında sürdürmeye karar verdiler. Merkezî eğilim kadın haklarını ertelemek yönündeydi.

Kadınların meclise girmesi için tam 11 yıl daha beklenecekti.

24 temmuz 1923 günü Çankaya'da bayram vardı. İsmet Paşa Lozan'da anlaşmayı imzalamıştı. Mustafa Kemal ile Latife bu keyifli haberin neşesiyle trenle İzmir'e hareket ettiler. Üç dört gün tatil yapacaklardı.

Cumhuriyet ilan ediliyor

Çankaya'da bir süredir gece sofraları hareketlenmişti. Mustafa Kemal'in önemli bir karar arifesinde olduğu anlaşılıyordu. Mustafa Kemal Anayasa'yı değiştirip Cumhuriyet'i ilan etmeye ilişkin fikirlerini yakın çevresiyle ve gazetecilerle paylaşıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet'in ilanından bir süre önce Yusuf Kemal Bey'e, "Latife seni görmek istiyor" demişti. Bunun üzerine Yusuf Kemal Bey Latife'yi ziyaret etti. Görüşme sırasında Latife ona pek de beklemediği bir soru yöneltti. İsrarla fikrini

almak istiyordu. “Nasıl kabul eder mi millet bunu? Cumhurreisliğini hoş görür mü?” diye soruyordu Latife.

Yusuf Kemal Bey’in cevabı, “Hiçbir mahzur yoktur. Unvan değişti, başka bir şey yok... Zaten ne zamandan beri cumhurreisi değil miydi?” olmuştu.

Bir müddet sonra yanlarına gelen Mustafa Kemal Paşa’ya Latife konuşulmuştu, Mustafa Kemal “Yok canım benden vazgeçin, ben başvekil olayım da çalışayım. Mücadele edeyim. Cumhurreisi Fevzi Paşa’yı yapalım...” deyince, Yusuf Kemal Bey, dayanamayıp, “Hayalatta uğraşmayalım Paşam” demişti.

29 ekim pazartesi günü Mustafa Kemal’e kötü bir diş ağrısı musallat olmuştu. Ağır bir nezle geçiriyordu. Bir gece önce İsmet Paşa’yla geç saatlere kadar çalışmışlardı. Büyük bir gayretle kalktı giyindi. İstiklal Madalyası’nı taktı. Latife de giyinip hazırlanmıştı. Çok önemli bir gündü. Cumhuriyet ilan edilecekti. Mustafa Kemal mecliste bulunan 158 milletvekilinin oyuyla Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk cumhurbaşkanlığına seçildi. Latife, Rukiye ve Vecihe Cumhuriyet’in ilanını Meclis’te locadan izlemişlerdi.

Vecihe İlmen o günü anlatırken, “Hastalığına rağmen cumhurbaşkanı seçildikten sonra çok güzel bir konuşma yaptı. Biz bütün ev halkı onun durumunu bildiğimiz için çok heyecanlanmıştık” diyor.

Cumhuriyet’in ilanıyla Mustafa Kemal’in Milli Mücadele arkadaşlarından Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Rauf Bey (Orbay) ve Kâzım Paşa (Karabekir) bir şekilde devre dışı kalmışlardı. Mustafa Kemal onların Cumhuriyet’e tavır aldıklarını düşünüyordu. *Nutuk*’ta da bu düşüncesine yer vermişti.

Kalp krizi

Cumhuriyet’in ilanını izleyen günlerde Ankara çok gergindi. Mustafa Kemal, kasımın ikinci haftasında ciddi bir kalp krizi geçirdi. İlkini ikincisi izledi.

Mustafa Kemal'in rahatsızlığı sırasında kendisini ziyaret eden Rauf Bey, Latife'nin kocasına gösterdiği ilgiye hayran kaldı ve anılarına şunları yazdı:

“Latife Hanım o kadar bilgili, dikkatli, aynı zamanda müşfik ve hassas idi ki, gelen şüvesterlere ihtiyaç olmadığını doktorlar katıyetle söylediler.”

Doktorlar Mustafa Kemal'in dinlenmesi gerektiği inancındaydılar. Latife, “Neresi uygun?” diye sormuştu doktorlara. Neşet Ömer de “Bir kıyı şehri her bakımdan iyi olur, diğer arkadaşlarım da benim gibi düşünüyorlar” deyince İzmir gezisine karar verildi.

Baş başa kaldıklarında Mustafa Kemal, “Yönetimi iyice eline aldın Latife, bravo! Bu kadar becerikli olduğunu bilmiyordum” demişti. Ardından yol hazırlığı başladı.

“Bayan Kemal Türkiye'yi yönetebilir...”

Mustafa Kemal sağlığına kavuştuktan günler sonra, 23 aralıkta *New York Times* gazetesi “Kemal'in dul eşi Türkiye'yi yönetebilir” başlığıyla bir yoruma yer verdi. Frederick Cunliffe-Owen imzalı yazıda Türkiye'nin millî liderinin hastalığı nedeniyle Ankara'da dolanan dedikodulara dikkat çekiliyor, “Mustafa Kemal'in ölümü halinde dul eşi Türkiye'yi yönetebilir” deniliyordu.

Bu habere bakarak o günlerde Latife'nin dış dünyadaki imajı ülkeyi yönetmeye kadir bir kadının imajıydı diye düşünmek abartılı olur mu bilmiyorum.

İzmir'de el bombalı suikast

Mustafa Kemal Paşa ve Latife bir pazartesi akşamı Ankara'dan uğurlandı.

Güle oynaya gittikleri İzmir'de Latife ile Mustafa Kemal ölümün eşliğinden döndü. Resmî tarihe ve dönem anılarına yansımayan bir suikast girişimiyle yüz yüze kaldılar.

Dünya basınının "El bombasıyla Türkiye cumhurbaşkanına suikast girişimi" olarak sunduğu haber 7 ve 8 ocak tarihli gazetelerde yer aldı. Habere göre, "Mustafa Kemal'e isabet etmeyen bomba karısını yaralamıştı. O günlere dair anılardan da Mustafa Kemal'in can güvenliğiyle ilgili bir tedirginlik yaşandığı anlaşılıyor. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'yı hedef alan bu suikast girişimi Türk basınına yansıtılmadı.

Latife, Kemal Paşa'yı sıkı perhize sokmuştu.

Mustafa Kemal'in doktoru Neşet Ömer, bir ay sonra Gazi'nin sağlığının gayet iyi olduğuna dair bir rapor yazıp yanlarından ayrıldı.

Mustafa Kemal Paşa içki içmiyor, gayet düzenli bir hayat yaşıyordu. Latife'yle çevrede at gezintilerine çıkıyor, okuyor, çalışıyor, keyifli bir tatil yapıyorlardı.

Latife ona kahvaltı zorunluluğu koymuştu. Masadan sadece kahveyle kalkmasına izin vermiyordu. Kemal Paşa, kısa süre içinde Nemse hamurundan yapılmış piroşkilerin baş müşterisi haline gelmişti.

"Hilafet bize tehlike kaynağı"

Bir ikindi vakti çay içerlerken, İsmet Paşa'dan şifreli bir telgraf geldi. Halife İstanbul'a gelen hükümet üyelerinin kendisini

aramadığından şikâyet ediyor, hilafet hazinesinin masrafları için hükûmetten para yardımı istiyordu.

Bu bir bakıma hükûmetten temsilcilik istemek anlamına geliyordu.

Mustafa Kemal kızmış, “Padişah mı bu adam, halife mi!” diye söyleniyordu. Latife de merak içindeydi. Şifrenin çözülmüş şeklini ona uzattı.

“Al oku” dedi. Mustafa Kemal resmî yazışmaları Latife’ye okutmakta tereddüt etmiyordu. Latife dikkatle okudu ve fikrini söyledi:

“Bana, ‘Devlet işlerine karşıyorsun’ deme. Fakat Fransa’da bile krallık devrileli yüz yılı geçtiği halde krallar ülkelerinde yaşayamazlar. Cumhuriyet için hilafet bir tehlike kaynağı değil midir?”

“Bravo Latif... Doğru düşündün. Baştan ayağa haklısın. Al eline bir kâğıt kalem; hemen hükûmete bir mektup yazalım.”

Hükûmete, halifelik makamını eleştiren acı bir mektup yazdırdı Latife’ye.

Mustafa Kemal ve Latife İzmir’de tam 52 gün kaldılar ve ikinci bir balayı yaşadılar.

Canımı sana siper ederim

Ayrılış günü geldiğinde, Mustafa Kemal karısına beklemediği bir teklifte bulundu.

İsmet Bozdağ aralarında geçen konuşmayı şöyle aktarıyor:

“Ankara’ya dönüyoruz. Fakat sen istersen birkaç gün daha İzmir’de kal.”

“Neden sizinle gitmiyorum da birkaç gün sonra gidiyorum?”

“Misafirler geldi gitti, çok yoruldun. Belki birkaç gün kalıp dinlenmek istersin diye düşündüm.”

“Bilirsiniz ki ben sizin yanınızda dinlenirim. Bana bu teklifi yapmanızın bir nedeni mi var acaba?”

“Nedeni var elbet... Fakat sana söylemek istemedim. Vesveseli kadınsın.”

“Beni meraktan çatlatacak mısınız Kemal? Asıl şimdi vesveseye düşeceğim.”

Mustafa Kemal alçak sesle devam etti:

“Emniyet’e bana bir ölüm tuzağı kurulduğu ihbar edilmiş. Fakat nasıl ve nerede yapılacağı bilinmiyor. İstedim ki hiç yoktan başına bir iş gelmesin.”

“Törenlerde senin yanında olacağım da ölüm tehlikesi karşısında ayrı olmaya razı mı olacağım sanıyorsun! Mutluluksa beraber. Ölümse yine beraber. Hatta atılacak kurşuna ben göğsümü gererek sana canımı siper ederim.”

Mustafa Kemal Latife’yi omuzlarından tutarak şöyle söyledi:

“Oldu çocuk. Bu akşam gidiyoruz. Fakat en güvendiklerine bile gideceğimizi söyleme.”

Mustafa Kemal yeni rejimin din politikasını ilan edecekti. İslam dini, siyasetten uzaklaştırılacaktı. Açıklama 1 martta mecliste yapıldı. 3 mart günü Şeriye ve Evkaf Vekâleti kaldırıldı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edildi. Bütün ilim ve öğretim kurumları Maarif Vekâleti’ne bağlandı. Bu düzende artık halifeye yer yoktu. 3 mart gecesi sabaha karşı Halife Abdülmecid yurtdışına çıkartıldı.

4 mart günü Büyük Millet Meclisi, hilafeti ilga eden kanunu kabul etti. “Devletin dini İslam’dır maddesi” Anayasa’da 1928 yılına kadar kaldı.

Mete Tunçay, “Hilafetin ve hemen ardından Şeriye ve Evkaf Vekâleti’nin kaldırılması, sonra da eğitimde ve yargıda birlik sağlanması, laikleşmenin yasal açıdan en önemli adımlarıydı” diyor.

Çankaya'ya ilk protokol

Köşke gelen giden çoktu ve bu geliş gidişler yaverler tarafından gelişgüzel düzenleniyordu. Mustafa Kemal bu düzensizlikten yorgun düşmüştü. Kimi arkadaşları sabahın erken saatinde onu görmek gibi bir alışkanlık sahibiydi. Latife, köşke geliş gidişleri, kabul törenlerini bir düzene bağlamaya karar verdi.

Latife gece davetlerinin de önceden planlanmasını istiyordu. Evin çalışanlarına bir örnek kıyafet diktirtti, yemek servisi yapacak olanlara da beyaz eldivenler bulundu. Ancak beyaz eldivenleri giyen garsonlar, savaştan yeni çıkmış erlerdi. Eldivenler yüzünden yemek servisi sırasında iyice sakarlaşıyorlardı.

Latife, karargâhtan bir başkanlık köşkü yaratmakta kararlıydı. Misafirlerini çok güzel ağırlıyor, kolalı örtülere kadar tek tek uğraşıyordu. Bugün çok sayıda görevlinin düzenlediği protokol işini Latife tek başına üstlendi.

Çocuklar ve kadınlar

Latife, Ankara'ya gelince Başbakan Fethi (Okyar) Bey'in eşi Galibe'yle sıkı bir dostluk kurdu. Babası Münih konsolosuyken Almanya'da okumuş, Almanca, İngilizce, Farsça öğrenmiş, çok kitap okuyan kültürlü bir kadındı. Biri kız biri oğlan iki çocuğu vardı. Latife için bulunmaz bir nimetti.

Pek çok ülkede başkan eşlerinin hayır cemiyetlerinde çalışması âdettendi. Latife de Çocuk Esirgeme Kurumu (Himaye-i Etfal Cemiyeti) fahri başkanlığını üstlendi.

Himaye-i Etfal Cemiyeti 1923-1925 arasında yoğun bir faaliyet yürüttü.

Kadınların kocalarının görevleriyle anıldığı yıllardı. İsimlerini

öğrenmek bile çaba gerektiriyordu. Çünkü hemen hepsi, filan ve kilin eşi, filan şehir mebusunun kızı diye anılıyordu. Kadın ile erkeğin bir arada bulunması geleneğe aykırıydı. Halbuki savaş sırasında kadınlar evden çıkmışlar ve kocalarının yokluğunda pek çok işi omuzlayıp götürmüşlerdi. İşgal sırasında cepheye gidenler olmuş, cephe gerisindeki mücadeleye sayısız kadın katılmıştı. Yani kadınlar bir özgürleşme süreci yaşamışlardı. Ama bir taşra kasabası görünümündeki Ankara, başkent olduktan sonra da “kadınsız” olma özelliğini sürdürüyordu.

Dönemi anlatan anılarda kadınların isimlerine rastlamak çok zor. Hatıralar, sanki kadınlar hiç yaşamamış gibi kaleme alınmış.

Ankara’yı değiştirmek için önce kadın-erkek arasındaki kaçıncı son vermek gerekiyordu. Latife ile Mustafa Kemal uzun uzun planlar yapıp Çankaya’ya kadınların da gelmesi için kabul günleri başlattılar. Vecihe İlmen’in anlatımına göre, cumartesi günleri 15:00-18:30 arasında hanımlar geliyordu. Sonra Mustafa Kemal, bazı günlerde ben de çıkacağım, beyler de gelsin diyerek bu günlerin anlamını değiştirmişti. Bu davetler Ankara’nın en önemli sosyal olayı olmuştu. Latife’nin misafir salonu olarak kullandığı mavi salonda yer bulunmuyordu. Misafirler arasında Ankaralı hanımlar, bakan, milletvekili, gazeteci eşleri de oluyordu. Yalnız Çankaya çevresinden değil, Dikmen ve Keçiören’den de gelenler vardı. Hanımlar mavi salonu çevreleyen koltuklarda sessiz sessiz oturuyor, yemek odasının kapıları açılınca, Latife “Buyurunuz efendim” diyerek konukları çaya davet ediyordu.

Sofra

Mustafa Kemal’in sofrası bir muhabbet yeri idi.

Latife sadece erkeklerin katıldığı sofra muhabbetini kendisine yönelik bir saldırı olarak algılıyor, nezaket kurallarına uygun davranılan bir sofra istiyordu. Misafirlerin, bu davetlere eşleriyle birlikte gelmelerini sağlamak için uğraşılıyor, kendi evinde yemek masasını hazırlayıp donatan bir kadın olarak geri plana düşmek

hiç hoşuna gitmiyordu. Kadınların yer almadığı sofra, onun için ardından gerginliklerin yaşandığı gecelerin habercisiydi.

Kocasına Kemal diyor, mahmuz takıyor

Latife ile Mustafa Kemal Paşa arasında hiyerarşiden uzak eşit bir ilişki vardı.

O yıllarda kadınlardan kocalarına “Beyim”, “Paşam”, “Beyefendi”, diye hitap etmesi beklenirken, Latife’nin milli öndere “Kemal” diye seslenmesi huzursuzluk yaratıyordu. Latife eşine, başkalarının yanında “Paşam” veya “Paşa Hazretleri” de dese akılda kalan “Kemal” diye sesleniydi.

Latife’nin her “Kemal” deyişinde kadınlar kızarıyor, erkekler öfkeleniyordu.

Bunu şımarıklık olarak görenler de vardı, saygısızlık olarak görenler de.

Aslında, “Kemal” Mustafa Kemal Paşa’nın sevdiği isimdi. Sonraki yıllarda da imzasını Kemal Atatürk diye atacaktı.

Türkiye’ye ilişkin Sovyet belgelerine bile Latife’nin kocasına nasıl hitap ettiğine dair bir not düşülmüş. “Kocasına ‘Paşa’ diye hitap ediyor” deniliyor. Latife’nin Mustafa Kemal’e kalabalık ortamlarda “Paşam” derken sinirlendiği zamanlarda ve samimi ortamlarda “Kemal” diye seslendiği anlaşılıyor.

Çok şık giyiniyordu

Latife şık bir kadındı. Evlendikten sonra da aynen genç kızlığında alıştığı gibi Avrupa’nın ünlü butiklerine ısmarladığı kıyafetlerle geziyor, çarşaf giymiyor, peçe takmıyordu.

Özellikle siyah rengi tercih eden Latife zaman zaman kulaklarına pırlanta ya da elmas küpe takıyor, parmağından da babasının hediyesi olan tek taş yüzüğü çıkarmıyordu.

Ankara’yı ziyaret eden Batılı gazeteciler, onun kılık kıyafetinden bol bol söz etmişler peçe takmadığına vurgu yapmışlardı.

Kadının, Türkiye çapında sosyal hayatta daha fazla yer aldığına ve peçe ile yaşmağın hızla ortadan kaybolduğuna dikkat çeken 14 mart 1923 tarihli *New York Times*, “Yeni rejimin en önemli amaçlarından biri Türk kadınına özgürleştirmektir” ifadesini kullanıyor.

Mustafa Kemal’in eşi dünya önünde yeni Türkiye’yi temsil ediyordu.

Mustafa Kemal’in yardımcısıydı

“Latife Hanım eşinin en büyük yardımcılarından biriydi” diyor kız kardeşi Vecihe İlmen.

Latife’nin Çankaya’da geçirdiği 1 000 günün bir özeti bir bakıma bu satırlar.

Sabah Mustafa Kemal’den önce uyanır, gazeteleri, ajans bültenlerini görmek için aşağı inerdi. Latife, bir iki günlük gecikmeyle gelen gazeteleri heyecanla önüne koyar sayfa sayfa tarardı. Bu gazetelerde yalnız kocasının değil, kendi fotoğrafları da yayınlanıyordu. Örneğin 1923 yılında yayın yaşamına başlayan *Time* dergisi 24 mart tarihli kapağını Mustafa Kemal’e ayırmıştı. Birlikte, dünya gazetelerinde yayımlanan haberleri neşeli bir sohbet eşliğinde değerlendiriyorlardı. O, bir bakıma Mustafa Kemal’in dünyaya açılan penceresiydi.

Latife ile Mustafa Kemal’in ev oyunları

Latife ile Mustafa Kemal zaman zaman evde küçük oyunlar oynarlardı. Oyunları icat eden Latife’ydi. Odadaki eşyaların yerini değiştiriyor sonra da Mustafa Kemal’den bunları bulmasını istiyordu. Bir akşam havuzlu salonda paravana asılı duran küçük çini tabağı Kemal Paşa’nın oturduğu koltuğun altına bantla tutturdu; çini tabağı uzun uzun arayan Mustafa Kemal aramasına rağmen bulamayınca da koltuğun altından çıkartıverdi. İkisi de bu oyuna saatlerce gülmüşlerdi.

Mustafa Kemal, “Pes diyordu, bizim hanım hokkabaz olmuş! Bir sabah cebimden mendil yerine tavşan çıkarsa hiç şaşmayacağım.”
Karıkocanın en büyük keyiflerinden biri de at binmekti.

“Hanım bize Çaykovski çal!”

Yeni Türkiye’yi ilk tanıyanlardan biri Sovyetler Birliği’ydi ve Ankara’da elçiliği vardı. Mustafa Kemal ile Latife ülkesine geri dönmeye hazırlanan Büyükelçi S. İ. Aralov ile karısı Sofya İlniçna’yı 1923 yılı içinde yazlık mekânlarında ziyaret etmişlerdi. O gün Mustafa Kemal Latife’ye, “Hanım! Veda müziği olarak bize Çaykovski’nin şu sevgili romansını çal...” diye ısrar etti.

Latife günün önemli bir kısmını okuyarak geçiriyordu. Kitaplarını Çankaya’ya taşımıştı. Kâzım Karabekir, üst katta, Latife Hanım’ın da birçok zarif ciltli, kıymetli kitapları bulunan kütüphanenin bütün duvarları kapladığını anımsıyor.

Mustafa Kemal, Latife’nin kendisine kitap ve şiir okumasından, piyano çalmasından hoşlanıyordu.

Mustafa Kemal Paşa ile Latife, gece sofraya kurulmadığı günlerde baş başa otururlardı. Latife onun dinlenmesi için elinden geleni yapıyor, okuduğu kitaplardan özetler çıkarıyor, bildiği güzel hikâyeleri anlatıyordu.

Kadın hareketi ve Latife

Latife daha 18 yaşındayken Jön Türklerin kadınlara ilişkin politikalarını eleştiriyordu. Genç kız, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, henüz Avrupa'da eğitime başlamadan önce de gerçek bir kadın bilincine sahipti. O yıllarda onun gibi kadınların sayısı az değildi. Latife de onlar gibi, dünyada ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yükselen kadın hareketinden beslenmiş olmalı. Latife'nin kadın hakları konusunda düşünceleri berraktı. Kadının peçesini atmasını bir özgürlük kavgası olarak görüyor, siyasî temsil hakkını savunuyor, milletvekili olmak için Mustafa Kemal'e baskı yapıyor, talak (erkeğin kadını tek yanlı boşaması) ve çökeşliliği sona erdirecek bir Medeni Kanun projesini destekliyor, eğitimin dinden ayrılmasının kadınların ilerlemesi için şart olduğunu savunuyordu. Bütün bunları söylerken de bir lider eşi olduğunu unutmadan, kadınları özgürleştirme mücadelesinde Mustafa Kemal'e aktif destek verdiğini söylüyordu.

Yıllar içinde Latife'nin o günlerde oynadığı öncü rol tamamen unutuldu, unutturuldu.

Cumhuriyet'in önde gelen isimlerinden ilk kadın avukat Süreyya Ağaoglu, Cumhuriyet'in 50. yılı için Türkiye Barolar Birliği'nin düzenlediği törende yalnız Mustafa Kemal'e değil, Latife'ye de teşekkür etmiş, "Ömrümün sonuna kadar da, Türkiye'ye ve bilhassa Türk kadınına yapmış olduğu hizmetler için Atatürk'ü ve başlangıçta yardımcısı olan Latife Hanım'ı hatırlamayı bir vazife bileceğim" demişti.

Latife ile Mustafa Kemal'in evlilik yılları aynı zamanda Türkiye'de kadının görünür kılınması ve eşit haklara kavuşması yolunda önemli adımların atıldığı yıllar oldu.

Dünya, Latife'ye evlendiği günden itibaren kadın hakları pen-

ceresinden yaklaşmıştı. Bunun haklı nedenleri vardı. Latife Ankara'daki yabancı elçiliklerin temsilcilerini de kadın hakları konusunda sıkıştırıyordu.

Bir resepsiyonda İtalyan elçisiyle sohbet esnasında "Ülkenizde feminizmin durumu nedir" diye sorması gerginliğe neden olmuştu.

Elçi Latife'ye gülümseyerek şu yanıtı vermişti:

"Madam feminizm ülkemizde az gelişme göstermiştir. Ülke-
min kadınlarının feminizmi kendilerine has bir yorumlama biçimi vardır. Onlar için feminizm yuva kurmak ve sağlıklı evlatlarla kocalarını temsil etmek demektir."

Bunun üzerine Latife, "Bu ne kadar çağın gerisinde bir anlayış" diye tepki göstermişti.

"Peçe, devrimle değil, evrimle kalkmalı..."

Latife'nin peçe konusunda iki açıklaması var: İlki Lozan anlaşması imzalanmadan önceki günlere ait. Marcossion'la konuşurken, "Peçenin kalkmasından yanayım ama biz hızlı bir değişimden yana değiliz; bu zaman içinde sağlanacak. Devrimden ziyade bir evrim şeklinde gerçekleşmeli" diyor. Altı ay kadar sonra da Amerikan dergisi *The Current Opinion*'da yayımlanan demecinde kadınların peçeden kurtulmasını bir özgürlük kavgası olarak gördüğünü söylüyor.

Kinross, Mustafa Kemal'in özellikle kadınların özgürlüğe kavuşmaları konusundaki tasarılarını Latife'yle tartıştığını yazıyor. Vecihe İlmen de Latife'nin kadın devrimleri için Mustafa Kemal'le birlikte uğraş verdiğini anlatıyor.

Johannes Glaesneck 1923 ilkyazında çıktıkları yurt gezisi sırasında Latife'nin topluluklara konuştuğunu, seyircilerin şaşkın bakışları arasında kürsüye çıktığını anlatıyor.

Vecihe İlmen, Kemal Paşa'nın, Latife'nin kadın toplantılarında, derneklerde konuşmasını arzu ettiğini söylüyor. Latife de yapacağı konuşmaların etkili olması için Çankaya Köşkü'nün bahçesinde prova yapıyordu. Hüsrev Gerede anılarında bu konuşma

provalarından söz ederken, Latife'nin uğraşını, hırslı bir kadının, komutan eşinin öne çıkma çabası olarak yorumlamıştı.

Latife'nin halka hitap etme isteğini Mustafa Kemal'e karşı bir kalkışma gibi görenlerin sayısı az değildi

Medeni Kanun

Kadın hakları açısından değişimin en önemli göstergesi yasalardı. Kadının özgürlüğü önündeki en önemli engel çökeşlilik ve talaktı. Çökeşliliğe ve erkeğin kadını boşamasına dayalı aile hukukunun değiştirilmesi için komisyonlar kurulmuş, yoğun çalışmalar başlatılmıştı.

1924 yılı başında İstanbul'da Türk Ocağı'nda kadınlar büyük bir toplantı düzenleyerek mecliste görüşülmekte olan Aile Hukuku Yasası'nın şeriata dayalı hükümlerine karşı çıktılar. Erkeklerin kadınlara hükmeden tutumunu eleştirdiler. Türk Kadınlar Birliği adına söz alan Nezihe Muhiddin boşanma konusunda kadının düştüğü acıklı durumu anlatırken “Kadını millet topluluğundan ayırmayan laik Cumhuriyetimizden evlilikte, boşanmada, mirasta, kadın ve erkek haklarının eşit olarak gözetileceğini beklemek hakkımızdır” diyordu.

Sonunda İsviçre Medeni Kanunu'nun bazı değişikliklerle bir bütün olarak benimsenmesinde karar kılındı.

20 aralık 1925'te meclise gönderilen, 17 şubatta Resmî Gazete'de yayımlanan Medeni Kanun 4 ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girecekti. Yerli kaynaklarda böyle bir noktaya değinilmese de, dış basında “Medeni Kanun”u, Latife'nin çabasıyla şekillenen ve ondan ilham alan bir kanun olarak değerlendiren yorumlara rastlamak mümkün.

Time dergisi, “Latife Hanım, pozisyonunu ve prestijini kullanarak kadın haklarını genişletmeye çalışmıştı ama geleneklerine bağlı olan bu muhafazakâr ülkede bu hakları yasallaştırmaya gücü yetmemişti. Ancak, onun tekeşlilik konusundaki ısrarlı tutumu büyük ölçüde başarı elde etmişti” görüşüne yer veriyor.

Türk kadın hareketinin o yıllardaki temsilcisi, Nezihe Muhiddin öncülüğündeki Türk Kadınlar Birliği'ydi. Latife de bu kuruluşun faaliyetini destekleyen bir tutum sergiliyordu.

Resmî tarih, Latife Hanım'ı hep görmezden geldi. Ancak, Mustafa Kemal'in yabancı yazarlar tarafından yazılmış biyografilerinde, Latife'nin kadın hakları açısından oynadığı role ve katkılarına değinenlerin sayısı oldukça kabarık.

Arjantinli diplomat Jorge Blanco Villata "Latife'nin reformların gerçekleştirilmesinde, özellikle de kadınların kurtuluşuna ilişkin reformlarda rol oynamasından Mustafa Kemal hoşnut kalmış, onunla gurur duymuştu. Ancak o, katılımcılığı ile Türkiye cumhurbaşkanınının karısı olma konumunun çok ötesine geçmişti" diyor.

Türkiye kadın hareketi de Latife Hanım üzerinde pek durmadı. Belki Cumhuriyet döneminde sahneden ayrılan bir kadın oluşundan dikkatleri çekmedi, belki de önemsiz olduğu varsayıldı.

Evlilik çatırıyor

Tahminen, 1924'ün mayıs ayıydı. Mustafa Kemal ile Latife baş başa oturuyorlardı. Sohbeti derinleştirmişlerdi ki, emir çavuşu Ali girdi içeriye. Tedirgin bir hali vardı. Mustafa Kemal Paşa'nın yüzüne bakıyor, bir şey söylemek ile söylememek arasında duraksıyordu.

Gazi, Ali'ye nedir der gibi baktı.

“Fikriye Hanımefendi geldiler, Paşa Hazretleri...”

Fikriye, Latife'nin evliliği sırasında Çankaya'ya iki kez geldi. İkinci gelişi bir felaketle son buldu, genç kadın yaverler tarafından geri çevrildikten sonra duyulan silah sesleri onun ölümünün habercisiydi. Ölümünü 2 haziran 1924 tarihli gazeteler duyurdu.

Fikriye hayattayken Latife ile Mustafa Kemal arasında büyük bir soruna neden olmamışken ölümü ikisini de ağır biçimde etkilemiş, ölümün ağırlığı evliliğin üzerine çökmüştü.

Fikriye'nin ölümünü izleyen günlerde Latife ile Mustafa Kemal arasında büyük bir kavga çıktı.

Mustafa Kemal'in Latife'ye o günlerde Fikriye diye hitap etmesi üzerine Latife'nin çok öfkelenildiği, yatak odasını ayırdığı anlatılıyor. Latife bununla da yetinmemiş, annesiyle babasını Ankara'ya çağırması ve boşanmak istediğini söylemişti. Ancak Adeviye Hanım ile Muammer Bey onun boşanma isteğini çocukça bulmuşlar ve kızlarını evliliği sürdürmesi gerektiğine ikna etmişlerdi.

Sonbahar gezisi

Latife ile Mustafa Kemal 30 ağustos 1924 günü bir buçuk ay sürecek bir yurt gezisine çıktılar.

Büyük zaferin yıldönümünde Dumlupınar'dan başlayan gezinin ikinci durağı Bursa'ydı. Hamidiye Kruvazörü Mudanya'da onları bekliyordu. Marmara'da bir tur atmaya karar verdiler. Mustafa Kemal, zaferden sonra hiç uğramadığı İstanbul'a Marmara'dan ve Boğaz'dan bakacaktı.

"Hadi" dedi, "gidip birkaç saat Marmara'da tur atalım. Hem deniz havası alır hem de yorgunluk çıkarırız." Bu gezi Latife'yi çok sevindirmişti. İlk kez bir savaş gemisine biniyordu. Topları, torpil kovanlarını merak ediyor, tek tek hepsini inceliyordu. Birkaç saatte Marmara'nın altını üstüne getirmişlerdi.

İstanbulular Hamidiye'yi, 12 eylül günü saat on bire doğru uzaktan gördüler. Bütün gemiler düdüklarını çalarak kruvazörü selamladılar. Kız Kulesi açıklarına gelindiğinde de Selimiye Kışlası'ndan 21 pare top atıldı.

İki kıyıda karşılıklı büyük bir kalabalık birikmişti. Hamidiye'yi karşılamaya çıkanlar Üsküdar-Beşiktaş arasına gelince geminin kıyıya yanaşacağını düşünüyorlardı. Ama resmî heyetlere gemiyi selamlama şansı bile verilmemiş, kruvazör Boğaz'dan geçip gitmişti. Gazeteciler durmadan Boğaz'daki karakolları arayıp soruyorlardı. Ama aldıkları cevap hep aynıydı. Mustafa Kemal geçerken İstanbullulara bir selam bile göndermemişti.

Latife ile Mustafa Kemal şarkı söylüyor

İstanbul'a uğramadan Boğaz'dan geçip Karadeniz'e açıldılar. Hava çok güzeldi. Güvertede büyük bir sofra kuruldu. Güneş baktarken kadehler kalktı, şarkılar başladı. Mustafa Kemal, "Karadeniz, Karadeniz, Gelen düşman değil biziz" diye bir şarkı tutturmuştu. Şarkıya eşlik edenlerin başında Latife vardı. Gemiye çok neşeli bir hava hâkimdi. Hamidiye bir savaş gemisinden gezi gemisine dönüşmüştü. Kıyılarda duruyor, kasabalılarla konuşup dertleşiyor, yiyecek alıp tekrar kruvazöre dönüyorlardı. Âdeta bir mavi yolculuktaydılar. Trabzon'a kadar eğlene eğlene gittiler.

Trabzon'a yaklaştıklarında mutluluk yerini hüzne bıraktı. 13

eylül günü Erzurum'da deprem olmuştu. O gece içki içilmedi. Karıkoca erkenden odalarına çekildi.

Latife depremden çok etkilenmişti. Mustafa Kemal'e "Korkuyorum. Sanki deprem Erzurum'da değil de benim içimde olmuş gibi... Yeni bir felaket olacaktı gibi tuhaf bir duygu içindeyim" dediği anlatılıyor.

Mustafa Kemal'in, "Gelme seni Samsun'dan Ankara'ya yollayayım" teklifine:

"Bizi görmek bile onlar için bir teselli" diyerek itiraz etti Latife.

30 eylül günü Erzurum'a geldiler. Mustafa Kemal, Erzurum çevresindeki bütün felaket bölgelerini tek tek gezdi. Latife, depremedelere Mustafa Kemal'le eşit oranda para yardımı yaptı. Kayıtlara şöyle geçmişti yardımlar... Mustafa Kemal cebinden 10 000 lira, Latife Hanım 10 000, milletvekilleri üçer bin, yaver, umumî kâtip ve diğerleri yüz, iki yüz lira bağışta bulundular.

Latife, kendisini eşiyile eşit ölçüde sorumluluk sahibi ve davanın bir parçası olarak görüyor; parasını özgür iradesiyle harcıyordu.

Gezi sırasında sevinci ve ölümü bir arada yaşamışlardı. Halkın büyük sevgisi ve depremin unutulmaz görüntüleri iç içe geçiyordu. Gezi bir anda karıkoca arasında alevlenen bir kavgayla gölgelendi.

Boşanmanın eşîğinden döndüler

Sarıkamış'ta Ordu Kumandanı Ali Sait Paşa'nın evinde Gazi'nin onuruna verilen resmî akşam yemeğindeydiler. Sofrada Erzurum valisi, Sarıkamış'taki ordu kumandanları, askerî ve mülkî davetliler vardı. Latife ile ordu kumandanının eşi Naciye de sofradaydı. Önce içildi, sonra da yemeğe geçildi. Mustafa Kemal Naciye Hanım'a iltifat ediyordu. Mustafa Kemal ile Latife bir gün önceden beri konuşmuyorlardı. Biraz da bu yüzden Mustafa Kemal sürekli Naciye Hanım'la konuşuyor, onun güzelliğini ve konuşmasını öven sözler söylüyordu. Bir garson makarna tabağını Mustafa Kemal'e uzattı. Latife birden yüksek sesle:

“Kemal ayaklarına dikkat et. Bana kadar uzanıyor” dedi.

Ortalığı bir ölüm sessizliği kapladı. Mustafa Kemal izin isteye-
rek Latife’yle sofradan ayrıldı.

Yemek salonunun yanı başındaki özel dairelerine çekilmişler-
di. Kılıç Ali’nin de aralarında bulunduğu bir grup odadan gelen
seslere kulak verince kıyamet koptuğunu anladılar. Ancak sesini
yükselten Latife’ydi.

Anı kitaplarında yer almayan bir anlatıma göre Latife o gece
Mustafa Kemal’e “Boşa beni” demişti. Eşinin nezaketen de olsa
bir başkasına kur yapmasına katlanabilecek yapıda değildi.

Mustafa Kemal’in bir başka kadına kur yapması şeklinde an-
latılan kavga neredeyse boşanmayla sonuçlanacaktı.

Bu süreçte Kılıç Ali de Yaver Salih de ayrılığı körükleyen bir
tavır içine girmediler. Latife Hanım kafileden ayrılınca, Kemal
Paşa’nın çok üzgün olduğunu görmüşlerdi. Demek ki barışmak
istiyordu. Latife de bu denli büyük tepki gösterdiğine pişman ol-
muş, Mustafa Kemal’e bir mektup kaleme almıştı.

Kılıç Ali Latife’den gelen mektubu haber verdi Mustafa Ke-
mal’e.

Latife Mustafa Kemal’den özür diliyor ve sözlerini şöyle biti-
yordu:

“Ben bütün kötü huylarımı Erzurum’a felaket bölgesine göm-
düm. Artık beni affet. O mutlu yuvamıza, Çankaya’ya yine birlik-
te neşeyle dönelim.”

Mektup Mustafa Kemal’i çok memnun etmiş, barış sağlanmıştı.
Mustafa Kemal karşılaştıklarında şöyle diyecekti Latife’ye:

“Bakın Hanımefendi, Ankara’ya bu kadar acele gitmeniz için
bir sebep yokmuş.”

Muhalefet günleri

Sarkamış krizini atlatan Latife ile Mustafa Kemal'i siyasetin gergin günleri bekliyordu. Aslında huzursuzluk yeni sayılmazdı.

Gerginliğin arka planı Lozan günlerine uzanıyordu. Rauf Bey başbakanlığı sırasında, İsmet Paşa'nın Lozan'daki tavrından rahatsız olmuş, onun Ankara'ya döndüğü gün istifasını sunmuştu. Musul sorununun çözümünün Lozan sonrasına ertelenmesini çok isabetli bulmadığını daha sonra anılarında uzun uzun anlatmıştı. Millî Mücadele'nin önde gelen üç komutanı, Ali Fuat, Karabekir paşalar ve Rauf Bey, Cumhuriyet'in ilanını top seslerinden öğrenince dışlandıklarına kanaat getirmişlerdi. Hilafetin kaldırılması sırasında ortalık yeniden gerilmiş, üç komutan bu karara muhalefet ettiklerinde hilafet yanlısı olmakla suçlanmışlar, bunu da kendilerine yedirememişlerdi.

Pek çok politik karar Çankaya'da verildiği için Latife de bütün süreci dikkatle izliyordu. Mustafa Kemal'e yüzde yüz hayrandı, ama kendi fikirleri de vardı. Hep tartışıyor, itiraz ediyor, düşündüğünü korkmadan söylüyordu. Hukuk eğitimi gören Latife, iki yıl da Mustafa Kemal'in "politika mektebine" devam etmişti. Sadece evin düzeniyle ilgilenip siyasi olaylara seyirci kalan bir cumhurbaşkanı eşi değildi.

Meclis tartışmaların eşiğindediydi. Musul sorunu üzerine verilen önergeler bekliyordu. Ancak, kopuşa götüren gerginlik Lozan mübadilleri yüzünden patlak verdi. Ankara Birinci Ordu müfettişliğini yürüten Kâzım Karabekir bu görevinden istifa etti. Karabekir Paşa'yı Refet Paşa ile Ali Fuat Paşa izledi, onlar da ordu müfettişliklerinden istifa ettiler. Komutanlar muhalefete geçmişlerdi. Muhalefetin mecliste 30-40 sandalyesi olduğu tahmin ediliyordu. Latife'nin eski başbakan Rauf Bey'le yakın bir dostluğu

vardı. Ali Fuat ise Mustafa Kemal'in en eski arkadaşlarından biri olarak Latife'nin özel olarak yemeğe davet ettiği bir kişiydi.

5 kasım önemli bir gündü, zira Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti hakkındaki soru önermeleri gensoruya dönüştürülmüştü. Rauf Bey sıtma olduğu için o gün mecliste değildi. 19 kişi hükûmete güvenoyu vermedi. Oylamadan hemen sonra Rauf Bey ve on arkadaşı Halk Fırkası'ndan istifa ettiler.

40-50 istifa daha bekleniyordu.

Meclisin 5 kasım oturumunda su yüzüne çıkan gerginlik bir muhalefet partisi doğurmuştu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 17 kasımda kuruldu.

Tekpartili Cumhuriyet'e ikinci parti gelmişti, Halk Fırkası'ndan istifalar birbirini izliyordu. İstifa edenlerin hepsi de İstiklal Savaşı'na katılmış, devletin önemli kademelerinde görev almış önemli isimlerdi. Bu isimlerin siyasî duruşlarındaki değişiklik bir süre sonra Latife'yi de etkileyen bir ortam yaratacaktı.

Bugün, geçmişi değerlendiren tarihçiler Terakkiperver Cumhuriyetçi Parti'nin programının Halk Fırkası programına göre daha liberal olduğunu söylüyorlar. Örneğin Mete Tunçay, yeni partinin beyanname ve programını siyasal ve ekonomik açıdan liberal demokrasiyi savunan belgeler olarak nitelendiriyor.

Ancak TCF kadınlara oy hakkını programına koymadığı gibi kadınlarla ilgili bir politika da geliştirmemişti. Kadınların geçmiş kazanımları bir türlü kalıcı metinlere dönüşmüyordu.

TCF'nin kuruluşunu Mustafa Kemal sükûnetle karşılarken, İsmet Paşa sıkıyönetim ilan edilmesini önermişti.

Latife TCF'ye üye miydi?

Latife'nin TCF'ye yaklaşımı neydi? Ali Fuat Cebesoy'un yeğeni Ayşe Cebesoy ve tarihçi Cemal Kutay "Latife Hanım TCF'nin aktif üyesiydi" diyorlar.

Mustafa Kemal, Latife'nin muhalif partiye girmesini belki Türkiye'deki siyasî gerginliği giderecek bir yöntem olarak düşün-

müştü. Mustafa Kemal'in taktiklerinden biri de gerginliklerin giderilmesinde Latife'den yararlanmasıydı.

TCF oluşumunun ardından şubat ayına kadar yaşanan en önemli olay İsmet Paşa ve hükûmetinin istifasıydı. Yeni kabineyi Fethi Bey (Okyar) kurdu. TCF'nin kuruluşu üzerine sıkıyönetim ilan etmeyi öneren İsmet Paşa çekilmiş, ortam yumuşamıştı. TCF'nin başına Kâzım Karabekir geçti ve Fethi Bey hükûmetini destekleyeceğini açıkladı.

13 şubat 1925 günü Genç'te (bugün Bingöl'ün bir ilçesi) haklarında eşkıyalıktan tutuklama kararı olan Şeyh Said'e bağlı 10 kişi jandarmalara teslim olmak yerine silahla karşılık verdiler. İsyanlılar Elazığ'ı ele geçirdiler, Diyarbakır'ı kuşattılar. Ayaklanmanın önü alınamıyordu. Türkiye'nin geleceğini etkileyen, belki de Latife'nin kaderinde dönüm noktası olacak ayaklanma başlamıştı. Doğudan silah sesleri geliyordu.

Bölgede, sıkıyönetim ilan edilmesi isteniyordu. Kâzım Karabekir, hükûmeti destekledi ve Türk ulusunun tekvücut olduğunu belirten bir konuşma yaptı, sıkıyönetim oybirliğiyle kabul edildi.

Sert tedbirler için sert kanunlar gerekiyordu. Meclisteki barış, Fethi Bey hükûmetinin düşürülmesiyle bozuldu. Yeni başbakan, doğuda alınan önlemleri yeterli görmeyen İsmet Paşa'ydı.

İlk icraat olarak meclise hükûmete olağanüstü yetkiler tanıyan Tahrir-i Sükûn Kanunu'nu sundu. Bu kanun, hükûmete iki yıllık bir süre için ülkenin her yanında sınırsız yetki veriyordu.

Latife, Türk Ocağı fahrî başkanı

Latife, 1925 baharında, Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne göre daha iddialı bir kurumun Türk Ocakları'nın merkezî heyetine ve fahrî başkanlığına seçildi. Türk Ocakları o yıllarda Cumhuriyet ideolojisinin anlatıldığı, yapılacak reformların duyurulup tartışıldığı bir kültür kurumuydu. Bu yüzden modernleşme çabasında da önemli bir yeri vardı.

Şeyh Said İsyanı nedeniyle, Türk Ocakları'nın 1925 yılındaki kurultayına milliyetçilik ve Türkçülük politikaları damgasını vurdu.

Latife kurultayda yaptığı konuşmada, "ülkeyi bölen mezhep ve fikir akımları olduğunu, Türk Ocakları'nın milleti karıştıran bu akımlara karşı sürekli mücadele ettiğini ve etkili bir sonuç alındığını" vurguluyordu. Latife bu konuşmasıyla devletin politikalarına açıktan destek veriyordu. Konuşmanın basında sunulmuş biçimi de Latife'nin hükûmete verdiği desteğin oldukça önemsendiğini gösteriyor. Kurultayın ardından 17 mayısta Merkez Heyeti, Latife'yi fahrî başkanlığa getirdi. Latife, Çankaya'daki iki buçuk yıllık çabasının sonuçlarını almış, Türk fikir hayatı açısından son derece değer verilen bir kurumun fahrî başkanlığına seçilmişti.

TCF'nin son günleri

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın üstünde kara bulutlar dolaşıyordu. İki partiyi meclis bir türlü hazmedememişti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 3 haziran 1925'te yasaklandı.

28 haziranda Şeyh Said ve 46 arkadaşı Diyarbakır'da Uluca-mi'nin önünde idam edildi.

Latife politikanın neresindeydi?

Dış basın ısrarla Latife'nin politik yaşamda etkili olduğunu yazıyor.

Latife'nin Çankaya'da politik olarak Mustafa Kemal'in yanında olduğu anlaşılıyor. Ancak onun her şeyi sorgulayan, muhasebe yapan kimliği belki de muhalif olarak görülmesine yol açıyordu. Latife, Mustafa Kemal'e mutlak bir karşı çıkış ya da mutlak bir boyun eğiş sergilemiyordu. Latife ile Mustafa Kemal'in aralarında sık sık çıkan gerginliklerde Türkiye'de yaşanan politik çalkantılar rol oynamış olmalı.

Karşılıklı aşk var mıydı?

Sayırsız filme konu olabilecek türden ayrıntılar içeren iki buçuk yıllık evlilik aşka ne kadar yakındı sorusuna herkesin başka bir yanıtı var.

Şevket Süreyya, iki tarafın da aşktan başka faktörler nedeniyle evlendiğini düşünüyor, “Karşılıklı aşk yoktu” diyor.

Şevket Süreyya'nın aksine Halide Edip tanışmalarının hemen ardından Mustafa Kemal'in Latife'ye âşık olduğunu düşünenlerden. Halide Edip hem kadın gözüyle bakıyor hem de olayın bire bir tanığı. “Mustafa Kemal Paşa onun aklını başından almıştı, kendisinin de Latife Hanım'a âşık olduğu aşikârdı” diyor.

Armstrong da Mustafa Kemal'in çılgınca âşık olduğunu yazıyor.

Mustafa Kemal'in Latife'ye derin tutkusu yazılı anıların satır aralarında kolayca okunabiliyor. Mustafa Kemal belki Şevket Süreyya'nın kastettiği anlamda kara sevdalı değildi, ama karşısına âşık olmak istediği tarzda bir kadın çıkmıştı.

Latife, Mustafa Kemal'e fazlasıyla âşıktı. Daha onunla tanışmadan başlamıştı aşkı ve artarak sürdürdü. Ancak Latife'nin aşkı kayıtsız şartsız bir aşk değildi. Onurunun çiğnendiğini düşündüğü anlarda kontrolünü yitiriyor ve bütün köprüleri yakarak meydan okuyordu.

Bu kadar kuvvetli iki karakter bir arada nasıl yaşayacaktı? Dönemin kimi biyografi yazarları ısrarla bu soruyu sormuşlardı.

Bir aile istiyordu

Latife, Mustafa Kemal'in, kurdukları ailenin bir parçası olmasını istiyordu. Şevket Süreyya'nın yorumu şöyle: “Latife Hanım bir ev adamı ve bir aile reisi arıyordu, Mustafa Kemal ise hayata

boyunca devam eden alışkanlıklarına bağlıydı.”

Latife, Türkiye’yi yöneten erkeklerle evliydi ve sabaha kadar sofrada oturmasından hoşlanmıyordu.

Latife’nin içkili sofraları sınırlama gayreti Mustafa Kemal’i öfkeliyordu. Oysa, o günlerde Türkiye’nin kaderi üzerinde etkili olan isimlerden önemli bir kesimi sofrada Latife’nin gayretlerinden medet ummaktaydı. Mareşal Fevzi Çakmak, “Çok zeki ve görgülü olan Latife Hanım’dan çok mühim bir vazife beklenir. Latife Hanım, kumandanın içki sofrasını kurdukları ailenin haremine nakledebilirse memlekete en büyük hizmeti yapmış olacaktır” diye ifade ediyor görüşünü.

Ondan, sağlığına hiç aldırmayan Mustafa Kemal’i daha mazbut hayat koşullarına yönlendirecek mahareti göstermesini bekleyenler az değildi. Latife de elinden geleni yaptı, ama beklenen biraz daha incelikli, daha hünerli bir idareydi. O ise karakteri icabı daha dobra bir yol izliyor, cebinde anahtarlarla dolaşılıyor, Mustafa Kemal de özgürlüğünün kısıtlanmasına dayanamıyordu.

Kavgalara dair yazılıp çizilenleri üst üste koyduğumuzda iki buçuk yıl içinde sonuncusu boşanmayla sonuçlanan üç büyük kavga yaşandığı anlaşılıyor. Bu kavgalarda da söylendiği kadarıyla hep kıskançlık rol oynamıştı.

Süreyya Ağaoglu, “Her şeyden önce Latife Hanım Atatürk’e âşık bir kadındı. Ve her kadın gibi kıskançtı. Sevdiğini kıskanır kadın. Atatürk’ü kıskanıyordu, buna hiç şüphe yok. Herkes diyor ki, düşünmesi lazımdı. Ben aynı fikirde değilim” diyor.

Mustafa Kemal, Latife’ye ihanet etmediği inancındaydı. “Bir keresinde Nuri Conker’e evlendikten sonra Latife’ye sadık kaldığını, onu hiç aldatmadığını söylemişti.”

Demek ki, birlikte oldukları süre içinde Mustafa Kemal, Latife’yi kırmamak için çaba gösteriyordu. *Bozkurt*’un yazarı Armstrong, Mustafa Kemal’in Latife’den boşandıktan sonra kendisini tümüyle içgüdülerine terk ederek pervasızca yaşadığını yazıyor.

Mustafa Kemal Paşa, sık sık kendisinin de belirttiği gibi, evli erkek modeline uymayan bir karaktere sahipti. Evlenmekle bü-

yük bir hata yaptığını düşünmeye başlamıştı. Ankara’da yaşayanlar, yabancı temsilcilikler evliliğin büyük bir bunalıma gebe olduğunu konuşmaktaydılar. Ancak Latife bunu fark edememişti.

Boşanma öyküsü

Çankaya’da Latife ile Mustafa Kemal arasında onları ölüme kadar ayıracak tartışma, sonunda bir geceyarısı sofrası dağıldıktan sonra patladı. Latife belli ki o gece bütün kontrolünü yitirmişti. Ama o gece yaşanan olayın ayrıntılarından kimseye söz etmedi. Çünkü, Mustafa Kemal’e söz vermişti. Boşanmalarına neden olan olay her ne ise Çankaya Köşkü’nün kapıları arkasında kaldı.

Bir akşamüzerydi. Pembe Köşk’ün kapısı çalındı. Uşak açmaya koştu. Mevhibe Hanım seslerden gelenin cumhurbaşkanı olduğunu anladı, derhal misafirini karşılamaya çıktı. Antrede Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya geldi. Gazi’nin yüzü o kadar asıktı ki, ev sahibesi ne söyleyeceğini şaşırды.

“Hoş geldiniz efendim, Hanımefendi nasıllar?” diyebilirdi. Gazi çok gergindi. Ters bir ifadeyle, “İyidir” dedi ve içeri girdi. Mustafa Kemal İsmet Paşa’yla konuşmaya gelmişti. Boşanacaktı. İsmet Paşa haberi karısına verirken sesinin üzüntüden titremesine engel olamadı. Bütün ısrarına karşı Gazi’yi fikrinden caydıramamıştı.

ABD Dışişleri Bakanlığı raporunda da, “Latife’nin İzmir’e bir telgraf çekerek artık Ankara’da yaşayamayacağını bildirdiği, gelip kendisinin alınmasını istediği” bilgisine yer veriliyor.

İzmir’e giderken, Latife bu gidişin bir son yolculuk olduğunu düşünmüyordu. Mustafa Kemal de ilk başta bir süre ayrı yaşamalarında fayda olduğunu düşünmüş olmalı.

Boşanma evrakı arkadan gönderiliyor

Mustafa Kemal Latife’ye ayrı yaşayalım derken aklından kesin olarak boşanmayı geçiriyor muydu, yoksa bu kararı arada ge-

çen günlerde mi verdi bunu tam olarak bilmek mümkün değil.

İzmir'e gönderilecek talakname (boşanma evrakı) daha sonra hazırlanmıştı.

Latife boşanma evraklarını İzmir'e gidişinden iki buçuk hafta sonra teslim aldı.

Boşanma bildirisi 12 ağustosta Anadolu Ajansı tarafından gazetelere gönderildi. Tebliğde iki tarafın ayrılmaya karar verdikleri belirtilse de taraflar hâkime dilekçe vermemişler, dolayısıyla karşılıklı bir beyanda bulunmamışlardı.

Latife'nin kız kardeşi Vecihe İlmen olayı şöyle anlatacaktı:

"Atatürk ayrılma arzusu gösterdi. Ayrıalım dedi. Bir yazı yazdı. Bunu bir adamı ile gönderdi. 'Aramızda karar vermiş bulunuyoruz... Bu izdivaca son verme...' diye. 'İstiyorum' demedi. Yazı aynen böyledir. Alaturka boşanma böyledi. Yani alafranga evlendiler fakat alaturka ayrıldılar."

Boşanma nasıl karşılandı?

Latife ile Mustafa Kemal'in boşanması kimi çevrelerde memnuniyet, kimi çevrelerde de derin bir üzüntü yaratmıştı. "Kocasına zulmediyordu, o da onu boşadı" diyenler de vardı, "Çok kötü oldu" diyenler de. Rauf Orbay, Ağaoğlu ailesi, Fahrettin Altay, Asım Gündüz, İsmet Paşa ve Mevhibe Hanım Mustafa Kemal'in Latife'den ayrılmasına üzülmüşlerdi. Özden Toker, İsmet Paşa'nın günlerce kara gözlük taktığını anlatıyor. "Boşandıklarında babam çok üzülmüş. O kadar ki, üzüntüsünü gizlemek için kara gözlükler takmış" diyor.

Fethi Okyar ile Galibe Okyar Paris'teydiler, öğrendiklerinde çok canları sıkıldı. Galibe'nin Latife'ye gönderdiği mektup Türk Tarih Kurumu'ndaki evrakların içinde.

Fahrettin Altay Paşa, 1925 yılından söz ederken, "Bu yılın en üzücü olayı Atatürk'ün Latife Hanım'dan ayrılmasıdır" diye yazmıştı anlarına.

O günlerde Mustafa Kemal Paşa'yla yolları ayrılan Rauf Or-

bay ise boşanmayı Mustafa Kemal açısından büyük bir kadersizlik olarak tanımlıyor.

Ahmet Ağaoğlu, bu boşanmaya ne kadar üzüldüğünü Mustafa Kemal'e söyleyenlerdendi.

"Paşam, Türkiye'de iki büyük şanssızlık oldu, biri Latife Hanım'dan diğeri eski silah arkadaşlarımızdan ayrılmanız" demişti.

Mustafa Kemal'in yakın çevresinden olup anılarını yazanlardan, Salih Bozok ile Kılıç Ali, boşanmadan memnun kalan iki isimdi.

Salih Bozok, "Latife'nin bir noktaya geldiğinde pişman olabileceği şeylerin hepsini bir anda yapabildiğini, kezzap gibi beynini yakan öfkesini durdurmanın ve yatıştırmanın mümkün olmadığını" söylüyor.

Kılıç Ali anılarında ailede dirlik ve düzenlik kalmadığını, Latife'nin Mustafa Kemal'e eza cefa ettiğini söylüyor.

Fedakârlık etmeliydi...

Latife'nin küçük kız kardeşi Rukiye, ablasının daha çok fedakârlık etmesi gerektiği kanısındaydı. Arkadaşı Leman Karaosmanoğlu'na bir konuşmalarında şöyle demişti:

"Bir gün bana, 'Biliyor musun Leman, benim ablam çok büyük bir hata etti. Ben Atatürk'ün karısı olsaydım, derdim ki, Sev canım... Bütün kâinatı sev... Sev canım her şey senin hakkındır. Hepsi senin hakkındır. Ve hiç mesele çıkarmazdım.'"

Münci Uşakizade de, "Ablam fevkalade bir kadındır. Fakat Gazi'ye karşı herhangi bir erkeğe yapacağı muameleyi yaptı. Tarihte ender yetişen bir 'dâhi' ile evli olduğunun farkında değildi. Bu yüzden Gazi için bir handikapı" diye aktarmıştı görüşünü.

Sabiha Gökçen ise, "Latife Hanım biraz daha sabırlı olsaydı, akıllı olsaydı, akılsız demiyorum yanlış anlaşılmasın, belki ömür boyu bir evlilik olabilirdi" demişti.

Latife de yıllar sonra yakınlarından Şehvar Çağlayan'a evliliğini değerlendirirken, "Bak şimdiki aklım olsaydı başka türlü

idare ederdim. Çevrede o kadar yiyici vardı ki, ben de çok toydum, mücadele edemedim” diyecekti.

Amcası Halit Ziya'nın Latife'yi anlatan satırları onun karakterini sergilemek açısından çok çarpıcı: “Latife'yi pek akıllı, pek uyumlu ve uysal, çeşitli bilgi ve kültürle süslü, aile için övünmeye değer, eşsiz benzersiz bir kız olarak tanımakta hepimiz görüş birliği halindeydik. Onda ilkbahara özgü gelip geçici kasırgalar çeşidinden kaynamalar taşmalar olurdu. Üstelik bir seferinde kendisini aydınlatıp uyarma gereği bile duymuştum.”

Mustafa Kemal'in Latife'den boşanması Türk basınında kısacık bir haberle duyurulurken dünya basını ise Mustafa Kemal'in “ültramodern karısı” ndan boşanmasına geniş yer verdi.

Bu yorumların bir kısmı boşanmanın biçimi ile ilgiliydi; Mustafa Kemal'in karısını hükümet kararnamesiyle boşaması tuhaf karşılanmış ve yeni Türkiye'nin imajına uygun görülmemiştir. Türkiye cumhurbaşkanının karısı politik sıfatlarla anılıyor, “Mustafa Kemal sufrajet karısını bir kararnameyle boşadı” deniliyordu. Dış basın boşanmaya politika karıştığını iddia ediyordu. Bu haberlerde, Latife'nin İzmir'e geri döndüğü günlerde bir gazeteceye yaptığı açıklama da rol oynamış olmalı. Latife, boşanmalarını Joséphine ile Napolyon'un boşanmasına benzetmişti.

Joséphine ve Latife

Boşanmanın ardından Latife için çok acılı bir süreç başladı. Onun öfkesi bir anda patlar, kısa sürede sönerdi. İzmir'e gittiğinde öfkesi geçmiş, geriye sadece üzüntüsü kalmıştı. Böyle bir son-
dan dolayı kendisini de sorumlu görüyor, "çocukluk" ettiğini düşünüyordu.

İzmir'deki Beyaz Köşk ona hep geçmişi hatırlatıyor, hangi odaya gitse anıları canlanıyordu. Latife'nin bakmak bile istemediği İngilizce, Almanca, Fransızca gazeteler, kendisinden söz etmekteydi. Özellikle Amerikan basını Latife'ye övgüler yağıdırıyor, boşanmayı sürekli gündemde tutuyordu. Latife, sersemlemiş bir vaziyette başına gelenleri anlamaya çabalarken kapısı çalındı ve bir Amerikalı gazeteci onu ziyarete geldi. Gazeteciyi kabul etti ve onunla konuştu. *Toronto Daily Star*, *Time* dergisi ve *New York Times*'ta 1925 ağustosunun son haftasında yayımlanan sözlerini birlikte okuyalım.

"Eşim, çevresindekilerin kendisini, kariyeri önündeki engelin eşi olduğuna ikna etmelerine izin verdi ve Napolyon gibi aşkını emellerine feda etti. İşte yeniden bir Napolyon ve Joséphine vakası. Ben kocamı sevdim. Onun kendisi ve ülkesi için tüm arzularını gerçekleştirmesi uğruna elimden gelen her şeyi yaptım. Ama artık birlikteliğimiz onun daha fazla ilerlemesine engel oluşturuyor. Joséphine'in durumunda olduğu gibi yine feda edilmesi gereken, kadın. Ama benim hiçbir şikâyetim yok. Eğer boşanmakla onun mutluluğunu sağlayabileceksem, bundan memnuniyet ve gurur duyarım, ama yaşadıklarımı hatırladığım zamanlarda belki biraz yüreğim burulur.

Allah'ın bir araya getirdiği bu iki kişi ayrıldı, çok yazık oldu. Bizimki, sizin Batı'da anladığımız şekilde tam anlamıyla bir aşk evlili-

ğiydi. Kocamla ben cennet bahçesinde bir kadınla bir erkeğin olabileceği kadar mutluyduk. Ta ki yılan çıkıp gelene kadar...”

O günlerde Latife'ye Amerikalı bir Kongre üyesinden Paris ve New York'ta konferans vermeye davet eden övgü dolu iki mektup geldi. “Zekânız, inceliğiniz, cesaretiniz ve pırılınızla bütün dünyanın ilgisini çektiniz; genç yaşınızda ülkeniz için yaptıklarınızla unutulmaz bir konuma yükseldiniz” diyen ve onu bir konferans turuna davet eden satırlar ona büyük moral vermişti.

Latife, ilk aylarda bir işe girip çalışabileceğini zannediyordu. Bu nedenle aklına gelenleri not olarak Mustafa Kemal'e gönderdi. Sıkıntılarını da aktardı.

Bu notlar, 1925 ekiminde bir aile dostu aracılığıyla Mustafa Kemal'e iletildi. Kendisine, bir okulda öğretmenlik, yahut bir sefaret kâtipliği, bir memuriyet verilmesini rica ediyordu. Latife bu isteğine olumlu yanıt alamadı. Bunca eğitim gören, pek çok şey yapmak isteyen bu genç kadına bundan sonra bütün kapılar kapanacaktı.

1926 haziran: İzmir suikastı girişimi

14 haziran 1926 günü Mustafa Kemal Paşa İzmir'e hareket etmeye hazırlanırken, İzmir Valisi Kâzım Dirik'ten gelen telgraf bütün Türkiye'nin keyfini kaçırdı. İzmir'de Mustafa Kemal'e karşı bir suikast girişimi ortaya çıkarılmıştı. Paşa'dan yolculuğunu ertelemesi isteniyordu.

Herkes öfkeliydi. Suikastçıların İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmasına karar verildi. İstiklal Mahkemesi, olayın arkasında bulunduğu öne sürülen sanıkları tutuklamaya başladı. Hedeftekiler Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekilleri ile Cumhuriyet öncesi yılların iktidar partisi İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimleriydi. İzmir'de ve Ankara'da, milletvekili, eski bakan, vali ve bürokratlardan oluşan sanıklar, hukukçu olmayan bir heyet tarafından yargılandı, içlerinden bir bölümü avukat tutmalarına izin verilmeden idama gönderildi.

Latife İstanbul'da

Latife'nin ikinci hayatıyla ilgili bildiğimiz şeydu. İnzivada yaşayan, terk edilmiş, mahvolmuş kadın! Yeğeni Muammer Er-boy'la yaptığım uzun konuşmalar sonunda karşına başka bir Latife Hanım çıktı. Acısını hazmetmeye çalışan, günlerini sevdikle-riyle geçirmiş, pek çoğumuzdan daha iyi bir hayat sürmüş bir kadın. Türkiye ve dünya sorunlarını sürekli izleyen, kütüphanesi-ne çekilip durmadan okuyan, yazan, dış dünyaya karşı Mustafa Kemal'i silse de hep içinde yaşatan bir Latife Hanım. Uşakizade ailesi, Ayaspaşa'daki Boğaz manzaralı dört katlı ahşap konağı satın alınca, Latife de dördüncü kata yerleşti. Bir süre sonra da rahatsızlandı. Fatma Sadık adı altında aldığı pasaportla Çekos-lavakya'ya gitti ve uzun süre Tatra'da bir sanatoryumda tedavi oldu.

Ayrılık Mustafa Kemal'i de üzümüştü

Latife boşanmayı izleyen günlerde "felaketzede bir kadın" ol-duğuna inanıyordu. Mustafa Kemal ise boşanmayı isteyen taraf-tı. Bekardı, tamamen özgürdü. Zaman zaman eline ayağına dola-nan evlilik bağından kurtulmuştu. Planladığı reformlar, sahip ol-duğu iktidar, bir dediğini iki etmeyen silah arkadaşları ve sayı-sız hayranı olsa da o artık yalnız bir erkekti.

1922 eylülünde İzmir'e giren ilk Türk komutan olarak bilinen Fahrettin Altay Paşa o günlerden söz ederken "Bu ayrılışın onu çok üzdüğü fakat kimseye hissettirmemeye çalıştığı hissediliyor-du. Odasında 'Bağrı Yanık Bülbüle Döndüm' türküsünü çaldıra-rak ağladığı duyulmuştu" diyor.

Fahrettin Paşa samimi bir üslup içinde karısını boşayan kocanın üzüntüsü aktarırken Mustafa Kemal'in bir sinir buhranı ge-çirmesinden korktuklarını yazıyor.

Latife gittikten sonra, "Daire Müdiresi" diye adlandırılan 55 yaşındaki Madam Baver ile Mustafa Kemal'in manevî evlat ola-

rak benimsediği dört kız çocuğu Çankaya'da yaşamaya başlamışlardı. Madam Baver İsviçre'den getirtilen uzunca boylu, ağır başlı, kibar bir kadındı. "Atatürk'ün kızlarına Avrupa terbiyesi verecekmiş" diyor Altay. Latife'nin evden ayrılmasıyla ortaya çıkan boşluk, dört kız çocuğu, Afet Hanım ve Madam Baver'le doldurulmuştu... Kızlardan biri Bursa'dan gelen Sabiha'ydı (Gökçen).

Çankaya'da Latife'nin aleyhine konuşuluyor muydu?

Ahmet Ağaoğlu'nun torunu ve Tezer Taşkiran'ın kızı Suna Güler Mustafa Kemal'in Latife'nin aleyhine konuşulmasına izin vermediğini anlatıyor:

"Boşanacağı zaman yakın çevresinden birisi Latife Hanım'ın aleyhinde konuşurken o karı diye söz etmiş.

Mustafa Kemal bunun üzerine hiddetle, 'O bir hanımefendidir, her zaman da bir hanımefendi olarak kalacaktır' demiş, dedemin hazır olduğu bir mecliste..."

Mustafa Kemal, 1927 yılında İstanbul'a ilk gelişinde Dolmabahçe Sarayı'nda bir balo veriliyordu. Kemal Paşa, Vecihe ve Hayri İlmen çiftinden ısrarla davete katılmalarını istedi. Vecihe loğusa yatağından yeni kalkmıştı, özür diledi, gidemeyeceğini bildirdi. İsrar devam edince gitmeye karar verdiler. Boşanmanın ardından bu ilk görüşmeleri idi.

O gece balo salonuna girerken karşılaştı Vecihe Mustafa Kemal'le. Yanında, her zamanki gibi Kılıç Ali vardı. Vecihe'ye elini uzattı; Vecihe ise Kılıç Ali'ye elini vermedi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, "Ablasının kız kardeşi... Yanımda gördünüz iade-i itibar ediyorsunuz, ama o size hak ettiğiniz muameleyi yapıyor" demişti.

Ardından konuşmaya başladılar. Mustafa Kemal "Vecihe, şu halime bak" deyince o da ona, "Ne var Paşam?" dedi.

"Şu halime bak, bana bakan kimse yok..."

O sırada Latife Ayaspaşa'da oturuyordu. Mustafa Kemal, Ayaspaşa'daki evi kastederek "Orada, değil mi?" diye sordu.

“Orada Paşam” diye yanıtladı Vecihe Hanım.

“Çok yazık değil mi Vecih?” diye devam etti konuşmasına... Vecihe (İlmen) “Paşam” dedi, “bunu siz arzu ettiniz. Kimsenin kabahati yok.” Bunun üzerine Mustafa Kemal, “Benim kabahatim” anlamında kullanılan ağır bir sözcükle kendisini suçladı.

esklkltaplarım.com

Yalnız yıllar

Latife, Türkiye'den çıkışlarında belli bir gizliliğe dikkat ediyor, dostluk kurduğu insanlara da kendisini pasaportunda yazdığı gibi Fatma Sadık olarak tanıttıyordu. Bu gizlilik, gözlerden uzak kalmak isteyen Latife'ye rahat hareket etme olanağı veriyor, Türkiye cumhurbaşkanının eski karısı olarak tanınmaktan kurtuluyordu.

Emil Ludwig'le dostluk

Henüz çok gençti, çok da etkileyici bir kadındı. Ancak, kırık kalbi onunla ilgilenen erkeklere kapalıydı. Tatra'da, sanatoryumda kaldığı günlerde ona yakın ilgi gösteren ilginç bir erkek çıktı karşısına. Yakışıklı ve kültürlüydü. Yaşı da Mustafa Kemal'inki kadardı. Bu erkek Latife'nin kaldığı sanatoryumda tedavi olan dönemin ünlü yazarı Emil Ludwig'di (1881-1948). Kitap alışverişiyle başlayan yakınlıkları, ortak noktaları olan derin bir arkadaşlığa dönüştü.

Ludwig, Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'da gazetecilik yapmıştı, bu yüzden Türkiye'yi yakından tanıyordu. 1925 yılında yayımlanan Napolyon biyografisi o günlerde üzerinde çok konuşulan bir kitaptı. Emil Ludwig'in Latife'ye gösterdiği yakınlık, arkadaşlık sınırlarını aşmaya başlayınca Latife allak bullak oldu. Karşısına beyin olarak tam da anlaşabileceği bir erkek çıkmıştı yeniden. Ancak Latife, kendisini çok yorgun hissediyordu, bir başka ilişkiye mecali yoktu. Fatma Sadık kimliğiyle çıktığı sanatoryum yolculuğu onu beklemediği bir anda gafil avlamıştı. Emil Ludwig'e gerçek kimliğini açıklamaya karar verdi. Mustafa Kemal Paşa'nın eski eşi olduğunu, yaşamını bir başka erkekle paylaşmasının

mümkün olmadığını anlattı. O gecenin duygusal ortamında Latife, yaşamına dair pek çok ayrıntıyı Ludwig'le paylaştı.

Emil Ludwig aslında evliydi. Anılarında övgüyle söz ettiği eşi Elga'yla o sıralar yolları ayrılmış olabilir miydi? Zira, Emil Ludwig, Latife'yle ömür boyu sürecek bir ilişkinin arayışları içine girmişti.

Bir erkeğin kendisine ilgi göstermesi Latife'ye geçmişi hatırlatmıştı. Onarmaya çabaladığı yaraları hâlâ acıyordu. Mustafa Kemal'e aşkının bitmediğini anlamıştı.

Avrupa'dan dönüş...

1930 ağustosunda Latife Avrupa'dan dönmüştü. Türkiye'de hâlâ demokrasi konusunda pek bir adım atılamamıştı. İzmir Suikasti'nin ardından kurulan idam sehpaları kaldırılmış olmasına karşın, mahkemenin yarattığı korku sürüyordu. Meclisten ve basından muhalif ses yükselmüyordu. Zaten yoksul olan ülke, dünya ekonomik bunalımından da payını almıştı. Latife, boşandıktan sonra ilk dört yılını parçalanmış ruhunu, iflas eden bedenini tedavi ederek geçirdi. Artık acısıyla eğitilmiş, hayatını yeniden düzene koymaya istekli bir kadın vardı baba evinde.

Paris'in Türkiye Büyükelçisi Fethi Okyar, 1930 temmuzunda eşi Galibe ve çocuklarıyla iki aylık iznini geçirmek için Türkiye'ye gelmişti. Latife'nin babası Muammer Bey'in de yakın dostu, dönemin hukuk bilgini, Necmeddin Molla'nın Büyükdere'deki yahşısında kalıyorlardı. Fethi Okyar, Yalova'ya Mustafa Kemal'i görmeye gitti. Eski arkadaşına Fransız hükümetinin Türkiye'ye dair görüşlerini aktarmıştı. Mustafa Kemal de ona Türkiye'deki durumu şöyle özetlemişti:

“Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir *dictature* manzarasıdır... Ben ise memlekete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak, ve tarihe o suretle geçmek istemiyorum.”

Ardından, “Ben bunun çaresini buldum” diye devam etmişti: “Memlekette muhalif bir fırka teşkil etmek lazımdır. Böyle bir

fırka vücuda gelirse, mecliste münakaşa serbest olur. Mesela siz böyle bir fırkanın başına geçerseniz bildiklerinizi serbestçe mecliste söylersiniz.”

Cumhuriyet'in ikinci muhalif fırkası Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) adıyla Fethi Okyar'ın başkanlığında 12 ağustos 1930'da kuruldu. (Bu parti daha sonra genellikle Serbest Fırka olarak anıldı). İsmet Paşa'yla yapılan pazarlık sonucu yeni parti-nin 70 milletvekiliyle yola çıkması kararlaştırıldı.

Mustafa Kemal'in, yeni fırkanın Cumhuriyet Halk Fırkası'na göre daha liberal ve bu manada daha sol bir konumda olmasını istediği söyleniyor.

Latife'nin Avrupa'dan dönüşü tam da gazetelerde SCF'ye ilişkin haberlerin çıktığı günlere rastlamıştı. Yeni parti, Latife'yi de heyecanlandırmıştı, böyle bir oluşumu gerekli görüyor, ama geleceğinden emin olamıyordu.

Siyaset, onu terk etmeyen bir alışkanlık haline gelmişti. Siyasî olayları günlük gazetelerden ve dostlarından takip etmekten zevk alıyordu.

Serbest Fırka ve kadınlar

Latife'nin Çankaya'dayken destek verdiği kadın hareketi suskundu. Türk Kadınlar Birliği'nin lideri Nezihe Muhiddin tasfiye edilmişti. Serbest Fırka, Halk Fırkası'ndan bir adım öne geçerek kadınlara da siyasî hak tanınmasını programına almış, kadın meselesi programa bizzat Mustafa Kemal tarafından eklenmişti.

Latife o günlerde Mustafa Kemal'in kuruluşuna önyak olduğu Serbest Fırka'nın oluşumunu adım adım izliyordu.

Fethi Okyar ve eşi Galibe onun en yakın dostlarıydı.

Fethi Bey, Latife'nin Serbest Fırka'ya ilişkin düşüncelerini merak ediyordu.

“Ne dersiniz, son hadiseyi nasıl telakki edersiniz?”

Latife, Fethi Bey'in sorusundan memnun kalmıştı.

“Çok mütehassis oldum, bu milletin ümidi sizdedir. Herkesin

canı yanmış, biraz nefes almak istiyor” dedi.

Fethi Okyar, propaganda gezilerine Latife'nin memleketi İzmir'den başladı Ancak büyük bir engellemeyle karşılaştı. Çıkan olaylarda bir çocuk yaşamını yitirdi.

7 eylül günü Fethi Bey'i dinlemeye 50 000 kişi geldi.

Latife, Fethi Bey'in İzmir gezisiyle ilgili haberleri veren gazeteleri saklamış üzerine de şu notu düşmüştü.

“Bravo hemşerilerime!”

İzmir olaylarının ardından Serbest Fırka'nın aleyhinde başlatılan yayınlar hem yeni partiyi hem de İzmirilileri topa tutmaktaydı. İzmirililerin kınanmasına çok canı sıkılan Latife, İzmirilileri eleştirenlerle tartışıyordu:

“Bu taşkınlıklar elbette olmamalıdır. Fakat sebebiyet verilmiştir. İzmirilileri bundan dolayı tahkir etmeye kimsenin hakkı yok. Halk açtır, çıplaktır, halkın dışından tırnağından artırdığı parayla o, bu zengin olmaktadır. Canı yanmış bu adamlara yardım etmek lazım.”

Tekparti dönemine son vermek isteyen Mustafa Kemal, İzmir olaylarından sonra, Halk Fırkası'nın geleceğinden kuşkuya düşmüş, Serbest Fırka'nın büyümesi karşısında safını belirlemeye karar vermişti. Kararını, “Ben artık biraz tarafgirlik yapacağım. Yoksa Halk Fırkası yıkılacak, gene tek fırkayla kalacağız, ki doğru değildir” diyerek açıkladı.

Fethi Okyar'ın İzmir gezisini izleyen günlerde, Fethi Okyar ile Galibe Okyar'ın kaldığı Büyükdere'deki eve gelenlerden biri de yeni fırkanın kurucularından Makbule Hanım'dı. Latife'nin Galibe'ye gittiği bir gün eski gelin görünce karşılaştılar. Latife ile Mustafa Kemal'in ayrılığından duyduğu üzüntüyü ifade eden Makbule Hanım, Latife'yi Ayaspaşa'daki evinde de ziyaret etmişti.

“İlebet böyle sakın yaşayamazsın”

Latife hareketli günlerine geri dönmüştü; Mustafa Kemal Dolmabahçe'de kalıyor, onu görmeye gelenler Dolmabahçe'den ayrıl-

dıktan sonra Latife'yi de ziyaret ediyorlardı. Bu ilginç trafik içinde Mustafa Kemal Paşa'nın haberlerini Latife'ye ulaştırırlar, büyük olasılıkla Latife'nin haberlerini de Paşa'ya iletiyorlardı.

Büyükdere'deki evde, Latife ile Galibe geçmişe ve geleceğe dair konuşuyorlardı. Kemal Paşa'dan da söz ettiler.

Galibe, Latife'nin, Mustafa Kemal Paşa'yla yeniden birleşebileceğini düşünüyordu.

“Benim çok umudum var, olsun istiyorum” dedi.

Latife, “Buna imkân yok, ben kararımı verdim. Dört sene ağıladıkdan sonra dünyanın güzelliklerini başka türlü görmeye başladım. Evlenmek elzemse, ki bu kanaatte değilim, yeni bir hayatı tercih ederim. Aile hayatının samimiyetini tadamayacak oluktan sonra, ne hacet!”

Galibe, Büyükdere'de Latife'ye Makbule Hanım'la karşılaştığı günden söz etti:

“Makbule Hanımefendi, arkandan çok ağladı. Seni methetti. Ben orada olsaydım, böyle olmazdı” diyor.

Latife, suskunluğunu bozarak şöyle dedi:

“Bu tesadüfler tabiidir. Cemiyet hayatında işgal ettiğim mevkie veda etmedim. Böyle bir mecburiyet hissetseydim, memlekete veda ederdim.”

Galibe, “Sen ilelebet böyle sakın yaşayamazsın, buna imkân yok. Herhalde memlekete hizmet edeceksin... Bu zamana kadar çok doğru hareket ettin. Hiç kimsenin tenkidine mahal vermedin” diye cevap verdi.

Latife, “Vazifemi yapıyorum. Daima ona karşı hürmetkâr kalacağım. Artık çalışmak istiyorum. Fakat henüz nasıl ortaya atılacağıma karar veremedim” dedi.

Galibe, arkadaşını, Serbest Fırka çatısı altında çalışmaya davet etmekteydi. Latife ise açıktan siyasî faaliyete girişmesinin sonuçlarını düşünüyordu. Serbest Fırka deneyiminin kısa ömürlü olacağını görebiliyordu. Bunu söyleyip Galibe'nin moralini bozmak istemedi.

Galibe, “Sensiz Ankara'da nasıl yaşarım, bilemiyorum” dedi

Latife'ye. O sırada yanlarına birileri gelince sustular.

Seçimler 1930 yılı ekim ayının başında yapıldı. Kadınlar ilk kez adaydı.

Seçimlerin ardından Serbest Fırka, irtica suçlamalarıyla yüz yüze kaldı.

Fethi Bey 17 kasım 1930 günü Serbest Fırka'yı feshetti.

Türkiye yeniden tekpartili günlerine geri döndü. Muhalefete geçenler ezilmişlerdi.

Bu sürecin sonunda, "nasıl ortaya atılacağına bir türlü karar veremeyen" Latife de geri planda durmasının daha uygun olduğunu fark etmişti.

Müncü'nin ölümü

1932 yılı sonlarında Latife yeni bir felaketle yüz yüze geldi. Çok sevdiği kardeşi Müncü bir sevda hikâyesi yüzünden yaşamını yitirdi. Bu ölümün intihar mı kaza mı olduğu anlaşılamadı.

Müncü İstanbul'da Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra, Türkiye'nin tanıtımını üstlenen Reşif Saffet Bey'in başkanlığındaki Turing'de çalışmaktaydı. Ablasına sık sık mektup yazar, onunla sıcak ilişkisini sürdürürdü. Latife tam yaralarını tedavi ettiğini düşünürken, çok sevdiği kardeşi Müncü'nin ölümü bütün acılarını yeniden depreştirdi.

Atatürk'ten Latife'ye özel soyadı

1934 yılında Soyadı Kanunu çıkınca, Halit Ziya, Uşaklıgil soyadını alıyorum diye Muammer Bey'e haber yolladı. Bazı Lakap ve Unvanların Kaldırılmasına Dair Kanun nedeniyle, zadeyle biten isimler soyadı olarak verilmiyordu. Bu yüzden aile, Uşakizade soyadıyla anılamayacaktı. Ne var ki, Muammer Bey "gil"li soyadı istemiyordu. Uşaklıgil soyadını Halit Ziya'yla paylaşmayı uygun görmemişti, o da Uşaklı soyadını istedi. Kanun gereği La-

tife'nin de babasının aldığı soyadını alması gerekiyordu. Ancak işler bir yerde takılmıştı. Nüfus cüzdanları, üst makamlar derken Çankaya'ya kadar çıktı. Muammer Bey ve aile sonunda Uşşaklı soyadını aldılar. Ancak Latife Hanım'a başka bir soyadı uygun görüldü.

Anlatıldığına göre Atatürk, getirin bakayım kâğıtları demiş, ardından Muammer Bey'in soyadını onaylamıştı. Ancak sıra, Latife Hanım'inkine gelince Uşşaklı'yı çizip Uşşaki yapmıştı. Ardından, yanındakilere bakıp, "Ne demektir bilir misiniz?" diye sormuştu. Sonra da "Âşıklardandır" manasına gelir diye eklemişti.

Muammer Erboy soyadına ilişkin bu anıyı aktarırken kafalardaki soyadı karmaşasına açıklık getiriyor. "Lügat anlamına bakın, âşıklardır. Yıl 1934" diyor.

Soyadı Kanunu sırasında, tanıdıklarına en çok yakışan soyadını bizzat seçmekten hoşlandığını bildiğimiz Atatürk, Latife'ye, pek özel bir soyadı aramış ve aile isimlerinden yola çıkarak türettiği bir kelime oyunu ile "âşıklar" soyadını armağan etmişti.

Mustafa Kemal'den Latife'ye güller

Muammer Erboy, "Atatürk İstanbul'a her gelişinde, lütfen buyursun diye haber yolluyormuş. Araba yollar, yaver yollarmış Latife Teyzeme. Güller gönderirmiş. Anneannem ile dedem bütün davetlere gitmişler. Dedem Atatürk'le hep poker oynarmış" diyor.

Kız kardeşler Mustafa Kemal'i o kadar severlerdi ki yazı yazarken küçük "k" harfini hiç kullanmadılar ısrarla. Birbirlerine sık sık Mustafa Kemal'in seslendiği gibi seslenir Vecih ve Latif derlerdi.

Ancak, Latife Mustafa Kemal'le birlikte resimlerini koymamıştı evine. İkisinin de tek fotoğrafları dururdu. Mustafa Kemal'i dışarıya karşı silmişti hayatından.

Boşandıktan sonra hiç karşılaşmışlar mıydı? Latife'nin kız kardeşi Vecihe İlmen, bir gün Göksu'da karşılaştıklarını söylüyor:

“Latife Hanım Göksu’da sandalla dolaşıyormuş. Atatürk’ün de bir motoru vardı. Adını hatırlayamıyorum. Birbirlerini görünce, Atatürk kalkmış selam vermiş. Çok ağladı Latife sonradan, tek karşılaşmaları budur. Fakat gördüğü günden ölünceye kadar sevdiği insandı...”

Mustafa Kemal ile Latife boşandıktan sonra hiç konuşmuşlar mıydı? Birbirlerinden dolaylı haberler aldıklarını biliyoruz.

Tek taş pırlantasını hiç çıkartmazdı

Latife Hanım nasıl yaşıyordu, giyimine kuşamına özen gösterir miydi?

Latife, gezmesinden, keyfinden lüksünden, vazgeçmemişti. Çok şık ve özenli geziyordu. Favori rengi siyahtı. Babasının armağanı tek taş pırlanta yüzüğünü parmağından hiç çıkarmıyordu.

Latife piyanosunu neden terk etmişti? Piyano, onun yaralarını acıtıyordu belki de. Bu yüzden uzak durmayı tercih ediyordu.

“Piyanonun onda derin bir izi olmalı” yorumuma katılıyor Muammer Bey, “Tabii kesinlikle ve derin bir iz olmalı. Neden devam etmediğini bilemiyorum, aslında onun ruh yarasına en iyi ilaç olurdu ama, yazılarını yazmayı tercih etti galiba.”

1938: Acı yılı

1938 yılı geldiğinde Atatürk’ün hastalığı kulaktan kulağa yayılmaya başladı. Kendisi de ölümün yakın olduğunu görüyordu. 5 eylül günü Atatürk Dolmabahçe Sarayı’nda vasiyetini yazdırdı. Latife’nin sevdiği erkek ağır hastaydı, ama onun bundan haberi yoktu. Aylardır tedavi gördüğü İsviçre’deydi. 10 kasım günü, Latife, İsviçre’nin Bern kentinde bir hastanede yatıyordu. 11 kasım günü kendisine getirilen gazeteler sevdiği erkeğin öldüğünü yazıyordu. Latife “beyninden vuruldu”.

Anlaşılan bu acı haberi yakınları ona söylemeye cesaret edememişti.

O gün Latife, İsmet Paşa'ya yazdığı mektupta acısını satırlara döktü:

Reisicumhur General İsmet İnönü, Ankara

Çok Aziz ve Muhterem Şefim,

Bu sabah, aylardan beri yattığım hastane odasında, mutak üzere gelen gazeteleri görünce beynimden vurulmuşa döndüm.

On üç senedir çektiğim azabı bütün vicdanıyla tartmış, beni her suretle korumuş olan zatı devletinizin, bu büyük felaketle ne kadar sarsıldığımı tahmin buyuracağına eminim.

Şu anda, beni millet ve memleket adına müteselli eden, onun taşıdığı ağır mesuliyetin sizin omuzlarınıza yüklenmiş olmasıdır.

Size ne derin bir samimiyetle hitap ettiğimi bilirsiniz. Bütün merbutiyetimle daima muvaffakiyet, sıhhat ve uzun ömür dilerken, bu kanatları kırık ve hasta kızınızı şefkat ve himayenizden mahrum etmemenizi rica eder, mübarek ellerinizden öperim.

Latife...

Adres: F. Sadık, Lindenhospital, Bern, Suisse

Latife evliliği sırasında Mustafa Kemal'in sağlığı için evdeki barış ortamını bozmuş, içkisini, sigarasını, sofrasını sınırlamak, onun ömrünü uzatabilmek için çok çaba harcamıştı. Son günlerinde yanında olamadığı, ona bakamadığı için yası ölüm kadar ağırdı.

Atatürk'e veda...

Atatürk'ün ardından Latife Hanım'a kimler başsağlığı dilemek nezaketinde bulundu bilmiyoruz. Mustafa Kemal'in ölümüne bütün Türkiye ağlıyordu, ama Latife için bu bambaşka bir acıydı. Ona veda bile edememişti.

Atatürk'ü Anıtkabir'e 1953 kasımında taşıdılar. Latife, Ayaspaşa'daki eve ziyaretine gelen Jale Tulga'nın Ankara'ya gideceği-

ni öğrendi. Ondan bir ricada bulundu. Nezihe Araz *Mustafa Kemal'le 1000 Gün* adlı kitabında, Latife'nin Mustafa Kemal'e yıllar sonra nasıl veda ettiğini anlatıyor:

Kim bilir ne kadar değişti koca Ankara? O şehri öyle merak ediyorum ki. Demek bana bir istediğin var mı diyorsun. Pekâlâ işte sana bir sır; daha doğrusu bir emanet... Yıllardan beri gerçekleştirmek istediğim bir şey vardı; cesaret edip kimseye söylemediğim. Ankara'da bir çiçekçiden, bir tek kırmızı gül al lütfen. Ama bir tek. Onu Anıtkabir'e götür ve Mustafa Kemal'in mübarek kabrinde yere bırak. Ayak ucuna. Kimden geldiğini o anlar, ama sen yine de, "Bunu Latife gönderdi" diye söyle! Bu iyiliği bana yapabilir misin?

Jale Tulga gerçekten de kıpkırmızı tek bir gülle sabah erkenden Anıtkabir'deydi. Merdivenleri çıktığında resmî kalabalıktan ürktü, kocaman çelenkleri görünce kenara çekildi, işlerini bitirmelerini bekledi.

İçeri girmeden bir subaya sormuştu, "İçerde kim var?" diye, "Devlet başkanımız" yanıtını almıştı. Demek ki, Anıtkabir ziyareti yapılan resmî günlerden biriydi. Genç kadın bir an geri dönmeyi düşündü. Sonra Latife Hanım'ın sesi kulaklarında yankılandı ve yoluna devam etti. Protokol kalabalığına takılıp içeriye kadar girmeyi başardı. "Bunu size Latife Hanım gönderdi" diye mırıldanarak gülü kabrin ayak ucuna bıraktı. Herkesle beraber dışarı çıktı.

Muammer Bey 1951'de kalp krizinden öldü, Adeviye Hanım ise 1956'da. Muammer Bey, Latife'den şefkatini ve maddî desteğini hiç esirgemedi.

"Evleneceğim" dediği gün, Latife'ye şöyle demişti: "Şayet boşanıp benim evime dönersen bana bu meseleden söz etmeyeceksin..." Latife babasına evlenirken verdiği sözü tam 26 yıl tuttu ve onun yanında evliliğinden, boşanmasından hiç konuşmadı.

Daima gururluydu, başı dikti...

Kadınları görünür kılan bir kadın sembolü olan Latife, geri kalan yıllarında görünmez kadın olarak yaşadı. Türkiye’de yapabileceği onca şey varken ona biçilen rol sessiz ve işlevsiz bir hayattı. Sahneden çekilmişti, ama kulisleri izliyordu. Kendi ifadesine göre, “Cemiyet hayatında işgal ettiği mevkie veda etmemiş”ti. Yakın çevresinin anlatımına göre “Böyle bir mecburiyet hissetseydim, memlekete veda ederdim” diyordu. Latife çok bedbahttı, ama yıkılmış bir kadın değildi. Hep gururlu ve sözünü geçiren karizmatik kişiliğini korudu.

Latife evlendiğine pişman mıydı? Yeğeni Meral Bebe’nin anlatımına göre pişman değildi. “ ‘Bir daha dünyaya gelsem, yine aynı şeyi yapardım’ derdi.” Latife Hanım’ın ikinci kez evlenmeye ilişkin görüşü netti. ABD Başkanı Kennedy’nin ölümünden sonra eşi Jacqueline, Yunanlı işadamı Onassis’le evlenince, “Çok mu ihtiyacı varmış hem paraya hem adama. Attan inip eşeğe binilir miymiş?” diye konuşmuştu.

Konaktan apartmana

Latife annesinin ve babasının ölümünün ardından Ayaspaşa’da uzun bir süre tek başına yaşadı, sonunda kendisine çok büyük gelen, ısıtmakta zorlandığı evden ayrıldı. 1960’lı yılların sonunda Harbiye’ye Safir Apartmanı’nın en üst katına taşındı. Yeni evine piyanosunu götürmemişti. Sıgınsın diye de kütüphanesini ortasından kestirdi.

Muammer Erboy, “Harbiye’deki evde üzeri Çin ipeği kaplı mini mini bir pufun üzerine neredeyse yarım popo oturup aşağıyı seyrediyordu. Nasıl diye sordu. Bakın bakın tam karşıya bakın diye ısrar etti. Tam karşıda Harbiye Orduevi vardı. Sonra gösterdi. Atatürk’ün bir heykeli. ‘En sadık kalınarak yapılmış olan, ona en çok benzeyen’ dedi. Sonra ekledi. ‘Yoksa böyle bir apartmana gider miydim?’”

“Aşk hiç bitmedi” diyor Muammer Erboy.

Latife Hanım'ın boşandıktan sonra Rusça öğrenmiş, Rus klasiklerini okuyordu.

Latife çocuklara çok düşkündü. İzmir'deki Beyaz Köşk boş duruyordu. 1950 yılıydı. İzmir Türk Koleji'nin kurucusu Bahaattin Tatiş Bey geldi ziyaretine. Beyaz Köşk'ü okul yapmak istiyordu. Okul kurmak istediğini anlayınca, “Benim payımı kiralamaya hazırım. Bu sayede küçük Mustafa Kemaller yetişir” demişti ona. Sonunda İzmir'deki ev okul oldu.

Yakınlarının çocuklarıyla ilişkisi çok sıcaktı. Kuzenlerine, yeğenlerine incelikle seçilmiş doğum günü hediyeleri veriyor, kendisi de doğum günlerine katılıyordu.

O yıllarda çocuk olanlar, Latife'nin, kendilerine hiç “durun, yapmayın” demediğini, değerli eşyalar için “Aman kırılacak” diyenlere, “Ne var, çocuktan kıymetli mi, kalbini kırmaya değmez ki” diye itiraz ettiğini hatırlıyorlar.

Latife Hanım'la ilişkisini sürdürenlerin sayısı az değildi. En sık görüştüğü ailelerden biri de İnönü ailesiydi. Mevhibe Hanım'ın yeri ayrıydı. Muammer Erboy, “Mevhibe Hanım, Latife Teyzemi hep arardı” diyor.

İnönü cumhurbaşkanı olarak Dolmabahçe Sarayı'nda kaldığı günlerde Latife sık sık öğle yemeğine davet edilirdi. Davetli olduğu günlerde, Latife Hanım geliyor diye sarayın hareketlendiği, Latife'nin sarayda gece yatisına kaldığı da anlatılıyor.

Latife Hanım'ı tanımayanlar, İsmet Paşa'yı alnından öpen bir kadın gördüklerinde “Kim bu” diye merakla sorarlardı. İsmet Paşa'yı alnından öpen Latife Hanım'dan başkası değildi.

27 Mayıs

Latife Hanım Türkiye'deki siyasi olaylarla hep yakından ilgilendi. 27 Mayıs'ın ardından “Menderes çok yanlış yaptı, çok gericilik yaptı” dese de darbeyi sevinçle karşılayanlar arasında değil-

di. Yassıada Duruşmaları'ndan idam kararları çıkınca İsmet Paşa'ya telefon ettiği anlatılıyor:

“Paşam” demişti, “Siz Kızılay Meydanı'na çıkarsanız, size hayır diyemezler, o zaman siz çıkın Kızılay Meydanı'na; arkanızda bir sürü kişiyle, size bir şey yapamazlar; size karşı gelemeler. Demokrasiyi siz getirdiniz bu memlekete, bu darbe size karşı yapılmış sayılır.”

Karalama kampanyası ve ölüm

Zirvedeki günleri sona erince, Latife saldırıya açık bir kadına dönüştü. Onu star konumundan mutlaka indirmek gerekiyordu. Mustafa Kemal'in yakın çevresinde Latife'yi sevmeyenler, onu karalamak için seferber olmuşlardı.

Kocasından tarafından baba evine gönderilen kadın toplumun gözünde kusurludur. Karısını gönderen erkek, Mustafa Kemal Paşa olduğu için, Latife kusurlu bulunmakla kalmadı, "kötü kişi" olmaya mahkûm edildi.

Önce, Latife, Mustafa Kemal'e düşman bir kadın olarak yeniden yaratıldı. Sonra da bu sahte imaja durmadan saldırıldı. Muhalliflere uygulanan yıpratma taktikleri aynen Latife'ye de uygulanıyordu.

Latife bir eski lider eşi olarak potansiyel bir tehditti. Eski eş lidere zarar verebilirdi, toplum tarafından dışlanması sağlanmalıydı. Sağlandı da, genel hava kısa süre içinde Latife açısından boğucu bir hal almıştı.

Karalama kampanyasının bir nedeni de Latife'nin Çankaya'da yaşarken tanık olduğu olaylardı. Herkesin içini dışını biliyordu. Mustafa Kemal önemli evrakını Latife'ye saklatıyordu. Türk siyasetinin önemli isimleri birkaç eksiğiyle o günlerin simalarıydı. Latife'nin Atatürk'e atıfta bulunarak söyleyeceği birkaç söz siyaseti bulandırabilirdi. Latife'nin karalanması, hem onun geride durmasını sağlayacak hem de ona kulak kabartanlara verebileceği bilgileri değersiz kılacaktı.

Latife'nin etrafında onu tecrit eden özel bir çember oluşturuldu. Onun aleyhinde konuşmak artık bir modaydı.

Latife'den duyulan tedirginlik Mustafa Kemal'in ölümünün ardından giderek arttı. Ya bir gün siyasete atılmak isterse korkusu

pek çok şeyi etkilemiş olabilir. Siyaset içinde yoğrulmuş, kadının statüsünün değişmesi sırasında aracı rolü oynamış bir Latife Hanım iki partili siyasî yaşamın yeni isimlerinden biri olabilir ve oy da alabilirdi. Belki de böyle bir ihtimalin önünü kesmek istemişlerdi.

Zaman içinde anıların seyri değişti; sözlü karalamalar artık yazıya dökülmekteydi.

Latife'yi yerden yere vuran ilk isim Kılıç Ali'ydi. 1951-1952 yılında *Milliyet* gazetesinde yayımlanan anılarında Kılıç Ali, (öl. 1971) Latife'yi, yemek salonunun üst katındaki odada avizeyi âdeta yere serecek gibi ter ter tepinerek davetlileri rahatsız edecek kadar hırçınlık eden bir kadın olarak tarif ediyordu.

Tarih yazarı ve gazeteci İsmet Bozdağ, duyduklarını, dinlediklerini not alıyordu. Bozdağ da Mustafa Kemal'e her fırsatta hakaret eden, onu çileden çıkararak, arkadaşlarıyla arasına mesafe koymaya çalışan, gece sofrası uzadıkça üst kattan topuk vuran bir Latife Hanım portresi çizdi. "Topuk senfonileri" dinleten ve "çığlıklar" atan bir Latife Hanım imajı çok ilgi gördü.

Onu anlayan olmamış mıydı? Elbette Latife'yi anlayanlar da olmuştu. Asım Gündüz, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Süreyya Ağaoglu gibi isimlerin yücelterek andığı Latife Hanım'ın hakkındaki olumlu sözler kaybolup gitmişti. Aile dostlukları nedeniyle Makbule Atadan'la yaşamı süresince sık sık beraber olan Profesör Yurdakul Yurdakul, karalama kampanyasına öfkelerini dillendirenlerdendi.

Kanserini saklamıştı

"1975 yılında Avusturya Lisesi'nde okuyorum, karneyi aldım gittim. Ağır bir yanık kokusu geldi burnuma. Latife Teyzem kanserdi. Yazdıklarını mı, hatıratını mı yakmıştı bilmiyorum. 31 mayıstı. Onu temmuzda kaybettik."

Yeğeni Muammer Erboy, teyzesinin ölümünden iki ay öncesi-ne ilişkin anısını böyle aktarıyor.

Latife Uşşaki kansere yakalandığını İsviçre’de öğrendi. Doktorlar akciğerinde bir şeyler görmüşler ve bunu kendisine de söylemişlerdi. Hastalığının 1969 yılında başladığı tahmin ediliyor.

Latife Hanım, Türkiye’ye gelişinde doktora gitmediği gibi hastalığından kimseye de söz etmedi. Kanserini sırdaşı Kalyopi’ye söylemekle yetindi. Ancak önlemini almıştı. Kalyopi’ye kimseye söylemeyeceğine dair Hıristos üzerine ve haç üzerine yemin ettirdi.

Yeğeni Gülümser’in eşi Profesör Doktor Nevzat Öke bir gün Harbiye’deki evde Latife Hanım’ın alt katında yaşayan bir yakınının doğum gününe gitmişti. “Bir de Teyze Hanımefendi’ye uğrayayım” diyerek üst kata çıktı ve Latife Hanım’ın kapısını çaldı. Bu habersiz ziyaret her şeyi ortaya çıkarttı.

Kendisine kapıyı açan Kalyopi’de bir tuhafılık göze çarpıyordu. “Latife Hanımefendi hasta, bugün sizi kabul edemeyecek” diyordu. Nevzat Öke, bir anlam verememişti onun davranışına. İsrar etti, Latife Hanım’ı görmek istiyordu. O içeri girdiğinde, Latife Hanım kolunu örtmeye çalışıyordu. Nevzat Öke, Latife Hanım’ın kolunda büyük bir yara gördü. Akıyordu. Biraz sıkıştırdıca da uzun süredir kanser olduğunu öğrendi.

Latife Hanım, ısrarla Nevzat Öke’den kimseye söylememesini rica ediyordu. Ancak Nevzat Öke bir doktor olarak böyle bir şey yapamazdı.

“Anlatmak zorundayım” dedi.

“Yine de üç gün bana izin ver, ben herkese kendim söyleyeceğim. Ama önce yapmam gereken işler var” demişti ona Latife Hanım.

Nevzat Öke, verdiği söze rağmen eşi Gülümser’e Latife Teyzesinin durumunu anlattı.

“Üzüleceksin ama, bil ki Teyze Hanımefendi’nin durumu kötü” dedi.

Kanserde her dakikanın kıymetli olduğunu bilen bir uzmandı. O ise yıllarca tedavi ettirmemişti kendisini.

Latife Hanım, bu üç günlük süreyi kullanarak bazı evrakını yakmıştı. Muammer Erboy’un duyduğu yanık kokusu, Latife’nin

ölüme gitmeden önce yok ettiği bazı anıların kokusuydu.

Kalyopi onun yaşamak istemediğini biliyordu, belki de doğru olanı yapmıştı. Muammer Erboy teyzesinin hastalığını saklamasını şöyle yorumluyor: “Kanserini tedavi ettirmedi, çünkü, ‘Hayatım boyunca canlı ölüydüm, iki gün fazla yaşamak azap’ demişti.” Latife Hanım’ın pek çok yakınına “Ben iki kere öldüm, 1925’te ve 1938’de” dediği biliniyor.

Yeğeni Dilek Bebe onun ölümünü intihar olarak tanımlıyor.

Hastalık ortaya çıktıktan sonra da hastaneye yatmak istemeyen Latife Hanım, son günlerinde Güzelbahçe Kliniği’ne yatırıldı.

Yakın dostu Süreyya Ağaoğlu, hastanedeyken ona yazdığı anı kitabını göndermişti. İçinde kendisine dair anılar da vardı. Latife Hanım, kitabı okumuş ve memnun olmuş, “Hiç kimse beni Süreyya gibi anlatamadı” demişti. Süreyya Ağaoğlu Latife’yi bir gazeteciye anlatırken, “Latife Hanım kendini tanıtamadı, onu anlamadılar” diyecekti.

Latife Hanım’ı, ölümünden iki gün önce ziyarete giden yeğeni Dilek Bebe, Atatürk resmi bulunan kravat iğnesinin göğsüne takılı olduğunu görmüştü.

Yaşama veda...

Latife Uşşaki 1975’in 12 temmuz günü sabah altı sularında yaşama veda etti. Yakınlarına öldükten sonra eve götürülmesini vasiyet etmişti. Bu yüzden toprağa verilmeden önce evine götürüldü.

Ailesi *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerine çeyrek sayfalık ölüm ilanları verdi. Ölüm ilanlarında dikkati çeken bir nokta daha vardı; “Aziz ve değerli varlığımız Latife Uşşaki’nin” diye başlayan ilanlarda Mustafa Kemal’den hiç söz edilmemişti.

Latife Hanım 13 temmuz günü Teşvikiye Camii’nden uğurlandı. Cenaze için devlet töreni yapılmadı. Geleneğimizde ölenin ardından onu yücelten ve öven yazılar yazmak gibi bir âdet varken

Latife Hanım için böyle bir şey yapılmadı. Yıllar içinde onu yok saymayı ya da karalamayı tercih eden anlayış ölümüyle bile kırılmadı.

Kasasında Cumhuriyet tarihini sakladı

Latife Hanım öldükten sonra, önemli bir gerçeğin farkına varıldı. O, Mustafa Kemal’li yıllarına ilişkin tek söz söylemeden bu dünyadan ayrılmıştı. Bu durum Latife’ye düşmanlıkla yaklaşanları şaşkırtmış ve onu yeniden “hanımefendi” konumuna oturtmuştu. Artık söze şöyle başlanıyordu: “Saygıdeğer bir tutum aldı ve hiç konuşmadı...” Nedense herkes onun Mustafa Kemal Paşa aleyhine konuşacağına inanıyor ve bu yüzden korkuyordu. Halbuki Latife, Mustafa Kemal’in düşmanı değil, eski karısıydı. Onu düşman kılığına sokanlar sonunda kendi yarattıkları düşmandan korkmak zorunda kalmışlardı.

Latife Hanım anlaşılmadan öldü, ama onu anlamamıza imkân verecek pek çok belgeyi özenle sakladı ve İstanbul’da iki ayrı banka kasasında muhafaza etti. Ailesi, Latife Hanım’dan kalan belgelerin aile içinde paylaşılmasının yanlış olacağını düşündü. Cumhuriyet tarihine ait bu belgelerin aile fertleri arasında paylaşılması bütünlüğünü bozacak, belgelerin dağılması tehlikesine yol açacaktı. Tam da böyle bir sıkıntı yaşanırken, Türk Tarih Kurumu’nun (TTK) o günlerdeki başkanı Ord. Prof. Enver Ziya Karal 17 mart 1976’da aileye başvurdu. “Bize vermeyi düşünür müsünüz” diye bir teklifle gelince, belgelerin TTK’ya verilmesi kararlaştırıldı.

Ordinaryüs Profesör Reşat Kaynar, TTK adına belgeleri okuyup inceledikten sonra 10 nisan 1979’da kanaatini şöyle yazmıştı:

Bu belgeler gerek devrim tarihimizin gerek Cumhuriyet tarihinin gerçek belgelere dayanması yolunda başlıca vazife görecek niteliktedir. Bu belgeleri incelemeksizin devrim tarihinin daha doğrusu Cumhuriyet tarihinin yazılması mümkün olmaz. Belgeler her ne kadar La-

tife Hanımefendi'nin kimi zaman hissi ifadelerini belirtmekte ise de bütün bunların tarihimize çok kuvvetli kaynak olma rolünü asla değiştiremez.

219 kayıtlı belge arşivde açıklanacakları günü bekliyor.

Latife Uşşaki, varlıklı bir kadın olarak ölmüştü. Mücevherleri dışında, İstanbul Pangaltı'da bir dairesi, İzmir'de bir evi, bir hanı, iki arsası ve yine İzmir'de 35 adet hisseli arsası ile bir de hisseli binası vardı.

Nikâh yüzüklerini saklamışlardı...

Latife'nin özel eşyaları tasnif edilirken bir nikâh yüzüğü çıktı. İçinde Eski Türkçe "Latife 1339" (1923) yazılıydı. Latife'nin kasa-sından çıkan yüzük, Mustafa Kemal'in ona nikâh sırasında mihiri muaccel olarak verdiği 10 gümüş parayla birlikteydi.

Atatürk'ün ölümünden sonra açılan kasadan çıkanlar arasında da "ince bir parmak için yapıldığı belli olan bir nişan yüzüğü" vardı. Yüzükte "1339 Gazi M. Kemal" yazılıydı.

Yüzükleri ayrıldıktan sonra birbirlerine iade etmişlerdi.

Latife de, Atatürk de Lozan'dan İsmet Paşa'nın armağan olarak getirdiği nikâh yüzüklerini ömürlerinin sonuna dek saklamışlardı. Mustafa Kemal Paşa ile Latife'nin yarıda kesilen evliliklerinden bir hatıraydı bu yüzükler.

eskiktaplarim.com

Latife Hanım biyografisi yayımlandıktan kısa bir süre sonra "Topal Osman" bölümü üzerine basında bir tartışma başladı. Latife Hanım'ın kız kardeşi Vecihe İlmen'in anlatımları gerçek mi değil mi tartışması Vecihe İlmen'in yakınlarını huzursuz etti. İstanbul Bağcılar Savcılığı'nın da bu konudaki bir şikâyeti değerlendirerek kitaptaki ilgili bölümü dava konusu yapması üzerine Vecihe İlmen'in torunu ve Latife Uşşaki'nin küçük yeğeni Mehmet Sadık Öke, o günlere ilişkin aile anılarını açıklığa kavuşturma, yanlış anlamaları ortadan kaldırma amacıyla ekteki açıklamayı yaptı.

eskkltaplarim.com

Aşağıda anlatılan sebeplerle Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın sabık eşi Latife Uşşaki'nin kız kardeşi Vecihe İlmen'in anılarının bir kaynak olarak geçerlilik sebeplerini ve Topal Osman olayının aile üyelerinin bildiği şekliyle perde arkasını ve konu ile ilgili hissiyatımızı Yüce Türk Halkı ile paylaşmayı bir borç biliyoruz.

Sn. İpek Çalşlar'ın Latife Hanım'ın biyografisini içeren *Latife Hanım* kitabı Türk halkı tarafından büyük bir ilgi ile karşılanmıştır.

Bu sayede "birbirlerine verdikleri söz nedeniyle" evlilikleri ve özel hayatları hakkında konuşmayan Latife Uşşaki'nin hayatı ve kişiliği hakkında kamuoyu daha derin bir bilgi sahibi olma imkânına sahip olabilmıştır.

Türk halkı Sn. İpek Çalşlar'ın kaleminden Latife Hanım'ı tanımış ve sevmiştir.

Bu evlilik, o dönemde yalnızca aile bireylerince ve birtakım zevat ve çok yakın çevre tarafından bilinen özel bazı Çankaya Köşkü içi ve dışı sebepler ile oluşan çeşitli zor şartlar altında ne yazık ki yürümemiştir. Ancak; aralarındaki saygı ve sevgi ölümlerine kadar devam etmiştir. Vecihe Hanım'ın da M. Kemal Paşa ile dostluğu aynı şekilde devam etmiştir. Hatta, Vecihe Hanım'ın eşi Serasker Rıza Paşa'nın torunu ve Süreyya Paşa'nın (İlmen) oğlu Hayri Bey ile evlenmesine tahkikat yaptırdıktan sonra onay veren Paşa'nın ta kendisi olup Vecihe Hanım ve eşi çeşitli vesilelerle boşanmadan önce ve sonra Paşa ile defalarca büyük bir muhabbetle görüşmüşlerdir.

Bu sebeple; M. Kemal'e ve onun değerlerine karşı herhangi bir yaklaşım içinde olunabilmesi asla mümkün değildir.

Vecihe Hanım ablasının sırdaşı olarak bu bilgilerin çok az bir kısmını aile dışında sonradan evlilik yoluyla uzaktan akraba olan İsmet

Paşa'nın torunu Gülsün Toker Bilgehan, damadı Metin Toker ve 12 Eylül'den sonra dönemin özel(!) isteği üzerine yapılan bir TV sohbeti ve gazeteci Yalçın Pekşen dışında kimse ile paylaşmamıştır.

Sn. İpek Çalışlar'ın özellikle bu çalışmasında kimi aile bireylerinin ifade ettiği bazı özel bilgiler de yer almıştır. Ancak, İpek Çalışlar'ın şahsına anlatılan bu bilgilerin bir kısmı kitapta yer almış; bazılarının ise kitaba konulması aile bireyleri ve İpek Çalışlar'ın kendisi tarafından doğru bulunmayarak esere konulmamıştır.

Özellikle bazı kesimlerin Türkiye Cumhuriyeti devletine laik Cumhuriyet'e ve Atatürk Devrimleri'ne hatta demokrasiye karşı kastı bir takım tavırlar içinde oldukları bu günlerde en masum bir bilginin bile yanlış anlaşılmaya müsait olarak algılandığı göz önüne alınırsa aile bireylerinin sahip olduğu her bilgiyi kamuoyu ile paylaşmaları elbette beklenemez.

Türk kamuoyunun hassasiyetinin önemine binaen yanlış anlamlara sebebiyet verilmemesi için her ne kadar içinde bazı hissi feveranlar ve mutad zevat hakkındaki düşünceleri haricinde M. Kemal Paşa aleyhinde herhangi bir yazı olmamasına rağmen Latife Hanım'ın anılarının açıklanmasına aile tarafından izin verilmediği de özellikle dikkate alınmalıdır.

Her şeyin bir zamanı vardır. Başka bilgilerin de, anıların da açıklanmasının zamanı elbette bir gün gelecektir.

Ancak bu bilgiler, aile tarihinin bir parçası konumundadır. Bu sebeple bu bilgiler aile içinde kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Her eski aile gibi aile tarihimizin ayrılmaz bir parçası konumuna gelen bu anılar bize büyük bir gurur vermektedir. Latife Hanım'ı yetiştirmiş bir aile olarak onunla övünmekte, kendisinden feyz almakta, ailemizin övgüye mazhar bir üyesi olduğu için haklı bir sevinç ve gurur duymaktayız. Türk milletinin onu, bunca zamandan sonra tanınmasından ve anlamasından duyduğumuz mutluluk ise kelimelerle anlatılamaz bir noktadadır.

Bu açıdan bakıldığında; Sn. İpek Çalışlar'ın biyografi çalışması aile bireylerinin tamamına yakını tarafından son derece başarılı ve dengeli bulunmuştur.

Bu nedenle Topal Osman meselesi büyük bir yanlış anlama ile bizleri çok üzmüştür.

Bizce; kitapta ifade edilen mesele Latife Hanım'ın gösterdiği cesaretle ilgilidir. Bu anı, aile tarihçesinin en önemli parçalarındandır. Kaldı ki Latife Hanım, İzmir'de Vorbes Köşkü'nde yapılan suikasttan da yaralı olarak kurtulmuş, kendisini Paşa'nın önüne atıp, suikastçının dikkatini dağıtarak hedefi şaşırmasını sağlamış ve elinden yaralanmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu surette mutlak bir ölümden kurtulmuştur.

Vorbes Köşkü olayı ve Topal Osman olayı veya bunlardan daha farklı olsa da Latife Hanım'ın Halifeliğin kaldırılması gerektiği yolundaki teklifi ailemizin onunla gurur duymasına esas teşkil eden sayısız sebepten yalnızca üç tanesidir.

Esasen, Latife Hanım'la ilgili herhangi bir anıyı anlatmak çok zordur çünkü Latife Uşşaki, M. Kemal'den bağımsız olarak düşünülememektedir. Bu noktada büyük bir haklılık payı olsa da aynı bağlamda bir bağımsızlığın var olduğu gerçeğinin de düşünülmesi gerekmektedir. Zira Latife Hanım etten ve kemikten, ruh ve vücuttan oluşmuş, kalbiyle beyniyle manen ve maddeten farklı bir kişiliktir.

Anlatılan anılara yönelik eleştiriler; öncelikle ve genellikle kendilerini önemsetmek istiyorlar noktasına gider, sonrasında ise boşanmadan dolayı M. Kemal'i kötülemeye çalışıyorlar noktasında buluşur. Ve maalesef bu yaklaşımları değiştirmek ve önyargıları kırmak pek kolay değildir.

Bu sebeple aile hep konuşmaktan kaçınmayı tercih etmiştir.

Sn. İpek Çalışlar'ın eserine kadar genel durum aşağı yukarı bu şekilde tezahür etmiştir. Ancak bu kitapla Latife Hanım, bir kez daha yüce Türk milletinin teveccühüne mazhar olmuştur.

Bu olayda da Latife Hanım gerçeğine yönelik aynı kötü yaklaşımın bir kez daha egemen olmaya çalıştığını üzüntüyle görmekteyiz, fakat bu kez yüce Türk halkının Latife Hanım'dan teveccühlerini geri çekmeyeceklerine dair yeşeren inancımız gittikçe kuvvetlenmektedir.

Bu sebeple aşağıdaki açıklamaları necip Türk kamuoyu ile paylaşmak bir zaruret olmuştur.

Topal Osman Olayı'nın ardındaki gerçek

Kitap içinde yer alan Topal Osman Olayı'nın maksatlı veya maksatsız olarak yanlış yorumlanması ile ortaya çıkan bu durum bizi ziyadesi ile üzmüştür.

Bu tarz yorumlar ve bunlara paralel olarak ortaya atılan kitabın ve anı bilgisinin özünde olmayan çarpıtmalar ve bu amaçla yapılan işgüzar işlemler M. Kemal Paşa'ya daha çok zarar verir niteliktedir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı, Büyük Atatürk'ü, yaptıklarının anlamını; ruhunda, kalbinde ve beyninde yaşayan ve yaşatan Türk halkı için; Atatürk'ün büyüklüğünün ve Atatürk sevgisinin "Atatürk'ü Koruma Kanunu'na" ihtiyacı olmadığı çok açıktır.

Tüm bunlara ilaveten, özellikle bazı kişiler ve köşe yazarlarının haklı olarak Vecihe İlmen'in bir kaynak olarak geçerliğini sorgulamaları fakat maalesef bu sorgulama esnasında yine bazı kişilerin ve yazarların hoş olmayan, maksadını aşan, terbiye ile bağdaşmayan ifadeler (dava açma hakkımız saklı kalmak üzere) kullanmaları bu konuda bir açıklama yapılması konusunda gereken zarureti artırmıştır.

Vecihe Hanım açısından olaylar aşağıda anlatıldığı şekilde tezahür etmiştir ve bu Vecihe Hanım açısından tartışmasız gerçektir.

Olay esnasında Vecihe Hanım bizzat Köşk'te olup bizatihi olaylara tanık olmuştur. Latife Hanım'ın teklifine önce "hayır" diyen Paşa'ya durumun vahametinin artması karşısında Paşa da dahil orada bulunan herkesin ölebileceği ve Paşa'nın ölümü durumunda yeni Türkiye'ye dair arzu ve ideallerin hiçbir zaman gerçekleştirilemeyeceği Latife Hanım tarafından ısrarla anlatılarak M. Kemal Paşa'nın teklifi kabul etmesi sağlanmış hatta bu ısrarlı yalvarmalara Vecihe Hanım da katılmıştır. Bu ısrarlı yalvarış ve yakarışlara ve Latife Hanım'ın kırılmaz inadına temel teşkil eden yukarıdaki satırlarda belirtilen fikirleri makul bulan Paşa en sonunda teklifi kabul etmiş ve Çankaya'dan ayrılmaya zorla da olsa ikna olmuştur. Ancak bu noktada Paşa, Köşk'ten ayrılmanın hayırlı olacağına kanaat getirerek bir strateji oluşturmuş ve bir karşı saldırı planı vücuda getirmiştir. Latife Hanım'ın boyu 155 cm Vecihe Hanım'ın boyu 168 cm'dir. M. Kemal'in bo-

yu da 169 cm'dir. Bu sebeple Vecihe Hanım kendi çarşaflarından birini Paşa'ya vererek Paşa ile beraber Köşk'ü terk etmiştir.

M. Kemal, Vecihe Hanım'la beraber Köşk'ten ayrılarak Topal Osman'a karşı yürütülecek harekâtı bizzat planlamak üzere önce Rauf Bey'in evine sonra İstasyon Binası'na inmiştir. Fethi Bey ise yan taraftaki bağ evindedir ve karısının hasta olması sebebi ile tüm tehlikeye rağmen Ankara'ya inememiştir. Rauf Bey Osman'ın adamlarının orayı talan edeceğinden ve Fethi Bey'in eşi Galibe Hanım'ı dağa kaçıracağından korkmuştur. Ancak bu gerçekleşmemiştir.

Çeşitli anılarda geçen Mustafa Kemal Paşa'nın eşi Latife Hanım ile önce Başbakan Rauf Bey'in evine sonra da İstasyon Binası'na gittiği yolundaki bilgi aslında basit bir yanılığdan ibarettir. Zira tehlike mahallinden çıktıktan sonra yanında çarşafı içinde bulunan kadın aslında baldızı Vecihe Hanım'dan başkası değildir. Durumu tam olarak bilmeyenler açısından Paşa'nın yanında gelen kadının karısı Latife Hanım zannedilmesi son derece normaldir.

Ancak bu bilgi zaman içinde unutulmuş ya da unutturularak değişmiş veya değiştirilmiştir.

Latife Hanım ise içeride kalarak portakal sandıkları üzerinde Topal Osman'ı oyalamayı sürdürmüştür. M. Kemal Paşa'nın harekât planı bu aldatmacanın anlaşılmasına ve vakit kazanma esasına göre şekillenmiştir. Zira en büyük tehlike muhafız alayının emirlere karşı gelerek Topal Osman ile birleşmesi ihtimalidir. Ancak korkulan olmamış ve böylece İ. H. Tekçe komutasındaki askerler rahat bir şekilde Osman Ağa ve adamlarına karşı harekete geçebilmiş ve neticede M. Kemal Paşa'ya hiçbir şekilde zarar verme endişesi olmadan saldırı sonuçlandırılarak Topal Osman ele geçirilmiştir. Topal Osman, içeride Paşa olduğu müddetçe askerlerin kendisine saldıramayacağına inanmış; Paşa'nın serseri bir kurşuna hedef olma ihtimalinin ya da açık çatışmada vurularak öldürülme olasılığının askerlerin karşı saldırısına engel teşkil edeceğini sanmıştır.

Bu amaçla Latife Hanım kendi en sevdiği tabiri ile "Kemali cesaret" ile (olgunluğa erişmiş cesaret, manen ve maddeten; ruh, kalp ve beyin olarak cesur olma hali) yani M. Kemal Paşa'dan, kendi kocasının

dan aldığı cesaretle ve onun en kısa zamanda geçerli bir harekât planı ile kendilerini kurtaracağına tam bir itimat içinde evde kalarak bir kalpak giymiş ve pencere önüne dizdirdiği portakal sandıklarının üzerinde yürüyerek boyunun kışahğının -155 cm- dışarıdan fark edilmesini sağlamıştır.

Köşk'ün kuşatması sırasında Köşk'e silah da atılmış dolaplardaki giysilerde delikler olduğu gibi bazı eşyalar ve aynalar da kırılmıştır.

Köşk'e saldırdıklarında ise karşılarında Paşa yerine kalpağı ile Latife Hanım'ı bulmuşlarsa da bu şaşkınlıkla çok geç kalmış ve İ. H. Tekçe kuvvetleri tarafından hal edilmişlerdir. Latife Hanım bu noktada kendini korumak için üst kata çekilmiştir.

M. Kemal Paşa; saldırmayı da, savunmayı da çok iyi bilen pratik, pragmatik, radikal bir stratejisttir.

Ancak yukarıda açıklanan stratejiyi anlamaktan yoksun bazı kişilerin ya da maksatlı olarak anlamak ve anlatmak istemeyen bazı kişilerin günümüzde bu anıyı ne amaçla kullandıkları sorusu, üzerinde ciddiyetle düşünülmesi gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Latife Hanım'ın anılarının açılmasına bile hassasiyetle yaklaşan aile bireylerinin M. Kemal'in bir kaçak, bir korkak olarak gösterilmesine onay vermesi asla mümkün değildir ve kabul edilemez. Ancak bu bağlamda gerçek de yadsınamaz.

Anılar ve tarih bir mahkeme salonuna ait değildir. Bu gibi konular bireylere, tarihçilere ve topluma bırakılmalıdır.

Dolayısı ile Vecihe Hanım 17 yaşın getirdiği heyecanla bu anıyı hayatının en önemli zamanı, ölümden döndüğü gün olarak hatırlamaktadır.

Vecihe Hanım'ın; Latife Hanım'ın boşanmadan sonra İstanbul'da oturan kız kardeşi olarak en büyük sırdaşı ve arkadaşı olduğu da elbette unutulmamalıdır.

Bu vesile ile Vecihe Hanım, Latife Hanım'ın tüm hayatını en ince ayrıntısına kadar bilmektedir.

Aile bireyleri açısından, Vecihe Hanım'ın torunu olarak sözlerinin doğruluğunu tartışmayı son derece gereksiz bulduğumuzu ve bu konuda herhangi bir saptırmaya gitmesinin gereksizliğinin çok açık ol-

duğunu düşündüğümüzü sanırsınız takdir edersiniz.

Latife Hanım da Vecihe Hanım'ın çocuklarına ve torunlarına anlattığı gibi yeğenlerine ve akıl yaşına gelmiş yeğenlerinin çocuklarına çeşitli vesilelerle geçmişte yaşanmış bu ve benzeri ilginç, heyecanlı ve duygusal olayları anlatmıştır.

Ancak Latife Hanım tüm bunları gençlere bir ders niteliğinde anlatmış olup ailedeki herkese özellikle küçüklere M. Kemal'e, Cumhuriyet'e ve Devrimler'e sıkı sıkıya bağlı kalmalarını öğütlemiş; anlamlarını ve önemlerini öğretmiştir. Ailedeki herkese M. Kemal sevgisini öncelikle ilk aşılıyan kişi hep Latife Hanım'ın kendisi olmuştur.

Küçük çocukların bu tarz hikâyelere bayıldığı insanların da yaşlandıkça anlatmaktan daha fazla hoşlandığı unutulmamalıdır.

Bu sebeple bu ve benzeri acı, tatlı anılar aile tarihçemizin bir parçası haline gelmiş ve bizleri her şeye rağmen ziyadesi ile mesut ve bahtiyar ederek onurlandırıp gururlandırmıştır.

Bu bağlamda Sn. İpek Çahşlar'a Latife Hanım'ın en üzüldüğü konu olan "anlaşılamama" sorununu ortadan kaldırıp onu Türkiye'ye anlatarak tanıttığı ve kamuoyuna mal olmasını sağladığı için öncelikle teşekkür ederiz. Ayrıca, modern Türk kadınının her devirde var olan ve hep var olacak olan gücünü genç kuşaklara göstererek yarın-lara daha güvenle bakmamızı sağladığı için de kendisine bir kez daha şükranlarımızı iletmeyi önemli bir borç bildiğimizi ifade etmekten de büyük bir zevk duymaktayız.

Bilvesile, sonuç olarak, Topal Osman Vakası esnasında Paşa'nın kaçmadığını ve bir stratejik plan dahilinde Çankaya'yı terk ettiğini, Vecihe Hanım'ın bilfiil yanlarında olduğunu bir kez daha hatırlatarak necip Türk kamuoyunun bilgisine sunmayı elzem olarak görmekteyiz.

Saygıyla duyurulur.

Takdir yüce Türk halkıdır.

Mehmet Sadık Öke,
Latife Uşşaki'nin küçük yeğeni,
Vecihe İlmen'in torunu.
30 ağustos 2006

eskiktaplarim.com

İsimler sözlüğü

Ahmet Emin Yalman (1888-1973): Gazeteci. Gazeteciliğe, 1907'de *Sabah* gazetesinde muhabir olarak başladı. Maarif Bakanlığı tarafından ABD'de gazetecilik eğitimine gönderildi, Columbia Üniversitesi'nde doktora yaptı. Mütarekeden sonra İngilizler tarafından Malta'ya sürgüne gönderildi. Döndükten sonra *Vatan* gazetesini kurdu. Kuruluşunda DP'yi destekledi.

Ali Fuat Cebesoy (1882-1968): Asker ve siyasetçi. Çok sayıdaki cephede komutanlık üstlendi. İlk TBMM'ye Ankara mebusu seçildi. Kurtuluş Savaşı sırasında eylül 1919- haziran 1920 arasında Garp Cephesi komutanlığına atandı. İzmir Suikastı davasında yargılandı ve aklandı. 1927'de orgeneral rütbesiyle emekli oldu. 1950 yılına kadar Konya ve Eskişehir milletvekilliği yaptı. Çeşitli bakanlıklarda bulundu. 27 Mayıs 1960'tan sonra siyasetten çekildi

Asım Gündüz (1880-1970): Asker ve siyasetçi. Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin Cephesi'nde çarpıştı. Temmuz 1921'de Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere Ankara'ya geçti. Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi kurmay başkanlığında bulundu. Askerî temsilci olarak katıldı. 1945'te emekli oldu ve siyasete atıldı. 1946 ve 1950 seçimlerinde Kütahya milletvekili seçildi.

Berthe Georges-Gaulis: Fransız (kadın) gazeteci. Millî Mücadele'yi gazeteci olarak izledi, Mustafa Kemal'in konuğu olarak Çankaya'da ağırlandı. Türkiye üzerine kitaplar yazdı. Atatürk'le yazışmaları arşivlerde saklanıyor.

Emil Ludwig (1881-1948): Bugün Polonya'nın Wroclaw kenti olan Breslau'da doğan Alman yazar. Aralarında, Goethe'nin, Napolyon'un, Mussolini'nin, Stalin'in de bulunduğu çok sayıda yaşamöyküsü kaleme aldı ve uluslararası üne kavuştu. Birinci Dünya Savaşı'nda, bir Alman gazetesinin yurtdışı muhabiri olarak çalıştı.

Fahrettin Altay (1880-1974): Balkan Savaşı'na katıldı. Birinci Dünya Savaşı'nda Romanya, Filistin ve Çanakkale cephelerinde savaştı. Başlangıçta Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki Heyeti Temsiliye'ye değil Anadolu'daki en kıdemli kolordu komutanı Yusuf İzzet Paşa'ya bağlılığını bildirdi. Ancak bir süre sonra direniş hareketine katıldı. İlk TBMM'de Mersin mebusu seçildi. Komuta ettiği kolordu, Büyük Taarruz'dan sonra Yunan ordusunun çekilişinin bozguna dönüşmesinde etkili oldu. İkinci dönem İzmir mebusu seçildi.

Falih Rıfki Atay (1894-1971): Gazeteci. Yazı hayatına şiir ve küçük nesirler yazarak başladı. Mütareke yıllarında birkaç arkadaşıyla *Akşam* gazetesini kurdu. Kurtuluş Savaşı'na karşı olanlarla buradaki yazılarıyla mücadele etti. *Hakimiyet-i Milliye*, *Milliyet*, *Ulus* gazetelerinde başyazılar, kendi kurduğu *Dünya* gazetesinde başmakale, fıkra, sohbet ve anı türü yazılar yazdı. Çok sayıda yayımlanmış kitabı bulunan Atay, Atatürk devrimlerinin destekçilerinden biri oldu.

Fethi Okyar (1880-1943): Asker ve siyasetçi. Kendisi gibi Rumelili olan Mustafa Kemal'in yakın arkadaşındı. İlk TBMM'de yer aldı. Lozan Antlaşması onun başbakanlığı döneminde onaylandı. Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanı seçilince, TBMM başkanı seçildi. 22 kasım 1924'te başbakanlığa getirildi. Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra CHP grubunun güvensizlik oyuyla istifaya zorlandı. Mustafa Kemal'in desteğiyle Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurdu. Parti kapatılınca milletvekilliğinden istifa etti. Anıları ölümünden sonra yayımlandı.

Fevzi Çakmak (1876-1950): Asker ve devlet adamı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk genelkurmay başkanı. Birinci Dünya Savaşı'nda 5. Kolordu komutanı olarak Çanakkale Cephesi'nde çarpıştı. Anafartalar Grubu komutanı Mustafa Kemal'e vekâlet etti. Filistin Cephesi'nde yer aldı. 1920'de Anadolu'ya geçti, Kozan milletvekili olarak TBMM'ye girdi. Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın ardından mareşalliğe yükseldi. 27 ekim 1922'de Er-kânı Harbiye reisliğinin yanı sıra Garp Cephesi komutanlığına atandı. 1944'te emekli oldu. 1946'da DP listesinden İstanbul bağımsız milletvekili seçildi. 1948'de Millet Partisi kurucuları arasında yer aldı.

Galibe Okyar (1899-1981): Almanya'da okudu, kuruluş yıllarının başbakanı Fethi Okyar'ın eşi. Sefire olarak Türkiye'yi Avrupa başkentlerinde temsil etti.

Grace Ellison: 1920'li yıllarda Türkiye'ye sık sık gelen İngiliz (kadın) gazeteci ve yazar. Millî Mücadele'yi ve Lozan görüşmelerini gazeteci olarak izledi. Mustafa Kemal Paşa'yla mülakat yaptı. Türkiye üzerine yazılmış çok sayıda kitabı vardır. 1935'te öldü.

Halide Edip Adıvar (1882-1964): Gazetelere yazdığı fikir yazıları ve romanlarıyla ünlendi. Millî Mücadele'ye katıldı, Yunus Nadi'yle birlikte Anadolu Ajansı'nı kurdu. 1925 yılında Türkiye'de politik ortamın gerginleşmesiyle birlikte eşi Adnan Adıvar'la birlikte yurtdışına çıktı uzun yıllar sürgünde yaşadı. 1938'de geri döndü. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde İngilizce profesörü oldu, daha sonra da bir dönem milletvekili olarak parlamentoda bulundu.

Hamdullah Suphi Tanrıöver (1885-1966): Yazar, siyasetçi. Türkçülük akımının öncülerinden. Türk Ocakları'nın başkanlığını yaptı.

Kâzım Karabekir (1882-1948): Asker ve siyasetçi. 3. Ordu hizmetinde Manastır'da bulunduğu sırada, İttihat Terakki'nin Manastır şubesi kurucuları arasında yer aldı. 31 Mart Ayaklanması'nı bastırmak için İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nun 2. Tümeni'nde kurmay başkanı olarak bulundu. Birinci Dünya Savaşı'nda birçok cephede savaştı. Mondros Mütarekesi sırasında teklif edilen genelkurmay başkanlığını reddederek Anadolu'da görev almak istedi. Kurtuluş Savaşı sırasında Edirne mebusluğu ve Doğu Cephesi komutanlığı yaptı. Orgeneral olarak emekliye ayrıldı.

Kılıç Ali (Asıl adı, Emrullahzade Asaf Kılıç'tır) (1888-1971): Asker ve siyasetçi. Mondros Mütarekesi'nden sonra askerlikten ayrıldı. Kurtuluş Savaşı sırasında Maraş, Antep yöresinde Kuvayı Milliye'yi kurdu ve Fransız işgaline karşı direnişin örgütlenmesinde rol oynadı... İlk TBMM'ye Ankara mebusu olarak girdi. Ankara İstiklal Mahkemesi üyesi oldu. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra uzun süre İstiklal Mahkemeleri'nde görev aldı.

Rauf Orbay (1881-1964): Asker ve siyasetçi. 8 Mayıs 1919'da kurmay albayken askerlikten ayrılarak Anadolu'ya geçti. Erzurum ve Sivas kongrelerine katıldı. 1920 başlarında Osmanlı Meclisi Mebusanı'na Sivas vekili olarak seçildi. Meclis kapatılınca Malta'ya sürgüne gönderildi. 1921'de Ankara'ya giderek TBMM'de yer aldı. TBMM başkan vekilliğinde bulundu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu. Yurtdışında bulunduğu sırada İzmir Suikastı'ndan yargılandı ve on yıla mahkûm oldu. 10. yıl affının ardından döndü ve aklandı. Kastamonu milletvekili olarak meclise girdi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Londra büyükelçisi olarak görev yaptı.

Ruşen Eşref Ünaydın (1892-1959): Yazar. İstanbul'daki liselerde edebiyat ve Fransızca dersleri verdiği sırada, Mustafa Ke-

mal'i geniş çevrelere tanıtan ve 1918'de *Yeni Mecmua*'da yayımlanan "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal'le Mülakat"ı kaleme aldı. TBMM'nin çağrısı üzerine Ankara'ya gitti. Lozan Konferansı'na basın danışmanı olarak katıldı. Türk Dil Kurumu ve Cumhurbaşkanlığı genel yazmanlığı görevlerinde bulundu. Çeşitli ülkelerde elçilik ve büyükelçilik yaptı.

Salih Bozok (1881-1941): Asker ve siyasetçi. Birinci Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın yaverliğini yaptı. Kurtuluş Savaşı boyunca Mustafa Kemal'in yanından hiç ayrılmadı. TBMM'de milletvekilliği yaptı. Atatürk öldüğünde camına kıymak istediye de kurtarıldı.

Vasıf Çınar (1895-1935): Siyasetçi. Hukuk Mektebi'nde okudu. Millî Mücadele'ye katıldı. Ağustos 1923'te meclisteydi. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun hazırlanmasında ve Millî Eğitim bakanı olarak uygulanmasında önemli bir rol oynadı. İki kez Millî Eğitim bakanlığı yaptı, ilki 8 ay sürdü. Büyükelçi olarak Prag, Budapeşte ve Moskova'da bulundu. 1935'te Moskova'da öldü.

Yusuf Kemal Tengirşek (1878-1969): Siyasetçi. Hukuk Fakültesi'ni 1904 yılında bitirdi ve avukathlık yaptı. Meşrutiyet'te Kastamonu mebusu seçildi. TBMM'ye katıldıktan sonra İktisat, Dışişleri, Adalet bakanlıklarında bulundu. SSCB ve Fransa'yla yapılan bazı antlaşmaları imzaladı. 1948'de kurulan Millet Partisi'nin ilk genel yürütme kurulunda yer aldı.